

Raamatun, juutalaisuuden, kristinuskon ja läntisen kulttuurin itämainen tausta. Kristinuskon ja länsimaalaisuus osana Välimeren alueen kulttuurivaihtoa

Länsimaisen, raamatullisen sekä kristillisen henkisen perinnön jatkumo Välimeren pohjukan (Sumeri, Egypti, Assyria, Babylonia) ja Persian sivilisaatioilta päätyen eri reittejä pitkin länsimaalaiseen kulttuuriin ja Raamattuun. Tutkimuskohteena ovat siten toisaalta *länsimaisen kulttuurin juuret* Lähi-idän vanhoissa korkeakulttuureissa ja toisaalta erityisesti *juutalaisuuden, kristinuskon sekä Raamatun liittyminen osaksi Välimeren pohjukan uskonnollista jatkumoa ja myyttiperinnettä omina versioinaan* ja ajallis-paikallisina ilmentyminä. Eurooppalaisen kulttuurimme ja kristillisen uskontomme alkulähteet ovat paljon kauempana kuin vain Kreikassa ja Raamatussa ja Raamatun taustalla on runsaasti Lähi-idän korkeakulttuurien kanssa käytyä vaihdantaa.

Tämän kaksitahoisen tarkastelun lisäksi käsittelyn kohteena ovat *uskonnolliset universaalit* eli miten tietynlaisissa olosuhteissa syntyy samantyyppisiä uskonnon muotoja itsenäisesti, tarvitsematta olettaa vaikutteiden lainaamista kansalta ja uskonnolta toiselle (samoin viitataan tarinaperinteen yleismaailmallisuuteen ja annan esimerkki merkittävästi samankaltaisista tarinoista, jotka silti ovat syntyneet toisistaan riippumattomasti). Kysymystä Jeesuksen historiallisuudesta tulen sivuamaan myös ja esittelen eräitä uudehkoja merkittäviä tutkimuksia Jeesuksesta, hänen historiallisuudestaan sekä kristinuskon itämaisestä alkuperästä. Viimeisessä osassa on aiheena historiallisista ja uskontotieteellisistä näköaloista avautuvat uskonnonfilosofiset ja uskonto- sekä raamattukriittiset mahdollisuudet.

© Timo Tiainen

Tutkielman käyttö ja levitys vapaata tekijänoikeuden puitteissa.

Yhteydenotot: <http://www.argumentti.fi/palaute.php>

Julkaistu 31.12.2006 (päivitetty 17.12.2007)

Hakusanoja: **Sumeri, Egypti, Mesopotamia, Assyria, Babylonia, Persia, Iran, Kreikka, länsimainen kulttuuri, juutalaisuus, Raamattu, Vanha testamentti, Uusi testamentti, kanaanilainen uskonto, foinikialaisten uskonto, Inanna, Adonis, Jahve, Jumala, Jeesus, Jeesuksen historiallisuus, kristinuskon, gnostilaisuus, Mithra, Kybele, Attis, Zarathustra, uskonto, historia, uskontotiede, uskonnonfilosofia, antiikki, myytti, mytologia, itämaiset mysteeriuskonnot, teologia, alkukirkko, alkukristityt, kirkkohistoria, raamattukritiikki, kreikkalainen filosofia, kulttuurihistoria**

Mikäli tähän dokumenttiin sisältyvät *uskonnonfilosofiaan* ja *uskontokritiikkiin* liittyvät ulottuvuudet kiinnostavat enemmän, niin oheislukemistoksi soveltuu hyvin aikaisempi kyseistä aihepiiriä käsittelevä [eKirja](#). Lisäksi uudessa pdf-tutkimuksessa käsitellään erikseen [Jeesuksen ylösnousemusta](#) ja ylösnousemususkon historiallisia juuria juutalaisessa ja kreikkalaisessa kulttuurissa, sekä ihmeitä ja evankeliumien historiallista luotettavuutta.

”Uskonnoista puhutaan päivittäin. Näkökulma uskonto -ja kulttuuriperinteiden taustaan ja historiaan auttaa ymmärtämään monia tapahtumia niin maailmalla kuin lähiympäristössämmekin” (Juha Pentikäinen – Katja Pentikäinen: Uskonnot maailmassa, 2. painos).

JOHDANTO: LÄHI-IDÄN HENKINEN PERINTÖ ELÄÄ KULTTUURISSAMME JA KOLMESSA MONOTEISTISESSÄ KIRJAUSKONNOSSA ...	3
MUINAINEN EGYPTI. EGYPTILÄINEN KULTTUURI.....	4

LÄNSIMAISEN KULTTUURIN EGYPTILÄINEN PERUSPILARI.....	4
Kreikkalaisten ja egyptiläisten tarinoiden välisiä paralleleleja.....	6
Yhtymäkohtia Kalevalan ja Lähi-idän myyttiperinteen välillä.....	6
Eurooppalaisesta satuperinteestä ja egyptiläisistä edelläkävijöistä.....	6
<i>Egyptin kertoma- ja viisausperinteen vaikutus israelilaisiin ja Vanhaan testamenttiin.....</i>	7
Egyptiläisestä viisausperinteestä näytteitä.....	9
<i>Egyptin teologiasta – egyptiläisyyttä uskonnossamme.....</i>	11
<i>Jeesus ja farao – molemmat jumalan siittämiä jumalan poikia.....</i>	12
KANAANILAINEN, FOINIKIALAINEN JA ISRAELILAINEN USKONTO SEKÄ	
JAHVEN HISTORIA.....	13
ISRAELIN JUMALAUUSKO OSANA KANAANILAISIA JA FOINIKIALAISIA USKONNOLLISIA PERINTEITÄ.....	14
Jahven kehityshistoriaa ja nimen etymologiaa.....	14
Jahven alkuperä pähkinänkuoressa.....	16
Jahven nimeen ja traditioihin liittyvästä tutkimuksesta näkökulmia.....	16
Israelin nuoresta monoteismistä ja monijumalaisuuden merkeistä traditioissa.....	17
SUMERI, ASSYRIA JA BABYLONIA.....	19
KULTTUURIMME JA USKONTOMME MESOPOTAMIALAINEN ALKULÄHDE.....	19
<i>Kertomusaiheiden universaalisuudesta.....</i>	20
Uskonnollisesta psalmirunoudesta ja kansanuskosta.....	20
<i>Elämänviisaudesta, laista ja moraalista – synnistä ja tuomiosta.....</i>	22
<i>Mesopotamian myyttiperinteestä: koodattuja syvällisiä merkityksiä.....</i>	25
KUNINKAAN ASEMA JA SIAISKÄRSIJÄN IDEA: KRISTUKSEN KÄRSIMYKSEN EDELTÄJÄ.....	26
<i>Uudesti syntyminen, sisäinen uudistuminen, puhdistava kaste Mesopotamiassa.....</i>	27
<i>UT:n sijaissovitusopin alkuperä on Lähi-idän yleinen sijaissovitus-ajattelu.....</i>	27
ASSYRIAN LIITTOPOLITIikka, RAAMATUN LIITTOTEOLOGIA JA KRISTILLINEN EHTOOLLINEN.....	29
<i>Elämän tie, viimeinen tuomio ja kuolemanjälkeinen elämä Jumalan armosta vanhurskaalle.....</i>	30
ISRAELIN HISTORIASTA JA SEN LÄHTEISIIN LIITTYVISTÄ ONGELMISTA.....	30
ISRAELILAISET JA VT MESOPOTAMIALAISIAINEN VAIKUTUKSEN ALAISINA.....	32
Lähi-idän uskonnollisesta ja kulttuurisesta integraatiosta sekä synkretismistä.....	33
<i>Mesopotamian uskonnon perusteista.....</i>	35
<i>Tärkeimpiä Mesopotamian uskonnon käsitteitä.....</i>	37
<i>Assyrialaisen yhteydet pohjois-Venäjäälle ja Itämeren alueelle.....</i>	39
<i>Assyrialaisen uskonnon yksijumalaisuus ja Israelin monoteismi.....</i>	39
PERSIA/IRAN JA ZARATHUSTRAN.....	40
PERSIALAISEN KULTTUURIN ANTI LÄNSIMAILLE, JUUTALAISUUDELLE JA KRISTINUSKOLLE.....	40
Kreikkalaisten ja persialaisten vihanpidosta johtuva historian vääristymä.....	41
<i>Muita iranilaisen kulttuurin vaikutteita länsimaalaiselle kulttuurille ja juutalais-kristilliselle traditiolle.....</i>	41
Listaus persialaisista vaikutteista läntisessä kulttuurissa ja kristinuskossa.....	42
<i>Zarathustra, Persian marttyyrikuoleman kärsinyt profeetta.....</i>	42
KREIKKALAINEN USKONTO JA FILOSOFIA SEKÄ KRISTINUSKON ALKUPERÄ.....	46
RINNAKKAISUUDET RAAMATUN KRISTUS-USKON SEKÄ ITÄMAISTEN JA KREIKKALAISTEN KULTTIEN JA	
JUMALMYTTIEN VÄLILLÄ.....	46
KRISTUS-TAPAHTUMAN TULKITSEMISEN ERILAISET ALKULÄHTEET.....	48
<i>Täydellinen ihminen, jolla on kaksi luontoa Kristus-uskon yhtenä taustana.....</i>	49
Täydellisen ihmisen historialliset juuret Mesopotamiassa.....	50
Täydellinen ihminen sijaissovittajana, lunastajana, ihmisten sielujen pelastajana (messianismi).....	51
<i>Kreikkalainen Hades, Vanhan testamentin tuonela ja Lähi-idän uskontojen manala ja kristinuskon</i>	
<i>helvettikäsityksien yhteydet.....</i>	51
<i>Vaihtoehtoinen vaikutteiden lainaamisen suunta: kristinuskosta Mithran kultin roomalaiseen</i>	
<i>muunnokseen.....</i>	52

Kybelen kultti: ”paholaisen Kristus”	53
KREIKKALAISISTA MYSTEERIKULTEISTA: PELASTUSOPPI, IKUINEN AUTUUS JA POSITIIVINEN ESKATOLOGIA.....	54
<i>Jumalan kärsimys, kuolema ja idea fyysisestä ylösnousemuksesta vieras kreikkalaisille?</i>	56
Hellenistisestä uskonnollisuudesta ja kristinuskosta sen yhtenä osana.....	58
Egyptin varhaiskristillisyyden epäortodoksisuudesta.....	59
KREIKAN OMALEIMAIMMAT KULTTUURI-INNOVAATIOT.....	60
<i>Tiede, antiikin Kreikka ja Lähi-idän kulttuurit</i>	60
<i>Kreikkalainen filosofia: eurooppalaisen kulttuurimme rationaalinen kivijalka</i>	60
<i>Kreikkalaisten suhtautuminen ihmisiin ja syntipukkiriitti</i>	62
Yksi ihminen sai kärsiä rituaalisesti yhteisössä vallinneen pahan poistamiseksi.....	63
ROOMALAISEN ELIITIN NÄKEMYKSIÄ KRISTINUSKOSTA.....	64
USKONNONFILOSOFISIA JA RAAMATTUKRIITTISIÄ ULOTTUVUUKSIA.....	65
<i>Konservatiivikristittyjen ensimmäinen vastaväite: ”puristinen” juutalaisuus</i>	65
Vastaus ensimmäiseen vastaväitteeseen.....	65
<i>Ensimmäinen kriittinen kysymys Raamatun jumalallisuuteen ja uniikkisuuteen uskoville kristityille</i> ...	68
<i>Vastakysymys konservatiivikristityille: uniikkisuus, ontologia ja totuusarvo</i>	69
Johtopäätös kristinuskon paavalilaisesta itsetulkinnasta.....	69
KRISTINUSKON UNIKKISUUS JA ”ILMOITUSLUONNE”.....	69
Toinen kriittinen huomautus: lainaamisen suunta oltava kristityille teologisesti ”turvallinen”.....	71
JEEBUS KATOA HISTORIAALLISEN EPÄVARMUUDEN JA MYTTISTEN TULKINTOJEN HÄMÄRÄÄN	71
<i>Jeesus – myyttinen hahmo vai historiallinen henkilö?</i>	72
ERÄS TOINEN JEEBUS, JOKA VALITTI JERUSALEMIA JA TEMPELLIÄ.....	76
UNIVERSAALISISTA USKONNOLLISISTA ILMIÖISTÄ.....	76
Kirjaisittelyjä Jeesuksen historiallisuudesta ja kristinuskon alkuperästä.....	78

Johdanto: Lähi-idän henkinen perintö elää kulttuurissamme ja kolmessa monoteistisessä kirjauskonnossa

"Hedelmällisen puolikuun" alueella (= Niilin jokilaaksosta Jordanian jokilaakson kautta Mesopotamian jokilaaksoon, Elamiin ja osittain Kaakkois-Turkkiin ulottuva hedelmällinen alue, jolla ensimmäiset sivilisaatiot kehittyivät) ja sitä ympäröivillä seuduilla on vaikuttanut monia kulttuurikansoja, kuten sumerit, egyptiläiset, babylonialaiset, assyrialaiset, ja Iranin kansat, joiden uskonnollinen ja muu henkinen anti elää edelleen meidän länsimaisessa kulttuurissamme enemmän kuin ehkä osaamme arvata. Kulttuurimme ikivanhat alkulähteet, myös kulttuurimme pyhänä pidetyn kirjan Raamatun juuret, ovat Etu-Aasiassa ja Egyptissä. Esittelen itämaisen uskonnollisten traditioiden ja kertomaperinteen siirtymistä kansalta toiselle ja näytän, miten meidän "länsimaalainen" kulttuurimme, Raamattumme ja kristinuskomme on osa muinaisesta Mesopotamiasta, Egyptistä ja Persiasta alkanutta kulttuurista jatkumoa ja henkisten virtauksien perinnetjua. Vanhojen kulttuurikansojen uskomus-, myytti- ja kertomusperinnettä valikoitiin sopiviksi katsotuin osaksi israelilaisten uskontoa ja Vanhaa testamenttia. Jahve-uskon henkeen sovitettu itämainen henkinen perinne ja siitä saadut motiivit, uskomukset ja käsitteet (kuten "saatana", "paratiisi", "helvetti", "kuolleiden ylösnousemus") olivat tulleet osaksi sekä vanhatestamentillista teologiaa että myös "epäortodoksisempaa" ja erilaisiin suuntauksiin ja

puolueisiin jakautuneessa juutalaisuutta. Juutalaisuuden kautta ne käsitteet, motiivit ja uskomukset suodattuivat kristinuskoon Uudessa testamentissa ja varhaiskirkossa.

Toiseksi käsittelen sitä merkittävää seikkaa, että tietynlaiset historialliset tilanteet ja olosuhteet aivan kuin kutsuvat esiin samankaltaisia uskonnollisia keksintöjä ja teologisia ratkaisuja, jotka syntyvät toisista kulttuureista riippumatta. Voidaan puhua uskonnollisista yleismaailmallisuuksista eli yleisesti esiintyvistä "ideoista", teemoista tai "arkkityypeistä", jotka esiintyvät eri kansoilla silmiinpistävästi toisiaan muistuttavina, mutta yleisluonteisuudessaan ne eivät ole kopioinnin avulla saatua kulttuurista lainatavaraa, vaan ne on keksitty itsenäisesti paikallisesti vastauksiksi eri kulttuureissa heränneisiin samantyyppisiin henkisiin kysymyksiin ja tarpeisiin. Uskontoa on käytetty eri kansojen keskuudessa samojen inhimillisen elämänkulun ja maailman ilmiöiden herättämien kysymyksien ratkaisemiseen eikä ihmismieli ole keksinyt kuin rajallisen määrän uskontojensa käyttöön soveltuvia symboleita, uskomuksia ja perusratkaisuja. Samankaltaiset yleisinhimilliset tarpeet ja kysymykset kuten maailman alkuperä, pahuus, pelastus, kuolema ja kuoleman voittaminen ovat puhuttaneet ihmisiä maailmanlaajuisesti, ja niihin on keksitty vain tietty joukko määrä toimiviksi koettuja ratkaisuja.

Tämä asiantila tukee sitä, että uskonto on ihmismielen äärellisen kuvittelukyvyn ja vastauksien saamisen tarpeen luomus ja ihmiset ovat luoneet jumalat "kuvaksensa". Ihminen syntyi evoluution tuloksena, mutta kehittyi kreationistiksi, joka näkee mielensä yliaktiivisen toimijantunnistimen tähden luonnon "takana" tietoisia henkiolentoja/jumalia, joilla on suunnitelmia ja päämääriä. Ihmismieli ei osaa kuvitella jumalien mieltä erilaiseksi kuin oman mielensä toimintatavat (eli jumalalla on uskomuksia, tietoa, tavoitteita ja suunnitelmia, joita hän toteuttaa).¹

Uskonto on eräs mielen rakenne muiden joukossa ja sitä voidaan tutkia eri menetelmiä käyttäen, eivätkä israelilaiset ja heidän uskontonsa tee mitään poikkeusta. Koska kaikilla ihmisillä on samankaltaiset aivot ja kognitiiviset ja emotionaaliset rakenteet on luonnollista, että samankaltaisissa olosuhteissa syntyy samantyyppistä reagoitua, ajattelua, uskomuksia ja toimintatapoja.

On täysin kiistaton ja tieteellisessä tutkimuksessa monipuolisesti osoitettu tosiasia, että kristinusko eikä juutalaisuuskaan syntynyt missään henkisessä ja ajattomassa tyhjiössä, vaan juutalaisuuden ja kristinuskon uskonkappaleiden, käsitteiden ja käytäntöjen on osoitettu nousevan *selvästi tunnistettavista kulttuuri- ja uskontohistoriallisista alkulähteistä ja syntymaailmansa (muinaisitämäisestä) taustasta ja sen elementeistä, joita kristinusko kantaa*. Kristillinen uusitamentillinen usko oppeineen ja käytäntöineen on kuin keittoa: kun keitto on valmis, sen raaka-aineita

"ei enää voi palauttaa alkuperäiseen muotoonsa. Eikä koko keittoa synny ilman kokkia, jonka luova panos on ratkaiseva koko valmistusprosessin ja lopputuloksen kannalta ja joka erottaa juuri tämän keiton kaikista muista" (Martti Nissinen teoksessa *Uskontojen risteyksessä: Välimeren alueen uskontojen juurilla*, toim. Jaakko Hämeen-Anttila, s.31).

I. osa

¹ Ks. tutkimus [yliluonnolliseen uskomiseen](#) syistä, Helsingin yliopiston psykologian laitos.

Muinainen Egypti. Egyptiläinen kulttuuri

LÄNSIMAISEN KULTTUURIN EGYPTILÄINEN PERUSPILARI

Ihmiskunnan historian alku ei todellakaan ole Euroopassa, vaan se on Egyptissä eli Afrikan mantereella ja Egyptin muinainen kulttuuri on afrikkalainen, kuten ihmislajimme syntypaikkakin on Afrikassa. Me täällä lännessä luulemme monien arkipäiväisten käsitteiden olevan meidän omiamme, mutta ne eivät ole läntisiä, vaan ne ovat egyptiläisiä (eli *afrikkalaisia*). Helleenit ja roomalaiset välittivät ne ennen ajanlaskumme alkua Eurooppaan Egyptistä. Tuttu Pyhä Yrjänä, partiolaisten suojeluspyhimys toimi lohikäärmeentappajana jo Egyptissä, missä haukanpäinen Horus-jumala taisteli kaaoksen lohikäärmeen (sikäläisittäin krokotiilin) kanssa.

”Egyptiläisen Osiris-jumalan kuolema ja ylösnousemus ovat kenties olleet taustana kristinuskon keskeisimmillekin ajatuksille. Ellei Osiris olisi kuollut ja ylösnoussut, ei vainajille olisi myöskään tarjoutunut tilaisuutta viettää ikuista elämää läntisten vuorten takana sijaitsevilla Ialun rehevöivillä niityillä. Egyptiläinen paratiisioppi kiehtoi Aleksanteri Suurtakin...” (Rostislav Holthoer: *Muinaisen Egyptin kulttuuri*, s. 146).²

Kerran kuollut jumala Osiris (Egyptin ensimmäinen legendaarinen hallitsija) ei hallitse eläviä, vaan kuolleita Ialussa. Ylösnousemususko (joka metaforana, symboloiden vuodenaikojen vaihtelua, luonnon syntyä ja kuolemaa, tai jumalolennon tai sankarin ylösnousemus) on tavallinen uskomus, sillä kysymykset elämästä ja kuolemasta, luonnonilmiöistä ja omasta kohtalosta kuoleman jälkeen ovat kaikkina aikoina kiinnostaneet ihmisiä. Vastauksia haettiin myyteistä, hyvin mahdollisesti jo 5000 vuotta sitten suurten jokilaaksojen sivistyskeskuksissa.

”Erilaisuuksista huolimatta siinä oli yhteinen teema syntyvästä, kuolevasta ja ylösnousevasta jumalasta” (Holthoer, s.151).

Egypti oli toisaalta myös vastaanottava osapuoli. Kyseessä oli kulttuurinen aaltoliike, jossa ääripäinä olivat toisaalla Egypti, toisaalla Persia ja toisaalla kreikkalainen (sittenkin myös roomalainen) kulttuuripiiri. Egypti sai Aasiasta pronssin, hevosen, oliiviöljyyn, lyyran, kansainvälisen oikeuden (persialaisaikana Intiakin tuli mukaan Etu-Aasian kulttuuriseen vuorovaikutukseen, Babylonissa jopa asui intialaisia jonkin verran). Egyptiläisiin vientituotteisiin kuuluivat kullalla, hopealla ja norsunluulla koristellut huonekalut, mutta myös henkisemmät asiat: unien selitykset, "mysteeriot", ennustukset ja auringonpalvonta. Egyptiläistä taidetta vietiin Välimeren maihin ja egyptiläisiä taideteoksia jäljiteltiin ulkomailla (Armas Salonen - Rostislav Holthoer: *Egypti ja sen kulttuuri*. 2. uudistettu laitos).

Pitkin Lähi-itää matkittiin egyptiläisiä motiiveja faraosta ja siivekkästä auringonkehrästä alkaen ja Lähi-idässä ne motiivit sekoittuivat paikallisiin motiiveihin ja perinteisiin. Merimiehet, virkamiehet ja kauppiat sekä sotilaat levittivät egyptiläisen kulttuurin hedelmiä kaikkialle Egyptin ympäristöön. Kirjoitustaidon kehitykseenkin Egypti antoi kirjoittamista helpottavan panoksensa (papyrus, sivellin ja muste korvasivat saven ja ruokokynät). *Sinuhin tarina* on vuodelta 1950 eaa. peräisin oleva Egyptin kirjallisuuden klassisin teos tuhannen vuoden ajan (se oli selvästikin hyvin suosittu kirja,

² Kristinuskon oppien egyptiläisestä alkuperästä ja ”universaalista spirituaalisudesta” ks. tuorehko, mutta toisaalta kiistelty tutkimus, jossa on voitu tehdä liian pitkälle meneviä rinnastuksia. Tom Harpur: *The Pagan Christ; Recovering the Lost Light*, Thomas Allen, 2004.

sillä siitä on monta kopiota olemassa). Kirjan tekijä on todellakin *Sinuhe*³, egyptiläinen virkamies Keskimmäisen valtakunnan faraon *Amenemhat I:n* hallituskaudella. Sinuhe oli mennyt vapaaehtoisesti maanpakoon Aasiaan, mutta vaikka hän vaurastui ja menestyi siellä hyvin hän kaipasi takaisin Egyptiin, jonne hän vihdoin pääsi kun Sinuhe kutsuttiin takaisin ja hän pääsi myös hoviin.

Egyptillä oli kuitenkin yhteyksiä Mesopotamiaan jo varhain, sillä Egyptin taiteessa on havaittavissa myöhäisesidynastisella ja thinisläisellä kaudella mesopotamialaisen *Djemdet Nasr-* kulttuurin vaikutusta (Holthoer, s. 117). Thinisläiselläkin kaudella mesopotamialaiset piirteet hallitsevat arkkitehtuuria Egyptissä (Holthoer, s. 117). Sylinterisinetit (joissa on egyptiläistä kirjoitusta) ovat myös todiste mesopotamialaisesta varhaisesta vaikutuksesta Egyptissä jo noin vuodelta 3000 eaa. (Salonen – Holthoer, s.147).

Kreikkalaisten ja egyptiläisten tarinoiden välisiä paralleleleja

Kreikkalaisten kuuluisat eepokset *Ilias* ja *Odysseia*⁴ eivät nekään ole kokonaan vapaita egyptiläisistä vaikutteista. Itse asiassa vanhimpia itämaisia aiheita Euroopan kirjallisuudessa on Homeroksen Iliaan ovela sotajuoni, Troijan puuhevonen, joka koitui Troijan kaupungin tuhoksi. Egyptiläinen papyrus BM 500 sisältää 1500-luvulta eaa. peräisin olevan kertomuksen egyptiläisestä kenraalista, jonka nimi oli *Djekhuti*. Hän piiritti Jaffan kaupunkia ja sai sen vallattua ovelan juonen avulla: antautumista teeskennellen kenraalia antoi kantaa kuin sotasaaliina koreja, joihin oli laitettu piiloon sotilaita ja aseita. Troijalaisten tavoin jaffalaiset kantoivat korit kaupunkiinsa ja se oli Jaffan tuho. *Platon* kuuli Solonilta Egyptin vierailunsa aikaan tarinan *Atlantiksesta*, minkä Platon kirjoitti talteen. Kyseessä on todennäköisesti vain helleeninen versio egyptiläisten onnellisten kuolleitten maasta lännessä, *Amentetistä* (Solon kertoi kuulleen tarina Neith-jumalattaren papeilta Egyptissä).

Kreikkalaiset omaksuivat Egyptin uskonnosta alussa mainitun kuolemanjälkeisen ihanan paikan ja he antoivat autuaiden asuinsijalle nimen *Elysion* (rauhan tyyssija), joka oli kreikkalaisista miellyttävämpi tuonpuoleinen paikka kuin heidän oma synkeä Haadeksensa. Egyptiläinen paratiisioppi, Ialun niityt, viehätti Egyptin v. 332 eaa. valloittanutta Aleksanteri Suurta. Sen sijaan sumerien tuonpuoleinen ei ollut lohdullinen paratiisi, vaan sumerien uskonnossa kuolleiden ikuisuusosa on varjoinen *Maat-Laar* eli ”maa ilman paluuta”.

Yhtymäkohtia Kalevalan ja Lähi-idän myyttiperinteen välillä

Suomen kansalliseepoksen Kalevalan luomiskertomus sisältää paralleelin egyptiläiseen luomismyyttiin. Egyptiläisen uskomuksen mukaan viisauden linnun munima muna vedestä kohoavalle alkukummulle on maailman alku. Muna elämän syntymisen vertauskuvana on myös uskonnollinen universaali, eli yleismaailmallisesti käytetty symboli luomismyyteissä (mikä on varsin luonnollista). Kalevalan tietäjälle Antero Vipuselle löytyy myös vastine Egyptin kertomusperinteessä: kertomuksessa farao Ramses II:n pojasta *Satni-Khamuasetista*, joka menee tiedustelemaan *Nineferkaptah-vainajalta* ja lisäksi tarinassa on kilpalaulanta, jossa kilpailijat ajavat toisiaan maan sisään taikasanojen avulla. Kalevalan Lemminkäinen-tarinassa on mahdollisesti samaa kertomusaineistoa kuin Osiris-Horus-myytissä ja sitä muistuttavassa sumerien *Dumuzi-Inanna* rakkaustarinassa, jossa Inanna-jumalatar (taivaan ja maan kuningatar) laskeutuu alas tuonelaan, missä manalan jumalatar seivästää hänet kuoliaaksi. Inanna pääsee nousemaan tuonelasta takaisin elämään jos hän lähettää jonkun sijaisekseen tuonelaan. Inannan mukana maan päälle tulee tuonelan demoneita varmistamaan, että joku saadaan sijaiseksi tuonelaan. Koska Inannan puoliso

³ *Mika Waltarin* romaanissa (julkaistiin 1945) Sinuhe egyptiläinen on useita kosketuskohtia Sinuhen tarinan juonenkulkuun.

⁴ *Ilias* ja *Odysseia* ovat todennäköisesti syntyneet 750-650 eaa. aikoihin. On epävarmaa, onko Homeros niiden tekijä.

Dumuzi ei sure Inannaa, vaan hän istui ylpeästi valtaistuimella, Inanna antaa demonien viedä Dumuzin puolestaan tuonelaan. Dumuzin itsensäuhraavan sisaren ponnistelujen, Dumuzin myötätunnon osoitusten ja Inannan vihan pehmenemisen ansiosta Dumuzin sallitaan nousta tuonelasta maan päälle joka vuosi⁵ (se heijasteli vuodenaikojen kiertokulkua, luonnon kuolemaa ja henkiin herämistä). Sumerilainen jumalmyytti on kiistatta pohjana *Atis*-kultille, joka levisi Vähästä-Aasiasta Rooman imperiumiin (Holthoer, s.147). Kalevalan runoissa Lemminkäinen sai kokea ylösnousemuksen tuonelasta (joka muistuttaa Kalevalassa kreikkalaisten kolkkoa Haadesta) Dumuzin kohtaloa muistuttavalla tavalla.

Eurooppalaisesta satuperinteestä ja egyptiläisistä edelläkävijöistä

Eurooppalaisten satujen keskeinen teema on oikeuden ja vääryyden välinen kamppailu ja taruissa valheen onnistuu väliaikaisesti kukistaa totuus. Tämä aihe oli Egyptissä tunnettu jo 3200 vuotta sitten, nimittäin *Satu Valheesta ja Totuudesta*.

Grimmin veljesten tunnettu *satu Prinsessa Ruususesta* toistaa vanhaa egyptiläinen satua juoneltaan (egyptiläissadussa prinsessan tilalla on prinssi). Satu on samassa papyruksessa kuin ovelan kenraalin Djekhutin kertomus. Taitotun prinssin aihe on löytänyt tiensä Venäjän satukirjallisuuteen. Yhden itämaisen sadun aiheet ovat voineet antaa aiheita kahdelle eri eurooppalaiselle sadulle (Holthoer, s.147).

Egyptin kertoma- ja viisauksiperinteen vaikutus israelilaisiin ja Vanhaan testamenttiin

Egyptiläinen viisauks- ja kertomaperinne kiinnosti muitakin kuin helleenejä: nimittäin israelilaisia. Genesisen tarina Potifarin vaimosta on alun perin vain egyptiläinen kansansatu, jonka israelilaiset lainasivat. Egyptissä asuneet heprealaiset heimot saivat Egyptissä kuulla ja oppia paljon egyptiläistä viisauksikirjallisuutta, satuja, kertomuksia ja jumalauskomuksia. Israelilaiset omaksuivat niitä ja muokkasivat niistä omaan *monolatriseen* jumalauskoonsa soveltuvia kertomuksia ja viisauksia (eli vain yhtä jumalaa pitää palvella, mutta muiden olemassaoloa ei periaatteessa kielletä. Vasta Babylonian pakkosiirtolaisuuden vaiheilla kehitettiin monoteismi). Tarinan Potifarin (*Padipera* egyptin kielellä) vaimosta israelilaiset sovittivat hurskaaseen Joosefiin.

Mitä Pentateukissa (1-5 Moos.) mainittuihin "kantaisiin" tulee, niin on jo pitkään tiedetty tutkimuksessa, että Benjamin ei ollut mikään yksilöihminen, vaan se oli vain erään kanaanilaisen heimon nimi. Benjaminin heimo vaelsi vuoden 1700 eaa. tienoolla paimentolaiselämää eläen Pohjois-Mesopotamiassa ja noin vuonna 1600 eaa. heimo kulki Kanaaniin. Muutkin Jaakobin "pojat" ovat hyvin todennäköisesti vain heimojen nimiä. Benjamin-heimo ja Joosef-heimo matkasivat Egyptiin nälänhätää pakoon (Holthoer, emt. s.89). Tuollaiset kansanryhmien vaeltelut Afrikan ja Aasian välillä olivat normaaleita tapahtumia.

Osa Salomon nimissä (virheellisesti) kulkevista Raamatun sananlaskuista juontaa juurensa Egyptiin. Egyptiläiset pitivät viisaiden miesten opetuksia kirjallisuutensa helminä ja heidän viisaita lauselmiaan lainattiin muualla maailmassa ja pidettiin "*todella viisaina*" (Holthoer, s.101). Moni egyptiläisten viisaiden sanonnoista kulkeutui myös israelilaisten Vanhaan testamenttiin "Salomon" nimissä joko täysin sellaisenaan tai muunneltuina ja sen tähden jälkimaailma on virheellisesti antanut niistä kunnian israelilaisten tarunhohtoiselle kuninkaalle Salomolle. *Lainaamisen suunta*

⁵ Diane Wolkstein & Samuel Noah Kramer: *Inanna. Queen of Heaven and Earth. Her stories and hymns from Sumer*, 1983 (Inannaan liittyvät sumerilaiset tekstit uutena versiona, vanhemmat tekstilöydöt olivat puutteellisia, mutta uudemmat löydöt ovat korjanneet tilannetta).

(Egyptistä Vanhaan testamenttiin) on täysin kiistaton, sillä egyptiläinen viisaus on paljon vanhempaa kuin Israelin uskonto, tarunhohtoinen kuningas Salomo ja kaikki VT:n kirjoitukset.

Vanhimmat egyptiläiset viisaudet palautuvat 2660 eaa. tienoolle Vanhan valtakunnan 3. dynastian kuninkaan *Djeserin* taitavan arkkitehdin *Ijemhetepin* ajatuksiin. Egyptiläisessä viisaukirjallisuudessa on kaava, että isä opettaa poikaansa neuvoilla, joiden avulla hän menestyisi elämässään ja "Salomon" sananlaskuissa noudatetaan tätä samaa kaavaakin. "Salomon" sananlaskut (etenkin luvut 22:17-24:22) sisältävät 1. vuosituhannelta eaa. egyptiläisen *Amenemipen* viisaudet, "kolmekymmentä taloa", jotka ovat hyvin tasokkaita. 1. vuosituhannella egyptiläinen viisaukirjallisuus muuttui uskonnollisemmaksi, alistuvammaksi, nöyremmäksi ja vähemmän materialistiseksi. VT:n psalmissa 1 ja Jeremian 17:5-8 sisältävät samanlaisia ajatuksia Amenemipen "neljännen talon" kanssa.

Ei edes ole ratkaisevaa merkitystä sillä, onko psalmiin 1 tai Jeremian kirjaan nimenomaisesti lainattu Amenemipen viisauksista vai ei, vaan oleellisinta on huomata, että heprealaisen ajattelun hengen ja egyptiläisen hengen välillä oli yhteenkuuluvuutta, sukulaisuutta. Ne eivät olleet toistensa jyrkkiä vastakohtia vailla merkille pantavaa yhteistä "rajapintaa" niin että israelilaisten voisi väittää olleen jossain ainutlaatuisessa henkisessä eriössä ja kulttuurisessa tyhjiössä, missä heillä olisi ollut täysin omanlaiset, uniikit uskomukset ja maailmankuva. Ei ole senkään puolesta ollenkaan ihme, että egyptiläinen viisaus löysi tiensä Vanhaan testamenttiin kun se tunnettiin kauempanakin, sillä foinikialainen (Israelin naapurissa sijainneen) Bybloksen ruhtinas sanoi egyptiläiselle vieraalleen *Uen-Amenille*:

"Viisaus on tullut Egyptistä aina tähän maahan, missä minä olen" (Holthoer, s.104).

Israel oli portti ja kauttakulkumaa Egyptistä Etu-Aasiaan ja Etu-Aasiasta Egyptiin kun kansanheimot ja valloitusarmeijat vuoron perään vaelsivat Afrikasta Aasiaan ja Aasiasta Afrikkaan. Ne kaikki kulkivat Palestiinan kautta ja Palestiina sai tuntea niin Egyptin, Assyrian, Babylonian, Persian, Kreikan kuin Roomankin voimaa ja valtaa (sekä rauhanomaista kanssakäymistä). Juutalaisilla ei edes ollut mahdollisuutta jäädä mihinkään uskonnolliseen ja henkiseen eriöön ja tyhjiöön eläessään noin keskeisellä paikalla Afrikan ja Aasian rajaseudulla. Unohtaa ei sovi sitäkään seikkaa, että kuningas Salomo oli Egyptin faraon vävy, mikä sekin seikka osaltaan tekee selväksi, että Israelin ja Egyptin välillä oli läheisiä yhteyksiä. VT:ssä kuvattu (tosin historiallisuudeltaan kiistanalainen) Salomon temppeli oli egyptiläisten temppeliarkkitehtuuria muistuttava.

Sen, että israelilaiset eivät olleet henkisesti ja uskonnollisesti sisäänpäin kääntyneitä jyrkkiä "puritaaneja", vaan olivat helposti (profeettojen mielestä epäilemättä liiankin helposti!) omaksumassa vieraita tapoja, tarinoita, jumalia ja uskomuksia todistaa jo se, että VT:n profeetat nuhtelevat toistuvasti kansaa ja sen johtajia vieraiden jumalien ja "pakanakansojen" tapojen seuraamisesta. Monen israelilaisen nimessäkin näkyi kanaanilaisen (länsiseemiläisten kansojen korkeimman jumalan) Baalin (= herra, haltia) nimi. Oli tavallista, että nimillä oli jokin merkitys ja usein niissä viitattiin johonkin jumalaan, Jahveen tai Baaliin. *Baal* oli hedelmällisyyden jumala, jonka vastuulla olivat kasvillisuus ja elämä, mutta ukkosen, myrskyn, sotien ja valloituksien jumalanakin häntä palvottiin. *Asherah* ("asera") oli toinen tärkeä juutalaisten palvoma jumaluus, jota sitäkin profeetat jyrkästi vastustivat (juutalaiset palvoivat Asherahia "*taivaan kuningattarena*", Jer.44:17). Noita Asheran kuvia ja pieniä patsaita on löytynyt paljon Israelin maasta, eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien israelilaisten kodeista.

Ironista kyllä, nuo VT:n kirjoittajat olivat itsekkin alttiita omaksumaan ja hyödyntämään viisautta, kertomuksia, motiiveja ja uskomuksia, joita oli tarjolla Lähi-idän rikkaassa kulttuuripiirissä, Israelin uskon omaan henkeen sovitettuina. Juutalaisten panos on, että he olivat taitavia keräämään ja säilyttämään itämaista henkistä perintöä, kertomuksia ja mytologiaa sekä muokkaamaan niistä omiin tarkoituksiinsa sopivia versioita, jotka sovitettiin heidän liittonomistisen monolatrisen Jahveuskonsa hengen ja ankaran moraalin kanssa yhteensopiviksi. Israelin lakiliittoon sisältyvässä moraalissa sekä ylipäätään juutalaisille keskeisessä "valitun kansan" ideassa heprealaiset liittyivät merkittävässä määrin Hedelmällisen puolikuun kansojen vanhoihin teologisiin ideoihin, uskonnollisiin rakenteisiin, tapoihin ja moraalikäsitteisiin.

Israelilaiset pyhien kirjoitusten tekijät vain antoivat niille toisenlaista sisältöä ja omia nationalistisia teologisia perusteitaan: esimerkiksi jo sumerit pitivät itseään jumalan valittuna kansana. Mooseksen syntymätarina on kuningas *Sargonin* syntymään liittyvä vanha legenda Kaksoisvirtain maasta. Egyptissäkin ympärileikattiin poikia (israelilaiset antoivat tavalla uuden perustelun: liittoon kuulumisen merkki). Israel ei ollut kulttuurinen innovaatiokeskus, alkulähde eikä henkisen kulttuurin (kuten ei teknisenkään kulttuurin) "moottori", vaan tallentaja ja soveltaja omalla tavallaan.

Mooseksen laissa sekä liturgiassa on useita egyptiläisiä piirteitä, mutta muille kansoille ne ovat vieraita. Nimi Mooses on egyptiläinen ja Raamatun itsensäkin mukaan hänet kasvatettiin egyptiläiseen tietoon ja viisauteen (Apt.7:22). Miten erittäin uskonnollisessa⁶ Egyptissä Mooseksen kasvatus olisi tehty vailla teologiaa ja viisauks- sekä kertomakirjallisuuteen perehtymistä? Monoteismin ja yhden näkymättömän universaalijumalan teologiaan Mooses ja heprealaiset saivat tutustua Egyptissä (Salonen - Holthoer s. 319–324, Holthoer s. 62–63). Egyptin on toiminut välittäjänä Afrikan ja Aasian välissä, ja Israel on ollut porttikäytävä tällä kulttuurien välittymisen valtavyöllä ja reittinä sotajoukoille edes takaisin. Egyptiläisten maailmankuva oli ahdas ja he rakastivat Niilin jokilaaksoaan pitäen itseään ”*tosi ihmisinä*” sekä ”*valittuna kansana*”. Aasialaisia he halveksivat pitäen heitä ”saastaisina”, eikä nubialaisistakaan egyptiläisillä ollut hyvää sanottavaa. Faraoiden sotaretkien ansiosta egyptiläinen nurkkapatriotismi hellitti, mutta heidän maailmankuvansa perusrakenne pysyi samana oleellisilta osin.

Egyptiläisestä viisausperinteestä näytteitä

Ohessa hieman esimerkkejä Egyptin muinaisesta viisausperinteestä, joka siis on selvästi heprealaisten pyhiä kirjoja vanhempaa.

Visiiri *Ptahhetepin* opetuksista (5. dynastian ajalta noin vuodelta 2450 eaa. Ptahhetep oli kuningas *Djedkaran* visiiri):

”Opeta hänet ensin puhumaan, sillä hän voi joutua virkamiesten lasten esikuvaksi. Kuuliaisuus astukoon häneen, sydämen tasapaino...Kukaan ei synny viisaana... Älköön sydämesi pöyhistykö tiedoistasi. Älä ole itsevarma, koska olet viisas. Neuvottele yhtä hyvin tietämättömän kuin viisaan kanssa...Oikeus on suurta ja se sopii kaikkeen ikuisesti...Pysy totuudessa äläkä sitä ylitä...Tee voitavasi, että sanat eivät kääntyisi pahoiksi ja saisi suurta herraa toisen vihemieheksi kaiken kansan puheessa...Jumala tekee miehen mieheksi ja puolustaa häntä hänen nukkuessaankin”. Jos poika on isäänsä vastaan kapinoiva ja tottelematon, on sellainen poika heitettävä ulos. On vältettävä vilkuilemasta ja lähestymästä ystävänsä talon naisia, jos haluaa ystävänsä pysyä.

⁶ Kreikkalaisen Herodotoksen mukaan egyptiläiset ovat maailman hurskain kansa (Holthoer, s.61)

”Älä ole ahne jakoa toimittaessasi. Älä ole ahne, paitsi omasta osuudestasi. Älä ole ahne omia sukulaisiasi kohtaan. Enemmän kunnioitetaan lempeää kuin voimakasta”. Vaimolle on oltava hyvä ja pidettävä hänestä huolta eikä hänen kanssa pidä riidellä oikeudessa (eikä saa päästää vaimoa päättämään asioista). Samoin palvelijoita on kohdeltava hyvin. Ei pidä olla kitsas, vaan antelias ja esimiehiä kohtaan on oltava nöyrä. Ja vielä: *”Kuuliaista jumala rakastaa, mutta se, jota jumala vihaa, ei saa kuulla”.* Holthoer, s.101–103.

Keskimmäisen valtakuntaa edeltäneeltä sekasortoiselta ensimmäiseltä välikaudelta 2000-luvun lopulta eaa. on olemassa viisaukirjallisuuteen kuuluva teos *”Neuvot kuningas Merijkaralle”.* Ohessa siitä peräisin olevaa viisautta:

Riidanhaluinen mies on petturi, joka on poistettava yhteiskunnasta. Puhettaan on kyettävä hallitsemaan, sillä vain siten mies on vahva: *”kieli on miehen miekka, puhe osoittaa suurempaa tehoa kuin mikään taistelu”.* Esi-isiä on jäljiteltävä ja kärsivällisyys on hyve. Kansan hyvinvoinnista pitää huolehtia, ylhäisiä kunnioitettava ja autettava korkeita virkamiehiä eteenpäin niin että he voivat pitää huolen lakin noudattamisesta. Ei saa tehdä eroa hyvässä asemassa olevan miehen ja köyhän miehen pojan välillä, vaan mies on valittava palvelukseen *”hänen kätensä tekojen perusteella”.* Isänmaallisuus ja uskonto olivat kunniaa ja *”oikeamielisen hyve on kelvollisempi (jumalalle) kuin väärintekijän (uhriksi tuotu) sonni”.* Ks. samanlainen näkemys VT:ssä 1 Sam.15:22, Sananl.15:17. Holthoer, s.103

Keskimmäisen valtakunnan kaudelta tunnetaan *”Kuningas Amenenhat I:n opetukset”* pojalleen ja perilliselleen n. vuodelta 1990 eaa. Opetuksissa heijastuu ajan pessimismi, sisäpoliittinen epävarmuus ja sosiaalinen idealismi. Tämä opetuskirja oli suuresti suosittu tuhat vuotta ja sitä kopioitiin ahkerasti kouluissa. Uuden valtakunnan alun jälkeen on myös alempien kirjurien opetuksia eikä vain ylhäisön keskuudessa syntyneitä viisaukirjoja. Esimerkki alemman kirjurin opetuksista on *”Anin opetukset pojilleen”.*

Ani kehottaa ottamaan vaimon, tekemään lapsia ja kunnioittamaan jumalia. Sen jälkeen Ani varoittaa vieraista naisista: *”Varo vierasta naista, jota ei tunneta hänen omassa kaupungissaan. Älä töllistele häntä, kun hän kulkee ohi. Älä tutustu häneen lihallisesti! Hän on syvä vesi, jonka kierteitä ei tunneta, nainen, joka on kaukana miehestään. Joka päivä hän sanoo sinulle: ’Olen pehmeä.’ Hänellä ei ole todistajia, kun hän yrittää saada sinut pauloihinsa. Jos sen kuulee, on se kuoleman arvoinen kaamea rikos...Älä puhu paljon. Ole vaitelias, niin olet onnellinen”.* Ei pidä istua kun vanhempi ihminen seisoo. Varomattomalla puheella saa helposti vihamiehiä. On valittava hyvät vastaukset ja suljettava huonon *”vatsaansa”.* Äidille pitää antaa kaksinkertainen annos ruokaa ja häntä pitää kantaa kuten hän kantoi sinua. Ahne ei pidä olla. Jokaisen kodin perustaneen miehen tulisi pitää sydämensä kiivaus kurissa. Holthoer, s.103–104.

Amenemipen viisaudet, "kolmekymmentä taloa" tarjoaa hyvin korkeatasoista viisaukirjallisuutta, josta on selvästi lainattu *”Salomon”* sananlaskuihin, sillä yhtäläisyydet ovat niin ilmeiset (Holthoer, s.104).

Amenemipen, huomattavan kirjurin, joka kirjoittaa pojalleen, opetuksen mukaan *”ihminen on vain olkia ja savea, Jumala on hänen luojansa”.* Ensimmäisessä *”talossa”*

eli luvussa neuvotaan olemaan hyökkäämättä heikon kimppuun, vanhemman puhetta ei saa keskeyttää eikä vaarallista tehtävää pidä ottaa vastaan. **On oltava vihamiehellekin hyvä:** ”Nosta hänet, anna hänelle kätesi, jätä hänet Jumala käsivarsille, täytä hänen vatsansa leivälläsi, jotta hän tulisi kylläiseksi ja häpeäisi”. Näin huomaamme, miten jo faraoiden Egyptissä tunnettiin viholliselleen hyvän tekemisen jalo periaate, ja sieltä se on löytänyt tiensä VT:iin (Sananl.25:21–22) sekä UT:n eettisiin opetuksiin VT:n kautta välittyen (Jeesuksen ja Paavalin opetuksiin. Jeesus vielä tiukentaa vihollisen rakastamisen vaatimusta). Amenemip opettaa, että ei pidä puhua ennen kuin on nukkunut, eikä saa kinastella ”tulistuneen miehen” kanssa, sillä Jumala tietää, kuinka miehelle on vastattava. Amenemip varoittaa ahneudesta viidennessä luvussa (”talossa”) peltoaloja mitattaessa eikä lesken alueelle pidä tunkeutua (eli sama periaate kuin Sananl.22:28). ”Kuudennen talon” opetus ”*Jumala tyydytetään Herran tahdolla, joka määrää kynnettävän pellon rajat*” on sama idea asiasisällön kannalta kuin Sananl.23:11 ”*Sillä heillä on väkevä puolustaja, joka ajaa heidän asiaansa sinua vastaan*”.

Kuudennen talon lopussa opetetaan: ”Parempi on köyhyys jumalan kädessä, kuin rikkaudet aitassa. Parempi on leipä, kun sydän on iloinen, kuin rikkaudet surun kanssa”. Siinä on selvä rinnakkaisuus Sananl.15:16–17 ajatuksien kanssa. Seitsemäs talo varoittaa kiinnittämästä sydäntään rikkauteen.” Jos hankit rikkauksia ryöstämällä, ne eivät vietä yötäkään kanssasi; aamunkoitteessa ne eivät ole talossasi. Maa on avannut kitansa nielläkseen ne...Tai ne ovat saaneet hanhen siivet ja ovat lentäneet taivaalle”. Täysin samansisältöinen opetus kuin Sananl.23:4–5, hanhen tilalla on vaan kotka.

Kahdeksas talo varoittaa pahan puheen seurauksista ja yhdeksäs talo kieltää seurustelemasta kiivaan miehen kanssa. Kymmenes talo kieltää valehtelemasta, kenellekään ei saa puhua väärin. Yhdestoista talo kieltää ahnehtimasta köyhän omaisuutta ja leipää. Jos syö väärällä valalla hankittua leipää, ”*vatsa kääntää sydämen nurin*”. Talot 12-15 korostavat rehellisyyttä. Amenemipin lause ”Parempi on leipä, kun sydän on onnellinen, kuin rikkaudet surussa” muistuttaa siitä lainattua ajatusta Sananl.16:8. Vaa’an ja punnuksien vääristelystä ja puutteellisten punnuksien tekemisestä varoitetaan Amenemipin kuudennessatoista talossa, kuten VT tekee. Kahdeksastoista talo on Jeesuksen vuorisaarnankin opetuksen hengessä varoittaessaan murehtimatta yöllä seuraavaa päivää: ”*Ei ihminen tiedä minkälainen huominen päivä on...On eri asia, mitä ihmiset sanovat, eri asia taas mitä jumala tekee*”. Lisäksi Amenemip kehottaa rehellisyyteen tuomioissa ja kieltää ottamasta väkevämmän lahjusta vastaan ja liiasta asioidensa löpöttelystäkin varoitetaan, sekä kehottaa pidättyvyyteen väittelyssä. Sokealle ei saa nauraa, kääpiötä ei saa härnätä (sellainen kielto puuttuu Pentateukista), rampaa ei saa loukata, mielisairasta ihmistä (= ihmistä, joka on jumalan kädessä) ei saa kiusata eikä saa olla hänelle vihainen, jos hän erehtyy. Nöyryyteen ja ylempiensä kunnioittamiseen kehoitetaan myös, leskille on oltava armollinen. Lisäksi ylistetään kuolemaa, sillä se vapauttaa tämän maailman puutteista.

Näemme, että Amenemipin opetukset ovat hyvin pitkälle Vanhan testamentin moraaliohjeiden mukaisia. Kouluissa näitä opetuksia teroitettiin egyptiläisille lapsille ja merimiehet, sotilaat, virkamiehet ja kauppiat levittivät niitä kaikkialle Lähi-itään. Raamattuunkin ne löysivät tiensä eikä egyptiläisessä viisaudessa ole mitään moitteen sijaa (Holthoer, s.104–107).

Egyptin teologiasta – egyptiläisyyttä uskonnossamme

Egyptin muinaisessa kielessä oli kaksi ikuisuutta tarkoittavaa sanaa, *djet* ja *Nekh-ekh*. Näistä ensimmäinen tarkoitti mennyttä ja sana oli sukua kehoa ja persoonaa kuvaavalle, samoin ääntyvälle, sanalle ja jälkimmäinen tarkoitti tulevaa. Muodoton kaaos oli menneisyydessä ensin. Hermopolislaisen teologian mukaan alussa oli neljästä voimaparista koostuva kahdeksikko, joka oli sekoittunut kaaokseksi. Alkuvesi (*nwn/nwnt*) Nun/Nunet irtaantui kerran kaaoksesta, josta nousi alkukumpu jäljelle jääneiden voimaparien aikaansaamana. Alkukummulla luominen alkoi ja se oli muodon antamista kaikelle, mikä oli muodotonta. Memfiin kaupungin pääjumala *Ptah* loi kaikki muodot ”**jumalan sanalla**” ja Esnan oinaspäinen jumala *Khnum* **loi ihmisen muodottomasta savesta** (kuten Genesiksen jahvistisessa kertomuksessa Jumala loi maan tomusta ihmisen) dreijallaan. ’Ensi kerta’ on egyptiläisten antama nimi luomistyön alulle ja siitä lähtien maailman luominen on jatkunut kunnes se päättyy tulevaisuudessa jossain vaiheessa. Tämän ”megasyklin” sisällä on pienempiä luomissyklejä, joiden alku oli päivän syntyminen kaaoksesta (*Tepsepis*) ja sen kuoleminen yöllä kaaokseen. Niilin jokavuotinen tulviminenkin oli kaaosta, josta Egypti syntyi ja siihen kaaoksen Egypti taas kuoli. Luominen toistuu ja jatkuu ”aina ja iankaikkisesti” eri muodoissa, joten luominen ei ollut kertakaikkinen tapahtuma.

Osiris oli jumala, joka kateellisen veljensä *Setekhin* tappamana koki ensimmäisenä kuoleman ja *Setekh* paloitteli Osiriksen ruumiin ja sijoitti palat eri puolille maailmaa. Osiriksen leski *Isis* etsi ja kokosi Osiriksen ruumiin. Kun *Isis* syleili Osiriksen elotonta ruumista, hän tuli neitseellisesti raskaaksi (eli neitsyenä hedelmöitettyksi). Mutta vihamielinen *Setekh* vainosi raskaaksi tullutta neitsyt-jumalataria ja *Isis* piiloutui häneltä sekä synnytti kätköpaikassaan haukkapäisen *Horusen*. Nopeasti suureksi kasvanut *Horus* kukisti kaksintaistelussa *Setekhin*. *Horus* antoi oikean silmänsä isänsä Osiriksen suuhun, sillä tämä ei voinut kuulla mitään ja näin *Horusen* hankkima voitto tuli osaksi Osirista. *Osiris* heräsi kuolleista tietoisena saamastaan hyvityksestä. *Osiris* oli ensimmäisenä luomakunnassa kuollut eikä hän siksi voinut hallita niitä, jotka eivät olleet kuolleet.

Elävien hallitsijaksi tuli *jumalan poika Horus, vapahtajajumala*. Faraot olivat Egyptissä *Horus-jumalan inkarnaatioita*. *Osiris* meni länteen, Amentetiin, missä hän hallitsee kuolleita. Niin syntyi tuonpuoleinen onnen paikka, Lännen maa, jossa kaikki on paratiisillista Ialun vehreillä kentillä. Mutta Ialuun ei noin vain päästy, vaan vainaja tuomittiin kuoltuaan ns. viimeisellä tuomiolla Molempien Totuuksien salissa, jossa kuolleen oli todistettava synnittömyytensä kertomalla ensin, mitä pahaa hän ei ollut tehnyt ja sitten mitä hyvää hän oli tehnyt. Sydän punnittiin jokaisen tunnustuksen jälkeen totuuden sulalla vaa’an avulla: jos vaaka oli tasapainossa, vainaja pääsi Ialuun, jos sydän oli painavampi kuin sulka hänet tuomittiin ikuisen kadotukseen (”Syntisen nielijän” kitaan)⁷.

”Kuinka paljon egyptiläinen ajatusmaailma onkaan saattanut vaikuttaa omaamme? Osiris-myytti tuo mieleemme Kainin ja Aabelin, Herodeksen lapsivainon ja Neitsyt Marian. Kysymys ei välttämättä ole pakanallisuudesta kristinuskosta, vaan päinvastoin kristinuskosta pakanallisuudessa. Uskommehan Jumalan olevan ikuinen! Ajatus lunastuskuolemastakin tuo mieleen Osiriksen. Ellei Osiris olisi kuollut ja ylösnoussut, ei olisi ollut haudantakaista elämää Viimeisen tuomion läpikäyneelle. Pahan tuomion saaneet joutuivat ikuisen kadotukseen Syntisen Syöjän kitaan. Viimeistä tuomiota kuvaava maalaus, joka on 1400-luvulla rakennetussa Årentunan kirkossa Uplannissa, esittää Vapahtajaa tuomitsemassa kuolleita autuuteen ja kadotukseen. Autuaat kulkevat oikealle ja kadotetut vasemmalle – helvetin

⁷ R. Holthoer teoksessa Pentikäinen – Pentikäinen, s. 24 7-248.

lohikäärmeen kitaan. Eikö tässäkin ole kysymyksessä kulttuurilinkki muinaiseen Egyptiin? ” (R. Holthoer teoksessa Pentikäinen – Pentikäinen, s. 251.)

Jeesus ja farao – molemmat jumalan siittämiä jumalan poikia

Jeesuksella ja Egyptin faraoilla on yhteistä enemmän kuin äkkiseltään ehkä arvaisi. Ei olekaan yllättävää, että juuri Egypti oli kristillistä uskoa kohtaan vastaanottavaista aluetta ja edelleen Egyptissä on koptilainen kirkko, joka käyttää Egyptin muinaisen uskonnon *ankh-ristejä* symboleinaan ja muutenkin koptikirkko säilytti useita muinaisen Egyptin uskonnon ideoita. Juuri Egyptissä gnostilaisuuskin oli elinvoimaista ja sieltä on löytynyt paljon gnostilaista kirjallisuutta. Egyptiläinen uskonnollinen ilmapiiri ei ollut jäykkää dogmaattista kirjauskonnollisuutta, vaan suvaitsevaista ja joustavaa opillisesti ja egyptiläiset omaksuivat uskonnollisia vaikutteita hellenistisestä kulttuurista kreikkalais-roomalaisella kaudella. Egyptin vanhan faraonisen uskonnon viimeinen pakopaikka, Isiksen temppeli Filen saarella säilyi peräti 530-luvulle jaa.

*”Jumalan poika, jumalan siittäjä, ihmisen synnyttämä; ihminen, mutta jumala – näillä attribuuteilla kuvataan Jeesus Kristusta, mutta näillä voidaan viitata myös faraon, muinaisen Egyptin jumalkuninkaaseen. Kristityt laskevat, että Kristus syntyi 2000 vuotta sitten, mutta uskonnollinen ajatus jumalan pojasta ihmisten hallitsijana on Lähi-idän alueella paljon vanhempi. Egyptissä sen jäljet voidaan johtaa 3000-luvulle eKr.” (Mia Rikala s.71 teoksessa *Uskontojen risteyksessä: Välimeren alueen uskontojen juurilla*. Hämeen-Anttila (toim.), 2001.*

Kyseessä ei ole Egyptin uskonnollisuudessa kuten ei muutenkaan uskontojen ja kulttuurien kehityksessä mikään jyrkkä rajaviiva, jossa jokin uskonto loppuu ja tilalle tulee kuin tyhjästä jotain ihan uutta ja erilaista. Kysymys on uskonnollisten perinteiden vähittäisestä, hitaasta, monesti miltei huomaamattomasti tapahtuvasta muuttumisesta dynaamisessa muutosprosessissa (Rikala, s.71).

Farao korvautui vähitellen, 300-400 –luvulla Jeesuksella. Jeesus sopi egyptiläisille hyvin uudeksi ”faraoksi”, sillä muinaisessa Egyptissä oli **kuninkaan jumaluus perusteltu samaan tapaan kuin evankeliumit perustelevat Jeesuksen** jumalallista alkuperää ja erityisasemaa (Rikala, s.82). Egyptin keskivaltakunnan (1975–1640 eaa.) aikaisesta *papyrus Westcarin ihmeistä* farao Kheopsin hallituskaudella (2551–2528 eaa.) ilmenee hyvin jumalkuninkaan syntymyytti, jossa on monta kosketuskohtaa Matteuksen ja Luukkaan evankeliumien kertomuksiin Jeesuksen syntymästä ja varhaislapsuudesta. Kheopsin hoviin oli prinssi Hordjedefin pyytämänä kutsuttu velho nimeltä Djedi, joka kertoi kuninkaalle, miten seuraavan hallitsijasuvun kuninkaat syntyvät ihmeellisesti (vrt. idän maagit kuningas Herodeksen luona).

”Papyrus Westcarin sanamuodossa on useita yhtymäkohtia niin Matteuksen kuin Luukkaankin evankeliumeihin, joissa kerrotaan Jeesuksen olemuksesta (ihminen vai Jumala) ja tulevasta syntymästä. Yhteistä Papyrus Westcarin jumalkuninkaiden synnylle ja kristilliselle traditiolle on myös niin sanottu Herodes-motiivi (vrt. esim. Matt:2:3–13). Egyptiläisessä tarinassa Kheops huolestuu Djedin kertomasta uusien kuninkaiden syntymästä ja haluaa tietää, mistä hän voisi löytää Ruddedetin ja milloin synnytys tapahtuu...Jumalan synnyttäneen naisen ja lapsen vainoamisesta päästään edelleen Egyptin kuuluisaan Osiris-myyttiin ja Isis-jumalattareen” (Rikala, s.83).

Tarinan Rudedet on Ra-jumalan ylipapin puoliso, jolle auringonjumala Ra on siittänyt uudet kuninkaat. Rudedet joutui salaa synnyttämään kolme kuningasta (hänen palvelijattarensa uhkasi kertoa Kheopsille, että Rudedet oli synnyttänyt ne kolme poikaa).

II. osa

Kanaanilainen, foinikialainen ja israelilainen uskonto sekä Jahven historia

Israelin jumalausko osana kanaanilaisia ja foinikialaisia uskonnollisia perinteitä

Muinaisen Israelin uskonto, josta juutalaisuus polveutuu, ei ollut

”irrationaalinen ja omalakinen ilmiö. Se eli ja kehittyi vuorovaikutuksessa naapuriuskontojen kanssa sekä yhteisiä piirteitä vaalien että joskus tiukastikin rajoja vetäen” (Nissinen s. 33, toim. Hämeen-Anttila).

Sekä Mesopotamian että Egyptin vaikutteet heijastuivat niin uskonnon, kirjallisuuden kuin politiikankin alueella Palestiinan (myös israelilaisten) ja Syyrian kansojen elämässä (Nissinen, s. 34).

Jahven kehityshistoriaa ja nimen etymologiaa

Adonis (Eshmun) on nuori, hauskanäköinen hedelmällisyyden jumala, *Astarte*-jumalattaren puoliso. Adonis edustaa kuolemaa sekä jälleensyntymää välimerellisessä hedelmällisyyskultissa. *Eshmun* on hänen toinen nimensä, jolla hänet tunnetaan maanviljelyn jumalana. Adonis on johdettu kanaanilaisesta arvonimestä Adon, joka on seemiläinen herraa tarkoittava sana. *Adonai* on suomeksi herrani.

Adonis-myytillä on kaksi alkuperää ja useita isäjä sekä äitejä, tavallaan. Hänen äitinsä on kreikkalaisten kauneuden jumalatar Afrodite, joka vastaa foinikialaisten Astartea sekä roomalaisten Venusta. Toisaalta Astarte ja Venus olivat Adoniksen rakastajia. Kreikkalaiset tulivat tuntemaan Adoniksen kultin 6. vuosisadalla eaa. kyproslaisten yhteyksiensä kautta. Kiintoisa seikka on, että Jerusalemissa profeetta Hesekielin kaudella Adonista palvottiin nimellä *Tammuz*, jota naiset itkivät temppelin pohjoisessa portissa. Adonis vastaa sumerilaista muinaista (paimen)jumalaa nimeltä

*Dumuzi/Tammuz*⁸ ja heettien *Telipinu*-jumalaa. Adonis on seemiläinen maahanmuuttaja kreikkalaisten jumalmaailmaan.

Adoniksella oli, kuten mainitsin kaksi eri syntypaikkaa, ja toinen niistä on Kypros ja toinen foinikialainen Byblos. Kyproksella Adoniksen isä on joko kanaanilaisfoinikialainen kuningas Theias tai Cinyras, tai sitten Pygmalion (Adoniksen äiti tässä traditiossa on Myrrha, kuninkaan tytär). Naiset erityisesti suosivat Adoniksen kulttia eivätkä Israelin naiset olleet poikkeus, kuten VT:sta voimme lukea. Kyseessä on siis saman jumaluuden jatkumo hieman muunnellen eri versioissa ja nimeltään vaihdellen *Dumuzi-Tammuz*, *Baal*, *Adonis*, *Melqart*, *Eshmun*, jotka ovat vuodenaikojen vaihtelun mukaan syntyviä ja kuolevia hedelmällisyyteen liittyviä jumalia. Vähän-Aasian Kybelen partneri Attis Vähässä-Aasiassa palvottu Kybele-jumalattaren kumppani Attis liittyy tähän samaan jumalajatkumoon. Unohtaa ei sovi selvää analogiaa *Egyptin Osiris-mysteerioiden ja Dumuzi-Tammuz-Adonis-kulttien välillä*. Osiris-kultti liittyy samaan jatkumoon. Kyseessä on yleisitämainen uskonnollinen usein eri tavoin kierrätetty teema jumalasta, joka kuolee joka vuosi kasvien kanssa kunnes hän taas syntyy uudestaan seuraavana keväänä (idea vuosittaisesta kuolemasta ja ylösnousemuksesta symboloiden luonnon "kuolemaa" ja henkiin heräämistä). Adonis-Astarte -kultti kesti Libanonissa aina 500 -luvulle jaa. asti.

Foinikialaiset saapuivat 900-luvulla eaa. Kyprokselle, minne he toivat omat kultilliset tapansa. Foinikialaisten kaksi "herraa" tarkoittavaa sanaa ovat *Ba'al* ja *Adon*. Ba'al oli heille hyvin erityinen henkilöisyydeltään, sillä. Ba'al oli heidän miespuolinen pääjumala, eikä sitä nimeä voitu käyttää toista "herraa" nimittämään Kyproksella. Foinikialaiset kutsuivat kyproslaisten palvomaa *Wanax*-jumalaa/herraa toisella "herraa" tarkoittavalla sanalla, Adon. Nimi Adon ilmestyy moniin kirjoituksiin Kyproksella. Adon-nimeä käytettiin paikalliselle kyproslaiselle jumaluudelle (Wanax, Herra).

Israelin uskonnon tunnusomainen piirre on kuvakielto, jumalankuvien vastustaminen ja massabahpystykivien käyttö. Näin ollen mikäli on olemassa yhteys muinaisen kyproslaisen jumalanpalvonnan ja israelilaisen jumalanpalvonnan välillä niin foinikialaiset ovat se yhdistävä linkki. Israelilaisten populaari uskonnonharjoitus vastakohtana "viralliselle" israelilaisten pyhien kirjoitusten uskonnolle oli foinikialaisten uskontoa muistuttava. Raamatun kanonisoiduissa kirjoituksissa esitetty "virallinen", puhdistettu, "oikeaoppinen" uskonnollisen eliitin monolatria/monoteismi, jossa Jahve on ainoa Jumala, jota saa ja pitää palvella. "Ortodoksiset", kansallismieliset israelilaisryhmittymät tuottivat Israelin pyhät kirjoitukset (kuten deuteronomistinen ja kronistinen koulukunta) ja tuomitsivat ja kielsivät israelilaisten harjoittaman Ba'alin ja Astarten palvonnan. Mutta nuo "oikeauskoiset" Raamatun kirjoitusten takana olevat piirit jättivät foinikialaisten uskonnon teologiasta jäljelle heikoimmat piirteet, jotka yhdistettiin Jahven kanssa. Se on nähtävissä kehitystrendiä, jossa Jahveen yhdistettiin kilpailevien jumalien ominaisuuksia ja nimiä, tavoitteena ilmeisimmin saada israelilaiset seuraamaan Jahvea ja luopumaan kilpailevista jumalista. Jahvesta tehtiin "Pelastaja", "Luoja", Yritykset epäonnistuivat, sillä israelilaiset jatkoivat joka tapauksessa lempijumaliensa palvontaa.

El on toinen Jumalan nimi Raamatussa ja *El* oli kanaanilaisten pääjumala ("luoja" ja "isä", joksi häntä kutsuttiin). Israelilaisille *El* oli muodossa *Eeli-El* ja VT:ssä esiintyy myös sellaisia nimityksiä kuin *El 'olam* (Jumala, joka on ikuinen). Ugaritin teksteissä (14. vuosisadalla eaa.) hänen lisätään

⁸ Dumuzi oli jumalmaailmaan korotettu puolijumala Inannan puolisona, mutta silti kuolevainen ja hän joutui tuonelaan puolisonsa asemasta. Sumereille kuningas oli eräänlainen puolijumala, jolla on korkein asema kuolevaisten ihmisten joukossa ja sen tähden hän kykeni suoraan yhteyteen jumalien kanssa. Kuningas samastettiin siten luontevasti Dumuziin. Kuningas oli myös kansansa esikuva, täydellinen ihminen, jonka oli elettävä nuhteettomasti jumalten tahdon välittäjänä maan päällä, jotta kansa ja kuningas itsekin olisivat voineet hyvin (Pirjo Lapinkivi teoksessa Hämeen-Anttila, toim., s.98).

laupiaan armahtajan toimenkuva. Ugaritin uskonnollisissa teksteissä Ba'al on jo maailmankaikkeuden hallitsija (Haddad-nimelläkin häntä kutsuttiin). Muita Ba'alin arvonimiä ovat kaikkivaltias, maan Herra. El tunnetaan myös nimellä Ba'al ja hän asuu Zaphon vuorella pohjoiseen Ugaritista (Jahvekin on vuorella viihtyvä jumala, nimittäin Siinailla). Siinailla tehdyissä arkeologisissa kaivauksissa 1978 löydettiin monta heprealaista kirjoitusta, joissa mainittiin Ba'al ja El muodossa *Elohim*, mitä nimeä Jumalasta käytetään VT:ssä (luomiskertomuksessa muun muassa). Kun juutalaiset viittaavat Jumalaan tai "meidän Jumalaan" he käyttävät nimiä "*Eloh*", "*Elohaino*" tai "*Elohim*".

Ei liene yllättävä tieto, että Vanhassa testamentissa Jumalasta käytetään monta nimeä, mutta se voi olla vähemmän tunnettua, mitä noiden Jumalien takana oikein on historiallisesti. Hepreassa Jahven nimi on konsonantein YHWH ja juutalaiset lausuvat sen Adonai eli Herrani. Mutta Jahven nimeä korvaava nimi Adonai on sukua foinikialaisten Adonille ja Adonikselle. Itse asiassa Jumalan nimet, joita juutalaiset, muslimit ja arabiaa tai arameaa puhuvat kristityt käyttävät palautuvat foinikialaisten jumalan nimeen *El* -> *Elah*, *Allah*, *Elahona*, *Eloh*, *Elohaino*, *Eli*, *Eloi*, *Elohak*.

Raamatun VT:ssä israelilainen jumaluuden nimi Jahve on välillä korvattu *Adonilla*, mutta sitä käytetään arvonimenä ("Herra") eikä Jahven henkilönimenä. Kun varhaisella rabbiinisella kaudella Jahve-nimen sanomisen ääneen oli tullut liian pyhäksi (1-2. vuosisadalla jaa.), se korvattiin sanomalla *Adonai* (= Herrani). Mutta samalla juutalaiset alkoivat käyttää Jahven korvaavana nimenä *foinikialaisten jumalan nimeä*.

Ba'alilla oli myös poika ja tämä jumalan poika oli nimeltään *Melqart*. Melqartin toimenkuva oli olla manalan jumala ja universumin suojelija ja hän symboloi vuosittaista kasvillisuuden kuolemaa ja eloon nousemista. Siidonilaisille Melqart oli *Eshmun*-niminen.⁹

Jahven alkuperä pähkinänkuoressa

Jahve-usko syntyi erilaisista paikallisista uskonnollisista traditioista ja itämaisista heimojumalista pitkän ajan ja teologisen kehitystyön tuloksena. Vähitellen Jahve kehittyi heimojumalasta ja pikkujumalasta ylijumalan alapuolella Israelin ainoaksi jumalaksi, koko maailman luojaksi ja valtiaaksi, joka on kiinnostunut koko ihmiskunnasta eikä vain Israelista. Jahveen sulautettiin kilpailevien jumaluuksien piirteitä ja toimenkuvia. Tämän vähittäisen teologisen prosessin tuloksena VT:n Jahve on monimuotoinen, oikullinen, jännitteinen hahmo, jonka kaikkia toistensa kanssa huonosti yhteensopivia piirteitä ei voida rationaalisesti eikä eettisesti sovittaa yhteen. UT:n puolella VT:n Jahvesta tulee koko maailman pelastusta haluava taivaallinen Isä, jonka kiivaus, kiukku, kostonhimo ja välitön näkyvä vaikutus maailman asioihin heikkenevät ja Jumalan toiminta maailmassa jää salatummaksi, henkisemmäksi, näkymättömäksi.

VT:ssä Jahve puhuu ja näyttäytyy ihmisille: kävelee paratiisissa ja tekee nahasta vaatteet ensimmäiselle ihmisparille, on välillä ihmisen kimppuun käyvä demoni, joka tahtoo tappaa ihmisen (Mooseksen), ja välillä taas ihmisen kumppani. Lisäksi Jahve halkoo Punaisen meren, pysäyttää Auringon ja kuun taivaalla ja lähettää Egyptiin valtavia vitsauksia. Vähitellen Jahve etääntyy ihmisistä, hän lakkaa puhumasta ihmisille suoraan, eikä hän enää kävele havaittavasti ihmisten joukossa, vaan puhuu epäsuorasti ja näkymättömänä pysyen (profeetoille vain "tuli Jahven sana", kunnes sekin loppui). Lopulta Jumala ei oikeastaan puhu enää lainkaan ihmisille, vaan vetäytyy taustalle ja kätkeytyy Raamatun kirjoitusten taakse, jotka kanonisoitiin Jumalan normatiiviseksi sanaksi.¹⁰

⁹ Foinikialaisten [uskonnosta](#) ja Jahven nimestä artikkeli "*Adon, Adonis or Adonai and Hebrew*".

Jahven nimeen ja traditioihin liittyvästä tutkimuksesta näkökulmia

Tryggven, Mettingerin ja Cryerin tutkimus *In Search of God: The Meaning and Message of the Everlasting Names*¹¹ Jahven nimestä herättää monia tärkeitä kysymyksiä ja avaa useita teologisia mahdollisuuksia. Kuinka paljon teologista painoa on annettava Jahven nimien taustan historiallisille ennallistuksille tai nimien etymologialle, erityisesti niissä tapauksissa, missä historiallinen konteksti ja etymologia on kuumen väittelyn alaisena? Rungon Jahven nimen ja toisten jumaluuteen liitettyjen nimien kunnolliselle ymmärtämiselle tarjoaa ensisijaisesti raamatullinen konteksti.

Ilmeisen eron Jahven ja kanaaniilaisten jumalien välillä muodostaa se, että ei ole mitään merkkejä traditioista, joissa Jahve kuolisi ja heräisi eloon eikä mistään seksuaalisista suhteista. Mitä voidaan todeta tämän havainnon johdosta? Liittyykö tämä havainto vanhimpaan teologiseen kerrostumaan Israelin uskonnossa, vai sen myöhempään kehitykseen muinaisen Jahveen liittyvän ajattelun puitteissa? Jälkimmäiselle vaihtoehdolle ongelmallista on, että mistään traditiosta ei löydy nimenomaista (eksplisiittistä) viitettä Jahven kuolemasta tai seksuaalisista suhteista. Toisaalta voidaan olettaa, että deuteronomistiset Raamatun tekstien redaktorit (toimittajat) ovat huolella siivonneet ne pois samalla kun he koettivat joutua läpi absoluuttista monoteismia israelilaisille. Niinpä kysymys jää vailla vahvasti perusteltua vastausta. Mettingerin mukaan "kuningas" on Jahvesta käytetty "juurimetafora" ja muut metaforat perustuvat siihen.

Israelin nuoresta monoteismistä ja monijumalaisuuden merkeistä traditioissa

Margaret Barkerin¹² laaja-alaisen ja perusteellisen tutkimustyön tuloksena voidaan todeta, että on esiintynyt halukkuutta jättää tutkimatta olettamus siitä, että onko juutalaisuus siirtynyt turvallisesti monoteistiin Babylonian pakkosiirtolaisuuden (eksiilin) ajan jälkeen. Asiantila ei juutalaisten monoteismin osalta ole lähteiden valossa noin kaunis. Monoteismi oli Israelin uskonnossa deuteronomistisen koulukunnan uutuuksia, jota oli pakotettu sisään israelilaisten uskoon epäonnistuneesti juuri ennen exiilin aikaa ja toisenlaiset uskonnolliset traditiot jatkoivat kukoistustaan, vaikkakaan ei ilman merkkejä vaikutuksesta elostaan "ortodoksisen" monoteistisen teologian rinnalla. Nuo monoteistisen "oikeaoppisuuden" vierellä kulkeneet teologiset linjat tarjosivat valmiiksi tehdyt käsitteet Uuden testamentin kristologialle. Testamenttien välisenä aikakautena vanhat traditiot ottivat muodon apokalyptiikassa (ilmestyskirjallisuudessa, jota oli runsaasti), alkavassa gnostilaisuudessa, Merkabah-mystiikassa ja juutalaisen filosofin *Philon* Logos-spekulaatioissa (joiden vaikutusta on havaittavissa Johanneksen evankeliumissa).

On oletettu huolettomasti, että kaikki nuo erilaiset teologiset traditiot, koulukunnat ja ajattelijat kuoriutuivat esiin tyhjästä yhdessä yössä kuin sienet sateen jälkeen. Barker esittää ilmeisen kysymyksen onko a priori todennäköisempää, että nuo kaikki juutalaiset tahot ja suuntaukset työskentelivät vaihtelevalla tavalla hyvin vanhojen traditioiden muunnelmien kanssa (lähinnä hienosäätäen ja löytäen uusia näkökulmia vanhoihin teemoihin ja oppeihin deuteronomistisen monoteistisen "oikeaoppisuuden" ulkopuolelta).

5 Mooseksen kirjan 32:8-9 tekstissä on kiintoisa jääne **heprealaisten vanhasta monijumalaisuudesta**. Kyseisen tekstin mukaan Jahve on yksi korkeimman jumalan *Elyonin*

¹⁰ Lisätietoa VT:n jumaluuden Jahven kehityksestä ja ristiriitaisesta olemuksesta tuoreessa kirjassa Jonas Gardell: *Jumalasta*, 2006.

¹¹ M. Bettler: *God as King, Understanding an Israelite Metaphor* (JSOTSup; Sheffield, 1990).

Tryggve N. D., Mettinger Tr., Frederick H. Cryer: *In Search of God: The Meaning and Message of the Everlasting Names*: Review author[s]: Mark S. Smith, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 109, No. 2 (Summer, 1990).

¹² Margaret Barker: *The Great Angel, A Study of Israel's Second God*. Westminster/John Knox Press, 1992.

seitsemästäkymmenestä pojasta ja **Jahve sai ylijumalalta perintöosakseen Israelin**. Jahvea ei siis pidetty korkeimpana jumalana, vaan *pikkujumalana*. Jahve ja Jahven enkeli esiintyvät VT:ssä synonyymeinä – Jahve on toinen jumala (myöhemmin aikoina se tavataan *Metatron*, *Memra* ja *Logos* (Sana) muodoissa ja jopa arkkienkeleinä *Mikael*, *Gabriel*, *Uriel*, *Rafael* jne.

Kuvio Israelin jumaluskossa on sama kuin kanaanilaisessa uskonnossa, joka on kuin Israelin uskonnon sukulainen jumaljoukoltaan ja peruskaavaltaan: *El* on vanha korkein jumaluus, Baal on Elin poika, elinvoimainen nuori soturi, joka seuraa isäänsä kuninkaana. Danielin kirjan 7 luvun näyssä, jossa ihmisen poika tulee jumalan luo ja saa kuninkuuden on nähtävissä kotitekoinen juutalainen versio tuosta samasta kanaanilaisesta myyttiteemasta, kuten Elyonia ja Jahvea. Kuten Baalilla on jumalkumppani (Anath) niin samoin on Jahvella *feminiininen jumaluus kumppaninaan*: jumalatar, josta käytetään vaihtelevasti monia nimiä VT:ssä kuten Asherah, Ashtoreth, taivaan kuningatar, Eeva, Viisautus. Barker vetää tutkimuksessaan yhteen aiemmissä tutkimuksissa jo käsiteltyä tietoa, mukaan lukien Raphael Patainin tutkimuksessa *The Hebrew Goddess* ja Alan Segalin työssä *Two Powers in Heaven*.

5 Moos.6:4 tekstissä (Israelin monoteistinen uskontunnustus, jossa Jahve tunnustetaan ainoaksi jumalaksi) on erotettavissa israelilaisen polyteismin kapeutumisen monoteismiksi, korjauksena uskalle moniin ”jahveihin” tai jumaliin. Toinen monoteistinen teksti Jes.43:11 vastustaa juutalaisuuden sisällä esiintyviä Jahven kilpailijoita ja alleviivataan Jahvea ainoana pelastajana ja jumalana. Toisin sanoen, vanha ylijumala Elyon on yhdistetty Jahven kanssa, Elyon on sulautettu Jahveen. Noiden Jahven ja muiden jumalien yhteensulauttamisten on ajateltu juontavan juurensa paljon vanhemmista traditioista. Mutta kuten Barker tekee, voidaan kysyä, että eikö monia Pentateukissa olevia jumalten yhteensulauttamiseen viittaavia traditioita pitäisi ajoittaa uudelleen ja sijoittaa myöhempään tilanteeseen elämässä (*Sitz-im-Leben*). Ts. ajoittaa kuvaamaan myöhäisemmän historiallisen tilanteen heijastumiksi.

Tuo toisten jumalien eliminointi (kun Jahve ja Elyon yhdistettiin deuteronomistisen koulukunnan toimesta) näytti riennaavalta vallankaappaukselta vanhalta ylijumalalta niistä juutalaisista, jotka eivät hyväksyneet Jahven, tuon arrogantin vähäisemmän jumalan (tai hänen papillisten suojelijoidensa, jotka tulivat samaksi asiaksi) korottamista ainoaksi jumalaksi. Deuteronomistisen Jahven korotuksen hylkääminen säilyi Merkabah-mystiikassa (Metatron ”pikku-Jahven” rangaistuksessa). Samoin se säilyi gnostilaisuudessa Saklasin nuhteluna, demiurgin, joka turhaan kuvitteli olevansa korkein jumaluus. Se hylkääminen saattoi näkyä jopa saatanan lankeemuksessa, kun tämä halusi olla Elyonin kaltainen ja nousta vuorelle jumalalliseen kokoontumispaikkaan.

Taivaan kuningattaren poisheittämisestä Viisauden pantheonista, mitä hänen palvojansa valittavat Jer.44:15–19, saattoi jäädä jäänteinä apokalyptiseen viisaustraditioon myytti hylätystä, alas astuneesta ja takaisin taivasiin nousseesta Viisaudesta, joka ei voinut löytää asuinsijaa uppiniskaisten ihmisten joukosta (vrt. Johanneksen evankeliumin Logos-kristologia). Barker esittää kysymyksen, voisiko tässä olla gnostilaisen langenneen Viisauden myytin alkuperä, Viisauden joka tasapainoili tuntemattoman Isänsä (eli se vanha Elyon, joka oli ”tuntematon” monoteistisessä ortodoksiassa) ja arrogantin, maailman luoneen ja luomisteoilleen valehdelleen, demiurgin välillä? Barker päätyy raamatullisten sekä Vanhalle testamentille rinnakkaisten traditioiden (kuten gnostilaisuus ja Philon filosofia) pohjalta uuteen teoriaan gnostilaisuuden alkuperästä: gnostilaisuus ei ollut varhaisen kristillisyyden eikä edes juutalaisen apokalyptiikan muunnelma, vaan *sen alkuperä on deuteronomistista monoteististä teologiaa edeltävässä israelilaisessa polyteismissä*.

Barkerin erilainen johtopäätös Uuden testamentin kristologian alkuperästä on, että alkukristityt käyttivät Vanhan testamentin tekstejä ei vain todisteteksteinä vieraan Kristus-uskomuksen

palveluksessa, vaan että alkukristityt tulkitsivat VT:n jumalilmestykset (teofania) Kristuksen ilmestymisinä (*”Christophanies”*). Alkukristityt tarkoittivat Barkerin mukaan, että korotettu *Jeesus on samastettu Elyonin pojan Jahven kanssa*, Jahven, joka oli vähäisempi jumala sekä lisäksi toinen jumala, joka on ilmestynyt Vanhassa testamentissa. Tällä uudella teoriallaan Barker haluaa tehdä tarpeettomaksi teorit gnostilaisuuden palautumisesta hellenismiin ja iranilaisiin lähteisiin, sekä torjuu yleistä kannatusta tutkijoiden keskuudessa saaneen kannan, että UT:n kristologia ja myöhempi kolminaisuusoppi on johdettu hellenistisistä spekulatioista tai mysteeriuskonnoista.

Kuitenkin voidaan esittää kriittinen kysymys siitä, vetääkö Barker liian rohkeasti linjan juutalaisuuden ja hellenismien välillä ja aivan erityisesti voidaan kysyä pitääkö meillä olla UT:n kristologiaa selittävien teorioiden osalta tuollainen jyrkkä joko – tai – tilanne. Miksi ei perustellusti voisi olla sekä – että – tilanne (kuten Jonathan Z. Smith tutkimuksessaan *Drudgery Divine* on kirjoittanut) kun tulkitaan Jeesuksen kuolemaa ja oletettua ylösnousemusta hellenististen mysteeriuskontojen (*Attis, Osiris, Adonis* jne.) käsitteillä. Näin siksi, *että myös juutalaisuus oli osa itämaista hellenismia*. Nämä toiset uskonnot ja kultit **kasvoivat samoista Lähi-idän uskonnollisten perinteiden juurista**. Kun siis pidetään parempana ymmärtää Jeesus analogiana Jahven/Baalin kanssa, niin mitä eroa siinä on – ei oikeastaan mitään. Baal on jo varsin pitkälle samaa kuin Adonis/Adonai.¹³

III. osa

Sumeri, Assyria ja Babylonia

KULTTUURIMME JA USKONTOMME MESOPOTAMIALAINEN ALKULÄHDE

Kirjoitustaito syntyi Kaksoisvirtain maassa noin 3200 eaa. temppelilaitoksen tarpeita palvelemaan, mutta emme tiedä varmuudella, mitä kieltä ensimmäiset löydettyt kirjoitukset ovat.

”Tätä kansaa [Eufratin ja Tigriin suistossa] hallitsi mies, jota kuvaava merkki myöhemmin luetaan en, ’herra’, ja se palvoi jumalia, joita kaikki maassa myöhemmin asuneet kansat myös tulivat palvomaan. Voimme todeta, että kaikki Mesopotamian myöhemmille kulttuureille ominaiset piirteet ovat täysin kehittyneet jo sen ensimmäisessä, historian aamuhämärissä kukoistaneessa korkeakulttuurissa” – Otavan suuri maailmanhistoria II: Jokilaaksojen valtakunnat s. 154 (lihavointi minulta).

Tässä kohtaa on merkille pantavaa, että uskonnot/jumalat todellakin periytyvät kansalta toiselle ja kulttuurista toiseen: kerran keksityt, hyviksi havaitut ja tyydyttäviltä vaikuttavat uskomukset eivät häviä, vaan siirtyvät eteenpäin ja niistä tehdään uusia versioita, jotka tietysti juuri sellaisina

¹³ Ks. [koko arvio](#) Barkerin tutkimuksesta (Higher Critical Review / Institute for Higher Critical Studies).

versiona samasta alkujuuresta ovat ainutkertaisia. Keskinäinen sukulaisuus ja osallisuus samaan etu-aasialaiseen henkiseen jatkumoon ovat silti ilmeisiä.

Kaksoisvirtain maassa *sumerit* loivat ensimmäisen sivilisaation. Sumerien kulttuuri ja valtakausi alueella kaupunkivaltioiden ja laajempien valtiomuodostelmien muodossa kesti noin tuhat vuotta, kunnes he hävisivät sotilaallisesti ja poliittisesti Kaksoisvirtainmaahan tunkeutuneille seemiläisille kansoille ja sulautuivat niihin häviten kansana historian hämäriin. Mutta heidän nerokas kulttuurinsa ja uskontonsa eivät kadonneet kansan mukana, vaan uudet kansat omaksuivat sumerien henkisen perinnön ja säilyttivät sekä kehittivät sitä. Sumerit kehittivät rakennustaitoa, sodankäyntiä, hallintoa, matematiikkaa ja kirjallisuutta merkittävästi (vaikkakin heidän useimmat käsityksensä olivat varsin myyttisiä ja taikauskaisia, tosin heillä oli joitain ihan kelvollisia lääkkeitä eräisiin vaivoihin). 60-lukujärjestelmä eli seksagesimaalisjärjestelmä on sumerien kehittämä ja se on käytössä meillä edelleen: jaamme tunnin 60 minuuttiin ja minuutin 60 sekuntiin ja ympyrän me jaamme vieläkin 360 asteeseen. Babylonialaiset omaksuivat sumereilta jumalia ja heiltä babylonialaiset saivat kirjoitustaidon, maanviljelyn ja kastelukanavaverkoston, hallinnon sekä diplomatian.

Babylonialaiset veivät taiteita, arkkitehtuuria, matematiikkaa ja tähtitiedettä eteenpäin¹⁴. Babylonialaiset ja assyrialaiset olivat luonteeltaan vakavia, toisin kuin elämäniloisemmat egyptiläiset (mikä näkyy kyseisten kansojen erilaisista käsityksistä tuonpuoleisen osalta). Mystiikassa, ennustamisessa ja astrologiassa babylonialaiset olivat tunnettuja. Babylon oli yli puolitoistatuhatta vuotta merkittävin kulttuurikeskus sekä huomattava kauppapaikka Lähi-idässä. Kaksoisvirtainmaassa ei siten tapahtunut mitään kulttuurista katkosta tai tyhjästä liikkeelle lähtemistä, vaan kyseessä on *jatkumo, kulttuurisaavutusten siirtyminen kansalta toiselle* ja kulttuurin jatkokehitys olemassa olevaa perinnettä mukauttaen ja sekoittaen paikallisiin tarpeisiin ja näkemyksiin sopivaksi.

Kiintoisa seikka on, että *Mesopotamian kulttuurin voimakasta vaikutusta on havaittavissa Egyptissä*, minne on matkaa suorinta reittiä 1500 kilometriä jo vuoden 3100 eaa. tienoolla. Niilin laaksossa oli eletty oikeastaan kivikautta, mutta sitten tapahtuu dramaattinen kulttuurinen harppaus eteenpäin monella elämänalueella saventalannasta ja sota-aseista arkkitehtuuriin asti ja kirjoitustaitokin kehittyi Egyptissä (Otavan, s.154). Jo noin varhain yhteyksiä, sotaisia sekä rauhanomaisia, oli kahden merkittävän jokilaakson välillä. Mesopotamian teknologista keksinnöistä egyptiläiset saivat ratkaisevan ponnahduksen maansa yhdistymiseen ja sen omintakeisen kulttuurin kehittymiselle. Egyptin kirjoitusjärjestelmä kehittyi itsenäiseen suuntaansa, mutta ”*riippuvuus Mesopotamian kirjoitusjärjestelmästä on kuitenkin ilmeinen*” (Otavan, s.156–159).

Kertomusaiheiden universaalisuudesta

Tässä välissä voidaan kertoa myös esimerkki siitä, miten tuhansien kilometrien ja vuosien päässä toisistaan olevat kertomukset Venäjällä ja Mesopotamiassa ovat *hämmästyttävästi toisiaan muistuttavia, vaikka lainaaminen Mesopotamiasta on mahdotonta*, koska kyseinen mesopotamialainen tarina osattiin lukea vasta 1800-luvulla, kun nuolenpääkirjoitus saatiin selvitettyä. Lyhyesti sanottuna on kyse kahta eri aihetta käsittelevästä tarinasta: maan ja taivaan elävän ystävyysliittoa ja sen purkautumista, mistä aiheutuu rangaistus sekä toiseksi epäonnistuvasta taivaisiin nousemisesta ja poikalapsen menetyksestä siinä yhteydessä. Nuo kaksi tarinaa sisältävät niin paljon yhteistä, että voisi olettaa venäläisen sadunkirjoittajan tunteneen mesopotamialaisen tarinan, mutta se on mahdotonta. Niinpä tämä venäläis-mesopotamialainen satuaihe, kaksi

¹⁴ Hyvin yhtenäinen Indus-kulttuuri levitti vaikutustaan laajalti ja sekin kuului Lähi-idän kulttuuripiiriin, jonka taiteeseen Indus-kulttuuri antoi vaikutteita ja samalla se ammensi Mesopotamian taiteesta (Otavan, s.331).

itsenäisesti syntyneitä satua, osoittaa, kuinka ajallisista ja maantieteellisistä eroista huolimatta ihmiset kehittävät hämmästyttävän samankaltaisia tarinoita, sillä ihmiset ovat loppujen lopuksi samankaltaisia ja kiinnostuneita samoista kysymyksistä (Holthoer, s.146–147).

Uskonnollisesta psalmirunoudesta ja kansanuskosta

Babylonialaiset tekivät omia versioita sumerien kertomuksista kuten *Gilgamesh*-eepoksesta sekä vedenpaisumus-kertomuksesta (ei ihme, että tuhotulvatarina syntyi jokilaaksossa). Kirjallisuus kohosi babylonialais-assyrialaisessa kulttuurissa korkeimmalle kuningas *Assurbanipalin* (669–627 eaa.) kirjastosta löytyneissä katumuspsalmeissa.

"Ne muistuttavat toisinaan aivan hämmästyttävästi Vanhan testamentin psalmeja. Persoonallinen synninhätä ja syyllisyydentunto kuvastuvat näissä sydäntä raastavalla tavalla... Vaikuttavia ovat myös valitusrunot sairaudesta, vanhuudenheikkoudesta ja muusta viheliäisyydestä, joka ihmistä kohtaa. Kauneimman ja omintakeisimman niistä on jättänyt jälkeensä babylonialainen Job, joka on esittänyt mietiskelyään ihmisen kärsimyksen arvoituksesta...'. Kielensä kauneudessa, ajatustensa syvyydessä, siveellisessä vakavuudessaan ja varsinkin loppusanojensa valtavuudessa, jotka ilmituovat varman pelastuksen toivon, tämä runo kuuluu maailmankirjallisuuden ylevimpiin', sanoo eräs assyrialais-babylonialaisen kirjallisuuden tutkija" - Carl Grimberg: Kansojen historia, osa 2, kolmas uudistettu laitos, s. 62–63 (lihavoinnit minun tekemiä).

Mitä yllä olevasta voimme kohtuudella päätellä? Siitä riippumatta, onko heprealaisten vanhatestamentillisen psalmi- ja valitusvirsi-perinteen ja babylonialais-assyrialaisen psalmi- ja valitusvirsi-kirjallisuuden välillä "linkkiä" suuntaan tai toiseen, vai ovatko kumpikin kirjallinen perinne kasvaneet itsenäisesti omista lähtökohdistaan, voidaan todeta näin: sekä israelilaiselta pohjalta että babylonialais-assyrialaiselta taustalta käsin *ihmismieli päätyy selvästi samankaltaiseen uskonnolliseen pohdintaan ja ajatuksiin synnistä, ihmisen osasta ja tilasta ja pelastuksen tarpeestaan* laupiaan jumalan edessä. Molempien kulttuurien kirjallisuuden saavutuksia voidaan asiallisesti pitää ylevinä, korkeatasoisina, ajatuksiltaan syvällisinä ja siveellisesti vakavina. Israelilainen vanhatestamentillinen kirjallisuus ei siten ole ainutlaatuista eikä ainutkertaista eikä millään ratkaisevalla tavalla "jalompaa" tai "ylevämpää" saati "humaanimpaa" kuin israelilaisten naapurikulttuurien hengen viljelyn tuotteet (eikä babylonialais-assyrialainen kirjallisuus ole edes ainoa esimerkki).

Jos babylonialaiset syvällisimmät jumalansa palvelijat olivat lainanneet juutalaisten psalmikirjallisuutta - mitä voidaan pitää varsin epätodennäköisenä oletuksena jo ajoituksienkin tähden - niin sehän osoittaa, että ei heprealaisen uskonnon henki ja muoto ollut mitenkään vieras, vastenmielinen eikä yhteen sovittamaton mesopotamialaisen uskonnon olemuksen kanssa. Niinpä tuokin vaihtoehto lainautumisen suunnalle on juutalais-kristilliselle uskolle ja sen konservatiivisille uskojille puolustajille kiusallinen ja ongelmallinen. Jos VT:n psalmit, Mooseksen lait ja "Salomon sananlaskut" sekä Jobin tarinat ovat "Pyhän Hengen" sanelluttamia ja inspiroimia, niin *miksi sen Pyhän Hengen piti inspiroida heprealaisia kirjoittamaan samantyyppistä tekstiä, mitä oli naapurikulttuureilla jo omasta takaa?* Eikö "Pyhä Henki" keksinyt mitään todella uutta ja omaperäistä sanottavaa?

On joka tapauksessa selvää, että Kaksoisvirtain maan kansojen ja Palestiinan heprealaisten välillä vallitsi "läheinen sivistyssukulaisuus" (Grimberg, s. 72).¹⁵
Eräissä babylonialaisissa katumuspsalmissa rukoillaan suomennettuna näin:

*"Oi Herra, monet ovat minun syntini, suuret minun rikkomukseni.
Minä rukoilen apua, mutta ei kenkään ojentanut minulle auttavaa kättä.
Minä itkin, mutta kukaan ei rientänyt rinnalleni.
Minä päästin kuuluville valitushuudon, mutta kukaan ei kuullut minua.
Tuskaisa on oloni; surun valtaamana luon katseeni maahan.
Ihmiset ovat paatuneita, kellään ei ole ymmärrystä.
Niin monta kuin heitä onkin - kukapa heistä tietää mitään?
Kukaan ei ymmärrä, tekeekö hän oikein vai väärin.
Laupiaan jumalani puoleen minä käännyn korkealla äänellä huutaen häntä avukseni.
Oi Herra, älä hylkää palvelijaasi!
Hän makaa loassa - ojenna hänelle kätesi!
Synti, minkä olen tehnyt, vieköön tuuli mukanaan!
Kaikki minussa piilevä paha riisu minulta kuni vaatteet!
Oi jumalani, olivatpa syntini seitsemän kertaa seitsemän, niin vapahda minut niistä!
Oi jumalattareni, olivatpa syntini seitsemän kertaa seitsemän, niin vapahda minut niistä!"* - Grimberg, s.62.

Noin rukoilee siis babylonialainen Herransa ja laupiaan jumalansa edessä nöyrässä synnintunnossa tunnustaen syntinsä ja hänessä piilevän pahan valittaen myös ihmisten paatumusta ja tietämättömyyttä. Luonnollisesti nämä katumuspsalmit eivät ole kattava kuva koko babylonialaisen kansan yleisestä uskonnollisuudesta, kuten eivät VT:n psalmit tai profeettojen kirjat kerro koko totuutta israelilaisesta uskonnollisuudesta. Alun perin babylonialaiset katumuspsalmit olivat itse asiassa valituslauluja, joiden tarkoituksena oli voivottamalla ja valittamalla saada jumalat tuntemaan sääliä valittajaa kohtaan – oleellisinta oli nöyrältä ja kurjalta näyttäminen kuin katumuksen osoitus. Tavallisessa kansanuskossa ei Babyloniassa oltu hengellisesti ylevimpien psalmien kirjoittajien hengellisellä tasolla, vaan tavallista kansanuskossa oli manauksien ja valituslaulujen kuuluminen yhteen sekä katumuspsalmien loppuminen ”avun saamiseen tähtääviin *neuvoihin*” (Grimberg II s.68). Henkien manaukset ja ennustaminen olivat tyypillisintä kansanuskkoa ja uskonto sekä uskonnollisuus olivat varsin usein kaksi eri asiaa Mesopotamiassa.

On eräs mielenkiintoinen osoitus siitä, millainen rooli *jumalanpelolla oli yksityisessä elämässä* Assurissa. Noin neljä tuhatta vuotta vanhassa assyrialaisessa kirjeessä kaksi naista kirjoittaa liikematkalle Assuriin matkustaneelle miehelle (naiset kysyvät lopuksi, miksi ko. mies ei lähetä rahaa kankaista, joita hänen piti myydä):

”Me olemme täällä kotona kysyneet unienselittäjättäritä, ennustajanaisilta ja vainajien hengiltä ja saaneet tietää, että Assur-jumala vaatii sinulta jumalanpelkoa, mutta sinä rakastat rahaa ja halveksit jumalaapelkääväistä elämää. Etkö sinä voi olla Assur-jumalalle mieliksi? Kun tämä kirje luetaan sinulle, mene heti Assurin tempeliin ja pelasta elämäsi” (Grimberg II s.68).

¹⁵ Katso samankaltaista lisätietoa uskonnon osalta myös assyriologi Simo Parpolan artikkelista Kaksoisvirranmaan uskonto (s.63–64). Katja Hyry ja Juha Pentikäinen (toim.): *Uskonnot maailmassa*, 1999. Tai ko. teoksen 2. painoksesta (Pentikäinen – Pentikäinen (toim.) s. 227–244 (1993).

Vaikka babylonialaisen Jobin valituslauluun tunnetaan jäljennöksenä Assurbanipalin kirjastosta, niin on monia todisteita siitä, että babylonialainen kirjoitus on paljon vanhempi. Valituslaulusta on sitä paitsi löydetty paljon Assurbanipalin aikaa vanhempi jäljennös (Grimberg, s. 63).

Mutta eivät israelilaisenkään uskonnollisen mielen tuotteet olleet tasalaatuisia, eikä aina niin kovin ”yleviä”, vaan Israelin psalmeissa ja muissa pyhissä kirjoissa on paljon ainesta, jota oikeutetusti voi pitää nationalistisena nurkkapatrioottisena kiihkona, barbaarimaisuutena ja epähumaanisuuutena (esim. kostopsalmeissa toivotetaan vihamiehille tuhoa ja psalmissa 137 sanotaan *hyvin tekevä sen, joka murskaa Babylonin lasten päät murskaksi kallioon*. Eikä Jahve säästänyt vihassaan naisia, lapsia eikä imeväisiääkään kun oli tavallistakin pahemmalla päällä).

Elämänviisaudesta, laista ja moraalista – synnistä ja tuomiosta

Mesopotamialaisessa maailmankäsityksessä inhimillisen yhteiskunnan tuli toteuttaa jumalan tahtoa maan päällä ja yhteiskunta kuului osaksi jumalallista maailmanjärjestystä. Yhteiskunnassa oli erilaisia luokkia ja ammattikuntia, joille jokaiselle oli määrätty kohtalonsa, se osa, johon itse kunkin piti alistua¹⁶. Syntiä oli se, mikä ylitti tai alitti yhteiskunnallisen sopivuudet puitteet sekä jumalallisten säädösten halveksinta ja velvollisuuksien täyttämättä jättäminen. Synnistä seurasi rangaistus joko tässä elämässä tai ainakin tulevassa elämässä, tuonpuoleisessa. Mesopotamialaisessa ajattelussa tunnettiin ”kohtalojen taulu”, johon kirjoitetaan ihmisten hyvät sekä pahat teot ja ihmisen sielun kohtalo määrättiin tuonpuoleisuudessa, kuoleman jälkeen pidettävällä viimeisellä tuomiolla (tilinteon päivänä), niiden perusteella¹⁷

On eräs tunnettu loitsu Babyloniasta, jossa on luettelo monista eri synneistä, joten se auttaa ymmärtämään babylonialaista moraalista ja uskonnollista ajattelua. Loitsussa kuvastuu käsitys, että sairaus johtuu ihmisen tekemästä synnistä, joka on johtanut jumalain vihan ja rangaistuksen alle joutumiseen (sama käsitys tunnetaan myös Raamatussa, tosin Jeesuksen kuvataan vastustavan synti -> sairaus tai onnettomuus rangaistuksena-kaavaa). Kyseisessä loitsussa mainitaan seuraavia syntejä:

1. jumalan mielen pahoittaminen
2. kieltämisen myöntämisen asemasta tai myöntämisen kieltämisen asemasta
3. pahan toivominen toisille tai väärin puhuminen
4. tuomarin lahjonta
5. vihan kylväminen isän ja pojan, äidin ja tyttären, veljeksien tai ystävien välille
6. isän tai äidin halveksinta
7. väärin punnuksien käyttäminen
8. rajan vääristely
9. lähimmäisen huoneeseen tunkeutuminen
10. lähimmäisen vaimon lähentely
11. lähimmäisen veren vuodattaminen
12. vaatteiden riistäminen lähimmäiseltä
13. esimiestä vastaan nouseminen
14. ”sima kielellä, myrkky mielessä”
15. väärin oppien levittäminen
16. saastaisten tekojen tekeminen

¹⁶ Simo Parpola, s. 229. Pentikäinen – Pentikäinen.

¹⁷ Simo Parpola, s. 229. Pentikäinen – Pentikäinen. Kyseinen tuomio-oppi on rinnakkainen raamatullisen uskon kanssa, johon kuuluu kaikki ihmisen teot sisältävä kirja ja elämän kirja, jossa on pelastettujen nimet sekä tuomio ko. kirjojen perusteella viimeisellä tuomiolla joko autuuteen tai vaivaan.

17. toimiminen loitsijana tai noitana

18. kosketuksissa oleminen kirouksenalaisen kanssa tai tämän kalusteiden tai tuopin käyttö (Grimberg II s.69).

On vaikea nähdä merkittävää erilaisuutta raamatullisen (monimuotoisen) etiikan ja oheisen mesopotamialaisen syntiluettelon välillä. Mielenkiintoista on, että ”väärin oppien levitys” sekä *noitana tai loitsijana toimiminen* on syntiä.

Mutta Assyriassa ja Babyloniassa tunnettiin myös *egyptiläisen viisausperinteen* vastineita. Assurbanipalin kirjastosta on löytynyt kahtena kappaleena sellainen ”siveysopin katekismus”, jonka opetuksista voisi mainita esimerkkeinä nämä:

*”Älä ota vaimoksesi porttoa, jonka miehiä on leegio,
Ištarin naista, joka on jumalalle vihitty,
temppeleiporttoa, joka paljon puhuu.
Hädässäsi hän ei sinua auta,
riita-asiassasi hän vastustaa sinua.
Kunnioitusta ja alamaisuutta ei hänessä ole.*

...

*Älä panettele, vaan puhu kaunista,
pahaa älä lausu, vaan mainitse hyvää.
Joka panettelee ja pahaa puhuu,
sen päätää Auringonjumala tavoittelee kostakseen.*

...

*Joka päivä tuo jumalallesi
uhria, rukousta ja kallista suitsutusta.
Jumalallesi osoita sydämen hartautta;
se juuri jumalalle kuuluu.
Anomista, rukousta ja maahan lankeamista
varhain tulee sinun hänelle tuoda, niin voimasi on oleva väkevä,
ja ylen määrin olet menestyvä jumalasi avulla.
Oppiessasi katso tätä taulua:
Jumalanpelko synnyttää hyvää,
uhri lisää elämää ja rukous kirvoittaa synneistä” (Grimberg II s.69–70).*

Kuten assyriologi Simo Parpola toteaa niin (lihavoinnit minulta)

”yhtymäkohdat Raamatun ja mesopotamialaisen uskonnollisen kirjallisuuden välillä ovat täysin selvät kahden tärkeän filosofisen teoksen osalta” (Pentikäinen – Pentikäinen, s.234).

Viattoman kärsijän ongelmaa kuvaavan Jobin kirjan edeltäjät löytyvät kahdessa babylonialaisessa teoksessa: *Ludlul bel nemeqi* sekä *Ašiš gana luqbaka*. Niilläkin on edeltäjänsä kaukana sumerien kulttuurissa. VT:n ”Salomon sananlaskujen” mallina ovat olleet sumerien *Šuruppakin neuvot*, sekä lisäksi babylonialainen vastine *Oppinut neuvoo poikaansa*. On merkillepantavaa, että kyseisten teoksien

”paralleelisuus ei ulotu pelkästään sisältöön ja yhteisiin säkeisiin, joita on kymmeniä, vaan myös rakenteeseen, esitysmuotoon ja tyyliin” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.234).

Mitä Pentateukin lakikokoelmiin tulee, niin nekään eivät ole syntyneet henkisessä tyhjiössä, vaan 2. Mooseksen kirjan lakien ja Hammurabin lain välillä on *”huomattavaa yhtäpitävyyttä”* (Grimberg II s.120). Ei vain jotkin periaatteet, kuten kostoperiaate *”silmiä silmästä”*, vaan myös lakikokoelmien yksittäiset käskyt ovat

”toisilleen läheistä sukua sekä sisällöltään että keskinäiseen järjestykseen nähden. ’Tämä yhtäpitävyys’, sanoo eräs etevä Israelin historian tuntija, ’ei voi olla sattumanvaraista’. Selitys on todennäköisesti etsittäväsi siitä, että Israel oli Kanaanissa tutustunut babylonialaiseen oikeuteen ja mukaillut sitä” (Grimberg II s. 120).

Assurbanipalin kirjaston avulla on saatu selville, että Vanhan testamentin ja babylonialaisten **luomis- ja vedenpaisumuskertomuksien** välillä on **läheinen yhtäläisyys** ja *”kaikki viittaa siihen, että heprealainen tulvakertomus on babylonialaisen tarun monoteistisempi muunnos”* (Grimberg II s.120). Meillä on nykyään niin paljon riidattomia todisteita muinaisen idän (Egypti ja koko Etu-Aasia) välisistä vilkkaista yhteyksistä, että

”ei ole enää sijaa sellaisille väärille käsityksille, että jokin näistä kansoista olisi muodostanut oman suljetun maailmansa, jonka rajoissa omaperäinen kulttuuri olisi kehittynyt saamatta vaikutusta muualta” (Grimberg II s.121–122).

Mesopotamian myyttiperinteestä: koodattuja syvällisiä merkityksiä

Mesopotamialaisten myyttejä on monesti vähätelty ja niitä on tarkasteltu pinnallisesti viihteellisinä tarinoina. Vaikka myytit käsitettiin juuri sillä tavalla monesti, ei se ole kuitenkaan koko totuus. Myyteillä oli melkoinen uskonnollinen vaikutus, kun niitä vuosittain esitettiin resitoiden suurissa uskonnollisissa vuotuisissa juhlissa, joissa suuret kansanjoukot kuulivat niitä juurtuen ihmisten mieliin. Myyttien niin sanottu pinnallisuus on näköharha, sillä *myytteihin oli upotettu hienostuneita esoteerisia* (eli vain sisempiin salaisuuksiin vihkiytyneille tarkoitettuja) *koodeja*, joiden avulla välitettiin myytin pintarakenteen alle piilotettuja *uskonnollisia tai filosofisia sanomia* (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.234). Ei ole ollenkaan kaukaa haettu mahdollisuus, että heprealaisetkin oppivat Mesopotamiasta saman *syvällisempien filosofisten tai astronomisten merkityksien koodaamisen Vanhan testamentin tekstiin* niin että se, joka ei katso vain tekstin pintarakennetta löytää tekstiin koodatut syvällisemmät sanomat ja tähtitieteelliset tiedot.

Lisäksi monipuolisen kirjallisen mesopotamialaisen aineiston ohessa kulki huomattava suullinen perimätieto, joka toisaalta on kadotettu pysyvästi, mutta toisaalta tuota suullista traditiota voidaan ennallistaa. Tässä vaiheessa tiedetään, että Mesopotamian uskonnon pintatason alla oli hienostunut mystinen oppirakennelma, joka on alkujuurena mm. *juutalaiselle esoteeriselle kabbalistiselle perinteelle, uusplatonismille ja tantralle* (mesopotamialainen mystiikka muistuttaa noita kaikkia). Noiden ajattelumallien avulla pystytään ymmärtämään Mesopotamian uskonnon perustuksia.

Eräiden Kaksoisvirranmaan keskeisten myyttien sanomasta voidaan ottaa joitain esimerkkejä.

1. Gilgameš-myytissä on kyse ikuista elämää tavoittelevan kuninkaan matkasta lopulliseen viisauteen eli elämän hyväksymiseen sellaisena kuin se on (vastine Saarnaajan kirjalle). Myytin luvussa 11 on Atrhasis-vedenpaisumusmyytistä poikkeava muunnelma vedenpaisumusmyytistä.
2. Ištar-jumalattaren (nimeltään Inanna sumereilla) manalanmatka. Rakkauden jumalatar **astuu alas tuonelaan, kuolee seivästämyllä ja joutuu antamaan maailman pelastuksen puolesta rakkaansa Tammuzin** (hyvä paimen Dumuzi sumereilla) lunnaakseen tuonelaan. Myytti on ”*allegoria elämän ikuisesta kiertokulusta, kuoleman voittamisesta ja jumalan rakkaudesta luomaansa maailmaa kohtaan. Kasvullisuuden lakastumisen aikaan vietetyn Tammuzin surujuhlan taustamytti, johon liittyi usko kuoleman jälkeiseen ylösnousemukseen*” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 234).
3. Etana-myytti, jossa lapseton kuningas hakee taivaasta syntymän yrtin kotkan kantamana. Myytti on 1 Mooseksen kirjan 17. luvun vastine. Taivaaseen nousu on askeetin ekstaattisen, hurmoksellisen taivasmatkan allegoria.
4. Nergal ja Ereškigal-myytti on kertomus langenneesta enkelistä, Luciferistä eli saatanasta. Myytti kuvaa allegorisesti himojen ja aistinautintojen tuhoista.
5. Adapa on juutalaisten apokryfisen Eenokin kirjan vastine: kuvaa viisauden jumalan hurskaan palvelijan nousemista taivaaseen, mutta hän ei kuitenkaan saa ikuista elämää (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 234).

Mesopotamialainen uskonto oli *mystistä* perusluonteeltaan, eikä uskonnon mystisen ulottuvuuden ymmärtämistä voida ymmärtää oikein mesopotamialaisten uskontoa. Mesopotamialaisten henki oli vakava ja heidän uskonnolliset juhiansakin olivat vakavia yleisilmeeltään – ne muistuttivat ortodoksisen kirkon liturgiaa ”*suuresti*” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 237). Uskonnollisten juhlien osina olivat joko kuninkaan tai ylipapin esittämät pitkät rukoukset, resitaatiot, virsien, hymnien ja valitusvirsien laulaminen kuoron tai liturgistin esittämänä, kulkueet, suitsutus, kynttilät, heiluteltavat suitsutusastiat (niiden tarkoitus oli puhdistaa temppeli demoneista) sekä uhritoimitukset rituaaleineen, joilla oli tarkat vertauskuvalliset merkitykset. Tunnelma temppeleiden tilaisuuksissa ei liene juuri eronnut **juutalaisten, kristittyjen tai muslimien** nykyisistä jumalanpalvelusmenoista (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 237). Karnevaalitunnelmaa oli toki uskonnollisissa juhlissa, joissa oli paljon kansaa mukana.

Rakkaudenjumalattarien palvontamenot (Ištar, Kybele yms.) olivat kuitenkin erilaisia, niihin kuului orgioita, joiden tavoite oli päästä itsensä kiihottamisen (musiikki, tanssi, huumeet, seksuaalinen kiihotus, huumeet) avulla transsendentaaliseen yhteyteen jumalattaren kanssa. Näissäkin menoissa rationaalinen perusta oli mystisyudessa: orgiat olivat tapa, jossa jumalaa jäljittelemällä pyrittiin ekstaasiin ja sen avulla yhteyteen jumalan itsensä kanssa. Aistinautinnot sinänsä eivät merkinneet tosiuskovalle mitään, vaan lopullinen tavoite oli nimenomaan täydellinen vapaaksi pääseminen ruumiin kahleista, jotta jumalaista alkuperää oleva sielu pääsisi täydellisesti sulautumaan jumaluuden kanssa. Noissa rakkauden jumalattaren kulttimenoissa oli ”*Ištarin mysteereihin*” osallistuvien suostuttava vaitioloon ehdottomasti vihittävälle annettavan esoterisen tiedon salassa pitämiseksi. Orgiastiset kultit olivat sopusointuinen osa mesopotamialaisen uskonnon kokonaisuutta, sillä *mystiikka oli koko uskonnon perusta* (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 237–238).

Kiinnostava on myös mesopotamiaalaisten usko maailmankaikkeutta sekä ihmisten elää ja persoonallisuutta hallitsevia voimia edustaviin ”kohtalon jumaliin”, joista muodostui toinen toistaan täydentävä kokonaisuus, joka nähtiin *yhden ainoan jumalan ilmentymäksi* mystisellä tasolla (se oli aivan kuin valtaisa kosminen ruumis). Noista kahdestatoista kohtalon jumalasta voidaan mainita Anu (taivas), joka on jumaluuden ensimmäinen ilmentymä ja kaikkien jumalien isä. Ea on kaikkien ihmisten luoja, elävän veden herra, Marduk-jumalan isä. Marduk puolestaan on *kiivas, mutta armahtava ja armelias jumalien kuningas – ”Herra” (Bel)* kuten häntä kutsuttiin. Nabū on Merkurius planeetta ja Raamatun Nebo: *Mardukin poika, joka on pelastaja, taivasten valtakunnan perillinen, ihmisten tekojen kirjaaja kohtalon tauluun viimeiselle tuomiolle*, jolloin ihmiset tuomitaan tekojensa perusteella. Nabūn vertauskuva on risti ja kirjoituspuikko (pyhä lukunsa on 40). Ninurta (Merkurius ja Saturnus) on pimeyden, kuoleman, tautien sekä pahojen henkien voittaja ja suuri parantaja, jonka vertauskuva on risti.

Kuninkaan asema ja sijaiskärsijän idea: Kristuksen kärsimyksen edeltäjä

Koska kuningas oli jumalan maanpäällinen käskynhaltija ja edustaja, jumalan sijainen, ylimmäinen pappi sekä vitsalla ja sauvalla kansaansa ohjaava ja kaaosvoimilta suojeleva ”*suurten kansanjoukkojen paimen*”, tuli kuninkaan levittää Jumalan sanaa koko maailmaan. Auringonjumala Šamasin kuvana kuningas oli kansansa aurinko sekä oikeudenmukainen ylituomari. Kuninkaalla oli valta ylentää ja alentaa, rangaista ja vapauttaa, sillä hän oli ylijumala Mardukin kuva. Tunnuksmerkkinä kuninkaalla oli mm. paavillinen tiara ja pitkä paimensauva. Kuningas kuvattiin monesti elämänpuun hoitajana (*elämänpuu* oli kosmista harmoniaa ja maailmankaikkeudessa vaikuttavien voimien tasapainoa kuvaava esoteerinen sofistikoitunut kaavio).

Kuningas oli itse asiassa jumala ihmismuodossa, jonka patsaita palvottiin yhdessä jumalien patsaiden rinnalla ja hän esitti jumalan roolia uskonnollisissa rituaaleissa sekä näytelmissä: kuningas oli *Tammuz-jumalan inkarnaatio, joka oli imenyt jumalanäidin rintaa temppelissä pienenä lapsena*, ja kruununprinssinä hän oli *jumalan poika* sekä *Pelastaja*, jonka hallintokauden tuleminen ennakoiti sitä, että *valo voittaa pimeyden*.¹⁸

Kuninkaan tuli korkeassa asemassaan jumalan maanpäällisenä käskynhaltijana kantaa valtaisa moraalinen vastuu ja velvollisuus: hänen tuli olla täydellinen ihminen (”jumalan täydellinen peilikuva”). Hänen oli vastattava herralleen jumalalle toimistaan ja kansan hyvinvointi riippui kuninkaan teoista. Jos kuningas oli hyvä, hän oli ”hyvä paimen”, joka palkittiin jumalan siunauksella, mutta paha, kansansa harhaan johtava kuningas, sai jumalan vihan ja rangaistuksen osakseen. Historiaa tulkittiin siten, että poliittinen, taloudellinen ja sotilaallinen menestys seurasi kuninkaan hurskaudesta, mutta *vastoinkäymiset olivat rangaistuksia moraalisesta rappiosta ja synneistä* (tämäkin on linjassa vanhatestamentillisen valtavirta-teologian kanssa). Kuningas oli jatkuvasti tarkan moraalisen valvonnan alainen ja uskonnolliset ja opilliset auktoriteetit ohjailivat hänen toimiaan. *Sapattisäännöt, paasto, katumusharjoitukset* sekä koko vuoden sisäänsä sulkeva kultillinen kalenteri hallitsi kuninkaan päivittäistä elämää¹⁹. Kuukauden 1., 7., 14 (täydenkuun päivä), 19., 21. ja 28. päivä olivat vapaapäiviä, sapatteja (*šapattu*). Työnteosta oli kieltäydyttävä ja noudatettava tarkkoja käytössääntöjä, sillä noihin ”pahoihin” päiviin liittyi seitsemään sairauksia tuottavaan demoniin yhdistettyjä rajoituksia. Nämä sapatit ovat juutalaisten sapatin lähtökohta, juutalaiset vain perustelivat sapatin vieton toisella tavalla.

¹⁸ Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 237–238. Elämänpuusta s. 232.

¹⁹ Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 237–238. Elämänpuusta s. 240.

Enteitä tutkittiin ”tieteellisen” tarkasti ja ne kuvasivat läheistä tulevaisuutta ja jumalten päätöksistä maailmaa kohtaan, mutta osa oli varoituksia, joiden tarkoitus oli näyttää suunta kuninkaalle, jotta enne ei toteutuisi. Enteen peruuntuminen edellytti katumusta, oman tilan ymmärtämistä, nöyryymistä ja katumusta ja mikäli näin tehtiin, voitiin synnit antaa anteeksi ja taivaalla näkyi pahaenteisen ennusmerkin kumoava uusi ennemerkki.

Uudesti syntyminen, sisäinen uudistuminen, puhdistava kaste Mesopotamiassa

Synti nähtiin toisaalta *rikokseksi jumalia vastaan* ja toisaalta *saastaksi, joka tahrii ihmisen sielun ja koko persoonan*. Synnistä vapaaksi pääseminen oli mahdollista ainoastaan sovittamalla synti sekä *uudesti syntymällä niin ajatuksissa, sanoissa kuin teoissa*. Sen lisäksi, että ihminen oli nöyryynyt sisäisesti, tuli katuvan ihmisen puhdistautua *kasteessa*, pukeutua puhtaisiin vaatteisiin, *tunnustaa sekä tiedostamattomat että tiedostetut synnit* ääneen, sekä *rukoilla anteeksiantoa*, suorittaa sovitukset, jotka vaadittiin ja erityisesti tuli olla varuillaan, *piti uudistua henkisesti*. Synti-oppi Mesopotamian uskonnossa oli siten syvä ja varsin lähellä juutalais-kristillisen perinteen syntikäsityksiä. Sisäisen uudistumisen, uudestisyntymisen ja ajatuksiin asti ulottuvan uudistumisen opit löytyvät jo Kaksoisvirran maan uskonnosta, joten ei paljon uutta auringon alla.

UT:n sijaissovitusopin alkuperä on Lähi-idän yleinen sijaissovitus-ajattelu

Oli myös niin raskaita syntejä, että niiden sovittaminen ei onnistunut muuten kuin kuoleamalla. Kuninkaan kuoleminen synnin sovituksiksi päätettiin peruuttamattomasti, kun entenä oli auringon tai kuun pimennys tai komeetan näkyminen. Synnintekijän piti kuolla ja hänen tilalleen asetettiin uusi tahraton kuningas. Mutta armo ei ollut tuntematon! Sellaisen raskaan synnin tekijälle oli tarjolla *Jumalan armosta pelastuksen mahdollisuus*: toinen ihminen voi ottaa kantaakseen kuninkaan puolesta hänen syntinsä taakan ja kuolla hänen sijastaan kun katuva kuningas samalla katu ja tunnustaa syntinsä sekä kuoletti vanhan minänsä sekä syntyi uudestaan henkisesti²⁰. Tällaiseksi sijaiskärsijäksi, ”sijaiskuninkaaksi” valittiin yleensä joku rikollinen, jolle annettiin *kruunu ja kuninkaalliset vaatteet* ja joka *uhrilampaan lailla vaiti* sai kuolla auringon, taivaallisen tuomioistuimen edessä, ilmoitetun tuomion (enteet, jotka kertoivat kuninkaan synnistä). Yleensä sadan päivän ”hallitusajan” jälkeen tarkasti vartioitu sijaiskuningas surmattiin.

” Tämän Kristuksen kärsimystä muistuttavan riitin alkuperä on Mesopotamiassa, mutta sitä harjoitettiin laajasti koko muinaisen Lähi-idän alueella. Se oli hovirituaali, mutta silti hyvin tunnettu myös kansan keskuudessa, sillä sijaiskuninkaan kruunaaminen ja hautaus olivat julkisia tapahtumia; muistumia siitä esiintyy vielä Tuhannen ja yhden yön tarinoissa, ja myös juutalaiset joutuivat sen todistajiksi Baabelin vankeudessa ollessaan. Riitin taustalla oleva ajatus kuolemansyntien sovitukselta viattoman ja avuttoman sijaiskärsijän kautta tunnetaan eri muodoissaan muualtakin mesopotamialaisesta kulttuurista. Assyrian kuningasta vastaan kapinoivat vasallit joutuivat sovittamaan syntinsä polttamalla rakkaimpansa, viattomat poikansa elävältä (vrt. kertomusta Abrahamin uhrista, Genesis 22). ”Ihmisen sijainen” – nimisessä parannusrituaalissa karitsa uhraataan kuolemansairaana sijasta manalan jumalille, jotta tämä pelastuisi. ”Istarin manalanmatkassa” jumaläiti joutuu luovuttamaan syyttömän poikansa (Tammuz) tuonelaan, jotta rakkaudettomuuden tilaan joutunut maailma pelastuisi.

²⁰ Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 237–238. Elämänpuusta s. 240-241.

Yhtymäkohdat Kristuksen kärsimyskuoleman taustalla olevaan ajatteluun ovat ilmeiset” Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 241. Lihavoinnit minulta).

Näin olemme saaneet selville, missä uusitamentillisen ”Jumalan karitsa”- ja sijaissovituskoulema –teologian juuret ja alkuperä ovat (muinaisessa Mesopotamiassa, josta se levisi laajalti Lähi-itään) ja huomaamme, että *evankeliumissa ei ole mitään ”ihmishuonnon vastaista” ajattelua, joka ei perustuisi ikivanhoihin inhimillisen uskonnollisen ajattelun tuotteisiin ja sijaissovitus-riitteihin.* Kuoleminen toisen syntien puolesta, viattoman kärsimys ja koulema sijaisena, oli päinvastoin yleinen käsitys Lähi-idässä ja uusitamentillinen *”ristin evankeliumi” ei ole inhimilliselle ajattelulle mitään ”hullutusta”, vaan pikemminkin standardiajattelua* synti-kysymyksen ratkaisemisessa (kuten myös henkisen uudistumisen, uudesti henkisesti syntymisen ja katumuksen käsitykset sekä kokonaisvaltainen synti-oppi: mikään noista ei ole Paavalin tai muiden alkukristittyjen ainutlaatuinen luomus eikä ole tarvetta olettaa, että ”Pyhän Hengen” piti ne kristityille ”ilmoittaa”). Juutalaiset ja sitä myöten kristityt eivät voineet mitenkään olla ainoat ihmiset Lähi-idässä, joille tämä mesopotamialainen armo- ja sijaissovituskoulo oli tuntematonta! Vanhaan testamenttiin se ajattelu päättyi, Jesajan lauluun (Jes.53) kärsivästä Herran palvelijasta, joka kärsii kansan puolesta.

Myös tavallisen kansan elämässä uskonto oli hyvin tärkeässä asemassa Mesopotamiassa, mikä ilmenee jo ihmisten nimistä, joilla on selvä uskonnollinen merkitys ja nimet olivat tavallisesti lyhyitä kysymyksiä, huokaisuja, kiitoksia ja rukouksia jumalille kuvaten nimenantotilanteen tunnelmia ja ajatuksia. Nimiä olivat mm. ”Miksi, jumalani? Jumalani, mitä olen tehnyt? Jumalani, mitä olen rikkonut? Jumalani, olen uupunut. Jumalani, älä saata minua häpeään. Jumalani, älä hylkää minua. Jumala, varjele oikeamielistä. Jumala, armahda minua. Jumala käski. Jumala tahtoi. Jumala loi. Jumala tarttui minuun. Kaikki on Jumalan kädessä. Luotan vain Jumalaan. Ylistys Jumalalle. Julista Jumalan sanaa. Odota Jumalaa. Jumala on. Jumala on lähellä. Jumala tuli. Olen nähnyt Jumalan. Vain Jumala voi. Vain Jumala toimii. Kuka on kuin Jumala? Kuka voi olla ilman Jumalaa? Jumala on kanssani”. Kaikkein yleisin jumala ihmisten nimi 1. vuosituhannella eaa. oli Nabu: *Jumalan poika*, jonka mytologinen rooli oli *pelastaja, parantaja sekä elämän ja kouleman herra*. Nabun uskottiin herättävän kuolleenkin henkiin, kuten erään ihmisen nimenä oli *”Nabu herätti kuolleen henkiin”*²¹.

Nämä eivät siis olleet lainauksia kristittyjen Raamatusta eikä kristillisestä saarnasta, vaan nämä nimet, joista moni kuvastaa uskontunnustusta tai alistumista nöyrästi Jumalan tahtoon ovat peräisin ”pakanallisilta” mesopotamialaisilta ihmisiltä. Eivät he olisi oloaan kovin vieraaksi tunteneet kristillisessä kirkossa tai juutalaisten synagogassa.

Lisäksi jo 1400-luvulta eaa. peräisin oleva *heettiläisten ruttorituaali* on vielä mesopotamialaista kuningasrituaaliakin läheisempää sukua sille syntipukkirituaalille, jota vietettiin Pentateukin mukaan suurena sovituspäivänä (3 Moos. 16). Lähes samanikäinen kuvaus samankaltaisesta syntipukkirituaalista tunnetaan myös Ugaritin teksteistä. Kyseiset rituaalit eivät ole tasan samanlaisia kuin vanhatestamentillinen syntipukkirituaali, mutta heettiläisten, Ugaritin ja mesopotamialaisten syntipukkiriitit sisältävät monia samanlaisia aineksia: kyseessä on *eliminaatio- eli poistamisrituaali*, jossa kansanomaisen, maagisen uskomuksen mukaisesti yhteisöä vaivaava paha siirretään koskettamalla sijaisen päälle vertauskuvallisesti ja sijaiskärsijä kantaa sen pahan ja näin vihastunut jumala lepytetään ja sovitetaan (Nissinen, s.42–43, Hämeen-Anttila). VT:ssä mainittu Asasel on eräänlainen *”syntien kaatopaikan vartija, joka varmistaa, etteivät synnit pääse sieltä pois”* (Nissinen, s.43). Syntipukkirituaalin syntypaikka on todennäköisesti Anatolian ja

²¹ Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen s.241 -242.

pohjoisen Syyrian seuduilla, mistä se kulkeutui israelilaisille (ja länteen kreikkalaisillekin ko. rituaali levisi *farmakos*-riitteinä).

Assyrian liittopolitiikka, Raamatun liittoteologia ja kristillinen ehtoollinen

On kiistaton tutkimustulos, että Assyrian suurvallan sopimus- ja liittomallilla ja Vanhan testamentin liittomallilla on ”*ilmeiset*”²² yhtäläisyydet ja että **politiikka Assyrian suurvallan kanssa oli malli Vanhan testamentin teologialle** Assyrian valtakaudella ja politiikka asetti teologialle ja israelilaisten pyhäkkökultille omia edellytyksiään. Assyrialaisissa valtiosopimuksissa kiellettiin toisten jumalien palveleminenkin, kuten Jahveen liittyvässä liittoteologiassa.

”Nimenomaan 600-luvulta eKr. peräisin olevat uusassyrialaiset valtiosopimukset tarjoavat kiistatta läheisimmät, kielenkäytön yksityiskohtiin saakka ulottuvat rinnakkaistekstit Vanhalle testamentille. Assyrian suurvallan kulttuurivaikutus oli suurimmillaan juuri tuolloin, ja Juudan kuninkaat olivat Assyrian vasalleja...He kävivät muiden vertaistensa tavoin Ninivessä vannomassa uskollisuutta Assyrian kuninkaalle ja toivat sieltä mukanaan oman kappaleensa sopimuksesta, joka epäilemättä käännettiin myös hepreaksi” (Nissinen, s.38).

Kristinuskon ydinteologia sovitukselta ja ehtoollinen liitosta muistuttavana symbolisena ateriana kantavat mukanaan ikivanhaa itämaista ajattelutapaa ja symbolijärjestelmää ja niin sovitus kuin ehtoollinen nousevat tästä Lähi-idän kulttuuritaustasta, jonka uusi tulkinta ja heijastuma kristillinen usko vain on. Ehtoollisen asetussanoja ei toki ole kopioitu assyrialaisista liittosopimuksista eikä assyrialaisen sopimusrituaali ole välitön, suora esikuva kristilliselle ehtoolliselle. Assyrialaisen liittosopimusajattelun ja kristinuskon välissä on useita toisiaan seuranneita kulttuureita, mutta silti assyrialaiset liittosopimustekstit ja kristillisen ehtoollisen asetussanat ovat rinnakkaisia: ne kuvaavat tämän yhteisen vuosisataisen symbolijärjestelmän pitkää elinikää ja jatkumista uusina versioina usean kulttuurin läpi²³.

Elämän tie, viimeinen tuomio ja kuolemanjälkeinen elämä Jumalan armosta vanhurskaalle

Eikä tämä vielä tähän lopu. Mesopotamialaisten uskonnollista tietoisuutta pitivät voimassa syntien rangaistuksiksi tulkitut kärsimykset ja onnettomuudet ja toisaalta ne katsottiin jumalan lähettämiksi koetuksiksi oikeamielisille ihmisille. Pelastukseen oli kestävä tie tarjolla niille, jotka elivät ”*elämänsä oikeamielisesti jumalaa peläten tai jumalalle omistautuen*” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen s. 242). On todennäköistä, että mesopotamialaisilla oli erilaisia tulkintoja ihmisen kuolemanjälkeisestä osasta ja ihmisen vaikutusmahdollisuuksista osaansa tuonpuoleisessa (aivan kuten kristityilläkin on vastakkaisia suuntauksia). Se kuitenkin tiedetään, että ihmisen teoilla tässä elämässä katsottiin olevan ratkaiseva merkitys ja lisäksi uskottiin, että viimeisellä tuomiolla hyvä ja paha saivat palkkansa. Gilgamešh-epoksessa ei muuten väitetä, että kaikki päätyvät tasapuolisesti manalaan, vaan pikemminkin eepos näyttää ihmisten omat ponnistelut turhiksi kuolemattomuuden tavoittelussa. Eepoksessa esiintyy pelastusfilosofia, joka avautuu kun ihminen tajuaa omien ponnistelujensa turhuuden kuolemattomuuden tavoittelussa. Pelastusfilosofiana on asteittainen

²² Nissinen s. 37 teoksessa Hämeen-Anttila (toim.), 2001

²³ Tarkemmin Nissinen s. 35–39 teoksessa Hämeen-Anttila (toim.), 2001.

henkinen kasvu harjoittamalla rakkautta, hyveitä ja meditaatiota sekä askeesia kohti lopullista tavoitetta, joka sielun harmonia ja sen avulla saavutettava ”taivaan kruunu” – tämä filosofia on koodattuna eepoksessa (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen s. 242).

On lisäksi myös toisia selviä osoituksia, että **Mesopotamiassa esiintyi usko Jumalan armosta vanhurskaalle annettuna palkkana suotuun kuolemanjälkeiseen elämään taivaassa** (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen s. 242). Ei ole varmuutta vielä tässä vaiheessa tutkimuksia, esiintyikö uskoa sielunvaellukseen tai ruumiin ylönousemukseen jo mesopotamialaisilla (Ištarin myytissä hänen manalassa käynnistään on lopussa kuitenkin viite *ylönousemususkoon*). Asiaan voi tulla valaistusta tulevaisuudessa, kun runsasta lähdemateriaalia tutkitaan lisää.

Israelin historiasta ja sen lähteisiin liittyvistä ongelmista

Israelin varhaisen historian tärkein lähde on Vanha testamentti. Mutta VT:n kirjojen syntyminen kesti pitkään aikaa ja ne ovat kautta linjan uskonnollista ja teologista sanomaa - *saarnausta ja julistusta* Israelille, joka teologiansa mukaisesti katsoi olevansa Jahven valitsema kansa. VT:ssä historia palvelee tätä *uskonnollista ja teologista julistustehtävää*, eikä VT:n historia ole mitään objektiivista modernia tieteellistä historiankirjoitusta. Olisi virhe odottaa VT:ltä sellaista ja virhe on myös pitää VT:n sarjana objektiivisia ”poliisiraportteja” siitä, miten asiat todella menivät kirjaimellisesti.

Israelilaisten varhainen historia (niin sanotusta patriarkkojen ajasta, ”suuresta exoduksesta”, Kanaanin maan ”valloituksesta” kuningasajan alkuun) on paljolti monien historiallisten ongelmien, ristiriitaisuuksien ja eri tavoin tulkittavissa olevien arkeologisten löytöjen hämäryydessä, eikä perinteistä Vanhan testamentin kirjoitukset (1 Mooseksen kirja -> Joosua) kirjaimellisesti ottavaa käsitystä Israelin alkuhistoriasta voida tieteellisesti puolustaa (niin sanottu ”raamatullinen arkeologia” on tehnyt tieteellisen vararikon).

Sitä paitsi kyseisissä VT:n kirjoituksissa kerrotaan samoista asioista keskenään ristiriitaisesti, koska samoista aiheista kertovat erilaisista lähteistä peräisin olevan kertomusmuunnelmat liitettiin yhteen. VT:n kirjoissa itsessään jo välillä myönnetään, että ne perustuvat vanhempiin lähdekirjoihin, joita myöhempi kirjoittaja on käyttänyt (jos tapahtumat olisi kirjoitettu muistiin sitä mukaa kun ne tapahtuivat tai vain pienellä viiveellä, tapahtumissa mukana olleiden toimesta, ei olisi tarvittu mitään lähdekirjoja!). Neljännessä Mooseksen kirjassa 21:14 puhutaan ”*Herran sotain kirjasta*” vanhan laulun lähteenä. ”*Oikeamielisen kirja*”-nimistä teosta käytetään lähteenä Joosuan kirjan 10:13 mukaan ja sama teos oli lähteenä 2 Samuelin kirjassa 1:18. Kuningasten kirjoissa puhutaan lähteinä ”*Salomon aikakirjasta*”, ”*Juudan kuningasten aikakirjasta*” jne. Ei ole edes vaikea nähdä saumakohtia VT:n kirjoissa, missä on punottu yhteen eri tahoilta olevaa (usein toisensa poissulkevaa) perimätietoa. Esimerkit alkavat kahdesta erilaisesta luomiskertomuksesta, vedenpaisumuksesta, jossa on kudottu yhteen kaksi eri vedenpaisumustarinaa (vedenpaisumustarinoissa tulvan kesto-aika on erilainen sekä mukaan otettavien eläinten määrät poikkeavat toisistaan toisensa poissulkevista). Niin ikään erilaisia, toisistaan poikkeavia traditioita on punottu yhteen esittämään miten Mooses sai faroon sallimaan heprealaisten lähtemisen Egyptistä, itse lähteminen Egyptistä ja miten Punainenmeri ylitettiin.

”*Kanaanilaiset*”, joiden ”kukistamisesta” VT myöhäsyntyisissä perimätiedoissaan kertoo, on nimitys, joka on epäselvästi käytetty egyptiläisissä ja muissa Lähi-idän muinaisissa lähteissä (Raamatussakin vain deuteronomistisessa historiategoksessa termi käytetään täsmällisemmin). Esimerkiksi Hoosean kirjassa ”kanaanilainen” on kauppias, muukalainen. Kanaanin maa on VT:ssä

"*äröz k-na`an*". Nimen seemiläinen juuri on *kn'* eli olla matala, alamaa. Hurrin kielessä nimitys on *Kinahhu* eli purppuraväri, "purppuramaa". Nimitys "Palestiina" oli käytössä jo varhaisissa kristillisissä teksteissä, missä Palestiina on laajassa mielessä näyttämönä raamatullisille tapahtumille, eikä Palestiina ollut täsmällisesti määritetty alue (se rajautui Välimereen, Syyrian autiomaahan, Siinain autiomaahan ja Syyriaan). Syyro-Palestiinan alue oli itsessään köyhä luonnonvaroiltaan, mutta strategisesti se oli merkittävä, koska se sijaitsi Egyptin ja Mesopotamian välissä. Entisinä aikoina ei kuljettu suoraan autiomaan halki, vaan käytettiin Meren tietä (Alek - Megiddo - Hasor - Damaskos), joka meni Palestiinan ja Syyrian kautta (siksi esim. babylonialaisten sanotaan VT:ssä tulevan "*pohjoisesta*", eikä idästä, koska he eivät tulleet autiomaan läpi *idästä*, vaan kiersivät Israelista katsoen *pohjoisen kautta*). Toinen tärkeä kulkureitti oli Kuninkaan valtatie Esjon-Geberistä Syyrian Damaskokseen, mutta Meren tie oli tärkeämpi kulkuväylä.

Varhaisimmat kirjalliset lähteet Palestiinasta tarjoavat alueen kaupunkikuninkaiden kirjeenvaihto Egyptin kuninkaiden kanssa (Egyptistä 1887 löydetyt *Amarna*-kirjeet ja Syyrian Alalakhista löytyneet kirjeet). *Amarna*-kirjeet ovat akkadin kielisiä nuolenpäämerkein kirjoitettuja asiakirjoja Egyptin farao *Amenofis IV:n* eli *Ekhnatonin* kaudelta 1352–1336 eaa. Noissa kirjeissä puhutaan "hapiruista" (*pr - hapirut*), mutta ne hapirut eivät olleet mitään Israelin kansaa, vaan kyseessä on sosiaalinen luokka (irtolaisten ryhmä). He olivat yleisesti Lähi-idässä käytettyjä palkkatyöläisiä ja -sotilaita²⁴.

Amarna-kirjeissä ja Alalakhin kirjeissä valitetaan faraolle beduiiniheimojen tunkeutumista Palestiinaan, jonne oli asettunut kanaanilaisia heimoja jo aiemmin. He olivat hädin tuskin päässeet asettumaan aloilleen kun *idästä* israelilaiset paimentolaisheimot tunkeutuivat alueelle. Nuo israelilaisheimot eivät olleet kunnolla päässeet uusille asuinsijoilleen vakiintumaan, kun heitä ahdistelivat uudet kansat, filistealaiset, moobilaiset, ammonilaiset, midianilaiset ja amalekilaiset. Israelilaisten heimojen vaeltelut olivat vain yksi osa heitä ennen alkanutta ja heidän jälkeensä jatkunutta kansainvaellusten jatkumoa. "*Kanaanilaiset*" olivat kirjava joukko lähinnä seemiläisiä kansoja, eivätkä kanaanilaiset olleet mitään primitiivisiä ihmisiä, vaan he olivat korkealla sivistystasolla (Grimberg II s.114–118).

On kiistatonta, että strategisesti tärkeällä paikalla Palestiinassa eläneet kansat, mukaan lukien sinne vähitellen asettuneet israelilaiset heimot, eivät voineet jäädä eristyksiin eivätkä osattomiksi Lähi-idän sivistyskeskusten henkisistä ja aineellisista innovaatioista.

"On aivan luonnollista, etteivät nämä kansat olleet voineet jäädä osattomiksi naapurimaan Egyptin ja yleensä Etu-Aasian rikkaasta kulttuurikehityksestä, kun ottaa huomioon, että Niilin sekä Eufratin ja Tigriin varsilla olevien kahden suuren kulttuurimaan välisen kauppavaihdon täytyi tapahtua Syyrian kautta ja että Syyrian rannikkokaupungit olivat Mesopotamian ja Välimeren itäosan saarten välisten tavaravaihdon tuonti- ja vientisatamia" (Grimberg II s. 118).

Syyriaan syntyi **sekakulttuuri** ja Palestiinankin kansainvälisistä kontakteista babylonialaisten kanssa todistaa, että Palestiinan kaupunkikuninkaat käyttivät nuolenpääkirjoitusta Egyptin ja Hattimaan (heettiläisten) hallitsijoiden kanssa. Nuo paikalliset pikkukuninkaat käyttivät keskinäisessä kirjeenvaihdossaankin babylonian kieltä (Grimberg II s.119).

"Ja babylonialaista vaikutusta erittäinkin israelilaisiin todistaa juutalaisten patriarkkain historia. Aabraham oli perinyt babylonialaisen uskonnon ja viisaudenopin, mutta sai aikaa myöten ympäristönsä uskosta eriävän, oman

²⁴ Ks. yksityiskohtaisemmin [lähteestä Eks121. PDF](#) (myös "raamatullisen arkeologian" tilanteesta osuva analyysi).

uskontonsa; ja saadakseen pitää uskontonsa rauhassa hän lähti toiseen maahan, tai paremmin sanoen: Aabrahamin heimot lähtivät Mesopotamiasta Palestiinaan” (Grimberg II s.120).

Jokainen syntynyt jumala-usko/uskonto on tietysti uusi ja ennennäkemätön omana versionaan, vaikka siinä onkin paljon olemassa olevia perinteitä, motiiveja ja käsityksiä ja *ilmentää samaa olemusta ja syvärakennetta kuin muut synnyinalueensa uskonnot*, kuten on asianlaita Lähi-idän muinaisuskontojen osalta.²⁵

Israelilaiset ja VT mesopotamialaisen vaikutuksen alaisina

Vanhan testamentin kirjakokoelman ja Mesopotamialaisen hyvin runsaan uskonnollisen kirjallisuuden välillä on selvät paraleelit ja jopa kirjallisia riippuvuussuhteita lähes sanatarkoin lainauksin Mesopotamian kirjallisuudesta. Saattaa olla yllättävä tieto, että Mesopotamian uskonnollinen kirjallisuus

”vastasi sisällöltään ja muodoltaan läheisesti Vanhan testamentin kaanonin, joskin se oli huomattavasti laajempi. Lähes kaikille Vanhan testamentin kirjoille ja niiden osille on mesopotamialaiset vastineensa, ja on varmaa, että näiden kahden tekstikorpuksen samankaltaisuudet suureksi osaksi perustuvat Mesopotamiasta tulleeseen vaikutukseen. Vastaavuutta ei tosin aina ole helppo tunnistaa, sillä mesopotamialaisia esikuvia ei suinkaan jäljitelty orjallisesti. Kuinka itsestään selvät ovat esimerkiksi Gilgameš-epoksen ja Saarnaajan kirjan yhteydet? Kuitenkin kummankin teoksen filosofinen sanoma on sama, kummankin keskushenkilönä on viisaudesta ja suuruudesta tunnettu kuningas, kumpikin koostuu 12 luvusta, ja useilla Saarnaajan säkeillä (esim. 4:9-12 ja 9:7-9) on lähes sanatarkat vastineensa Gilgameš-epoksessa. Kun esim. Megiddossa tehtyjen löytöjen perusteella tiedämme varmasti, että Gilgameš-epos tunnettiin Palestiinassa jo 1500-luvulla eKr., yli puoli vuosituhatta ennen Salomon aikaa, ei voi olla epäilystäkään siitä, kumpi teos on riippuvainen toisesta” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.233–234. Lihavoinnit minulta).

On täysin selviä todisteita, että israelilaisten vedenpaisumuskertomukset (niitä on todellakin kaksi keskenään erilaista, jotka on punottu yhteen) ovat nuorempia kuin mesopotamialaisten vedenpaisumuskertomukset. Se kohta myyttiä, missä on puhe lintujen laskemisesta irti, tarjoaa ratkaisevan todistuksen satukirjallisuuden kulkeutumisreittejä selvittäville tutkijoille. Babylonialaisen myytin kolminkertaisuus toistuu juutalaisten myyt(e)issä siinä muodossa, että Nooa päästää kolmesti kyyhkyn irti, ja samalla on säilytetty muisto variksen päästämisestä vapaaksi, mutta juutalaisten myyt(e)issä variksen vapaaksi päästämisen tarkoitus on unohdettu, joten sen linnun osa on merkityksetön. Mesopotamialaisessa myytissä on kolminkertainen rakennekuvio, jossa varis on tärkein ja viimeinen nivel (Grimberg II s.78–79). Lisää todisteita babylonialaisen vedenpaisumuskertomuksen vanhemmuudesta ovat Assurbanipalin kirjaston kätköistä löydetty nuolenpääkirjoitukset (Babyloniassa oli useita tulvamyyttejä, ainakin kuusi kappaletta).

Myyttien tutkimus on osoittanut babylonialaisten perineen sumereilta niin vedenpaisumusmyytin kuin useita muitakin myyttisiä kertomuksia (Grimberg II s. 79). Sumerien myytit ja motiivit *paratiisista, syntiinlankeemuksesta ja kielten sekoituksesta* ovat löytäneet tiensä Vanhaan testamenttiin juutalaisina monoteistisinä muunnelmina.

²⁵ Simo Parpola, s. 227 (Pentikäinen – Pentikäinen, artikkeli *Kaksoisvirranmaan uskonto*).

Juutalaisille niin keskeinen 7-päiväinen viikko ei ole sekään sen arvoituksellisempi kuin babylonialaisilta omaksuttu ajanlaskukäytäntö: 7-päiväinen viikko, 24-tuntinen vuorokausi, 60 minuuttinen tunti ja 60 sekuntinen minuutti ovat muinaisen babylonialaisen tähtitieteen innovaatioita. Babylonialaiset nimittivät viikon seitsemän päivää ”seitsemän vaeltavan taivaanvalon” mukaan Grimberg II s. 82).

Lähi-idän uskonnollisesta ja kulttuurisesta integraatiosta sekä synkretismistä

Idästä päin Mesopotamiaan saapuneiden *sumerien kulttuurissa oli paljon seudulla ennestään asuneilta seemiläisiltä kansoilta omaksuttuja vaikutteita*. Kun kirjoitustaito oli syntynyt n. 5200 vuotta sitten, alkoi kyseinen mesopotamialainen sekakulttuuri levittäytyä nopeassa tahdissa ympäröiville alueille, joille syntyi mesopotamialaisten kehittämät henkiset ja tekniset keksinnöt käyttöönsä ottaneita kaupunkikeskuksia. Niinpä jo vuonna 2500 eaa. on havaittavissa aina *Välimereltä Intiaan asti ulottuva keskeisiltä osiltaan yhtenäinen kulttuuripiiri*, joka oli jakaantunut moneen osakulttuuriin. Vähitellen joistakin lukuisista pienistä kaupunkivaltioista alkoi nousta esille imperiumeiksi kasvaneita suurvaltoja, joista vanhimmat perustettiin 3. vuosituhannen alussa eaa. Mesopotamiassa. Uskonto oli ollut sekä pienissä kaupunkivaltioissa että uusissa suuravalloissa tärkeässä asemassa jokaiselle elämäntilanteella ja uskonto oli samanaikaisesti sekä yksilön maailmankatsomus että valtiollinen ideologia. Kuningas toimi jumalan maanpäällisenä edustajana ja uskonto legitimoiti kuninkaanvallan. Uskonto, valtiollinen itsenäisyys sekä kansallinen identiteetti muodostivat kiinteän kokonaisuuden²⁶.

Kun Lähi-idässä valtiollinen kehitys johti alati suurempiin valtiokokonaisuuksiin, mistä aiheutui väistämättä entistä enemmän *uskonnollista yhdentymistä* sekä *synkretismää* (uskomuksien ja uskonnollisten perinteiden sekoittumista toisiinsa). Kun jokin valtio vallattiin, sen jumalat lisättiin voittajavaltion jumalten joukkoon ja valloitettu kansa sai entisen uskontonsa rinnalle valloittajien uskonnon. Koska alue oli maantieteellisesti melko yhtenäinen ja sen osa-alueet olivat yhteyksissä toisiinsa, pääsi uskonnollisia vaikutteita ja ideoita siirtymään kansalta toiselle ja maasta maahan, joten uskonnollinen tilanne oli Lähi-idässä alati muutoksen alainen. Suuremmat uskonnot nielivät pienempiä pitäen kiinni alkuperäisestä ytimestään, vaikka samalla ne kehittyivät ja muuntuivat sekä syvenivät. Vaikka suurvallat tulivat ja menivät, säilyivät niiden uskonnolliset rakenteet, jotka elivät paikallistasolla edelleen ja siirtyen myöhemmin imperiumien seuraajille. Kuvaavaa oli muutoksen dynaamisuuden ja konservatiivisuuden välinen jännite, missä muutoksista ja kehityksestä huolimatta uskontojen ydin pysyi vuosituhansien ajan ennallaan²⁷.

Lisätietoa Mesopotamian myyteistä, jotka sisältävät paralleelleja Raamatun luomis- ja vedenpaisumusmyyttien kanssa sekä siitä, miten nimenomaan **sumerilainen mytologia läpäisi koko Lähi-idän**, löytyy Stephanie Dalley'n tutkimuksesta *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford World's Classics), 1998.

"The ancient civilization of Mesopotamia thrived between the rivers Tigris and Euphrates over 4,000 years ago. The myths collected here, originally written in cuneiform on clay tablets, include parallels with the biblical stories of the Creation and the Flood, and the famous Epic of Gilgamesh, the tale of a man of great strength, whose heroic quest for immortality is dashed through one moment of weakness. Recent developments in Akkadian grammar and lexicography mean that this new

²⁶ Simo Parpola, s. 227 (Pentikäinen – Pentikäinen, artikkeli *Kaksoisvirranmaan uskonto*).

²⁷ Simo Parpola, s. 227 (Pentikäinen – Pentikäinen, artikkeli *Kaksoisvirranmaan uskonto*).

translation, complete with notes, a glossary of deities, place-names, and key terms, and illustrations of the mythical monsters featured in the text, will replace all other versions."

"And so, roughly speaking, we may divide the source materials utilized by comparative mythology into two categories. The first consist of the myths and legends of the ancient cultures such as those of the Hindus, Iranians, and Greeks on the one hand, and of the Hebrews, Babylonians, and Egyptians, on the other; these are revealed in, and derived from, the literatures of these peoples as written down largely in the first millenium B.C.

...

On the other hand it is quite as obvious that for the history of the progress of our civilization as we see and know it today, it is the tone and temper, the word and spirit of the ancient mythologies, those of the Greeks and Hebrews, of the Hindus and Iranians, of the Babylonians and Egyptians, which are of prime significance. It is the spiritual and religious concepts revealed in these ancient literatures which permeate the modern civilized world".

...

It was Sumerians who developed and probably invented the cuneiform system of writing; who developed a well integrated pantheon together with spiritual and religious concepts which influenced profoundly all the peoples of the Near East, who, finally, created and developed a literature rich in content and effective in form." (Dalley, s.26–28).

Sitä paitsi seemiläiset valloittajakansat jatkoivat sumerin kielen käyttämistä satojen vuosien ajan kirjallisuudessa ja uskonnossa, vaikka sumerit olivat jo hävinneet ja sulautuneet valloittajiin (kuten latinaa käytettiin keskiajalla sivistyskielenä). Sumerien kieltä ja kirjallisuutta opiskeltiin satojen vuosien ajan kouluissa ja älyllisissä ja hengellisissä keskuksissa ei vain Babyloniassa ja Assyriassa, vaan myös Elamissa, hurrien ja heettiläisten valtakunnissa sekä Kanaanin maan kansojen keskuudessa. Niinpä mitä ilmeisimmin sumerien vanhojen mytologisten kertomuksien ja käsitteiden täytyi tunkeutua ja läpäistä koko Lähi-idän alue. Tietämys sumerien mytologiasta on olennainen asianmukaiselle tieteelliselle muinaisen Lähi-idän mytologioiden tutkimiselle ja niiden alkuperän ja kehityksen ymmärtämiselle (Dalley, s.29).

Niinpä edellä esitetyn tiedon perusteella pääsemme siihen, että

*"Kehityksen tuloksena kaikki Lähi-idän muinaisuskonnot (mukaan lukien kanaanilaisten, juutalaisten, heettiläisten, kreikkalaisten, elamilaisten jne. uskonnot) muistuttavat olemukseltaan ja rakenteeltaan toisiaan siinä määrin, että niitä voisi maailmanlaajuisesta näkökulmasta hyvällä syyllä pitää **saman uskonnon ajallisina ja paikallisina variantteina**. Kyse ei ole sattumasta, vaan monien samankaltaisuuksien voidaan varmuudella osoittaa perustuvan Mesopotamiasta saatuihin suoriin tai epäsuoriin vaikutteisiin. Toistensa "variantteina" nämä alkuperältään itsenäiset uskonnot tietenkin olivat vain yhteisen käsitteistönsä ja 'syvärakenteensa' osalta. Jokaisella niistä oli oma erityinen "pintarakenteensa" (jumalten nimet jne.), ja kannattajiensa tietoisuudessa jokainen niistä edusti 'ainoaa oikeaa uskoa.*

...

Tulemme huomaamaan, että Kaksoisvirranmaan muinaisuskonnossa on yllättävän paljon yhtymäkohtia nykyuskontoihin, etenkin juutalaisuuteen ja kristinuskoon. Nämä yhtymäkohdat eivät ole sattumaa, vaan todisteita uskonnollisten käsitysten ja rakenteiden pysyvyydestä ja siirtymisestä kulttuurista ja aikakaudesta toiseen osana ihmiskunnan yhteistä henkistä perintöä” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s. 227–228. Tässä on lihavoitu kohdat, mitkä Parpolan tekstissä oli kursivoitu).

Juutalaisuus ja kristinusko – kreikkalaistenkin uskonto – ovat paikallisia ja ajallisia ilmentymiä yhdestä ja samasta muinaisesta Lähi-idän uskonnollisesta syvärakenteesta ja olemuksesta. Lisäksi ne ovat esimerkkejä ikivanhan Mesopotamiasta alkaneen henkisen perinnön ja uskonnollisten innovaatioiden pitkästä olemassaolosta läpi vuosituhansien nykyaikaan asti. Sattuma ei tätä uskontojen välistä yhteyttä ja yhteistä syvärakennetta (eikä paikoitellen suorastaan kirjallisia riippuvuuksia) selitä, vaan kyseessä on kansojen ja eri uskontojen – mukaan lukien juutalaisten ja kristittyjen – keskinäinen integraatio ja synkretismi. Kyseessä on luonnollinen ja ymmärrettävissä oleva ammuin toimiviksi havaittujen uskonnollisten oppien, motiivien, käsityksien ja maailmankäsityksien jatkuvuus, uusiokäyttö ja kierrätys uusina muunnelmina. Ja kuten Parpola totesi, kunkin uskontomuunnelman kannattajat pitävät omaa uskoaan ”ainoana oikeana” (tai absoluuttisena totuutena). Mutta sellainen käsitys oman uskonsa erikoisasemasta tai absoluuttisesta asemasta ”totuutena” pohjautuu näköharhaan, siihen, että uskontojen ja henkisen perinnön historiallista perspektiiviä ei tunneta.

Mesopotamian uskonnon perusteista

Mesopotamialaisten todellisuuskäsityksessä tämä näkyvä maailma ja varsinainen todellisuus, tuonpuoleinen näkymätön maailma kietoutuvat toisiinsa ja tuonpuoleinen (transsendenssi) maailma vuorovaikuttaa kaiken aikaa tämän näkyvän maailman kanssa. Maailmankaikkeuden hallitseva voima on kaikkivaltias Jumala, joka on luonut näkyvän maailman, jota ylläpitävät kukin omaa Luojan antamaa tointaan Luojan säätämässä maailmanjärjestyksessä hoitavat näkymättömät jumalvoimat. Ihminen kuuluu samanaikaisesti sekä näkyvään maailmaan (kuolevaisen ruumiinsa puolesta) että näkymättömään maailmaan kuolemattoman jumalallista alkuperää olevan sielunsa puolesta. Ihminen luotiin Jumalaa palvelemaan ja ihmisen ikuisuuskohtalo tuonpuoleisuudessa ilman rajoittavaa kehoa riippuu ihmisen teoista ja valinnoista tämän elämän aikana.

Mielenkiintoinen piirre Mesopotamian jumal-uskossa on, että se oli yhtä aikaa sekä polyteistinen että monoteistinen. Mytologian ja käytännön kultillisen uskonelämän kannalta se oli polyteististä (maailmassa ilmenevät voimat oli personoitu moniksi jumaliksi omine syntyhistorioineen ja kultteineen). Teoreettiselta ja esoteeriselta kannalta jo viimeistään 1200-luvulta eaa. lähtien, ehkä vieläkin aikaisemmin, kaikki jumalat tulkittiin ”yhdessä ainoan universaalijumalan eri aspekteiksi” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.229–230). Osuva paralleeli tuosta jumalkäsityksiin näennäisestä paradoksista on kristinusko ja siihen kehitetty kolminaisuusoppi: kolme eri persoonaa Isä, Poika ja Pyhä Henki, ja silti jumaluus on yksi. Mesopotamiassakin käsite ”jumala” merkitsi käytännössä sekä Jumalaa että jumalia monoteistisesti ja polyteistisesti.

Syvällisellä teoreettisella tasolla jumalat olivat **abstrakteja käsitteitä, lukuja ja puhdasta energiaa** ja he olivat näkymättömässä *ideoiden maailmassaan*, jossa tämä aineellinen maailma voimineen oli absoluuttisessa muodossa. He ilmentyivät luonnossa lukemattomin muodoin ja tavoin. **Jumalan nimi** oli tärkeä mesopotamialaisille kuten juutalaisillekin: Mesopotamiassa jumalan nimeen kiteytyvät kaikki nuo jumaluuden moninaiset ilmenemismuodot. Nimi oli *jumala itse*

sisältäen kaiken jumalan olemuksesta, voimasta ja ilmentymistä (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.230).

Kultin käytännöllisiä tarpeita varten jumalat saivat konkreettiset hahmot kuvaamaan joitain keskeisiä piirteitä jumalien olemuksesta. Ihmisen kaltaisina kuvattiin tavallisesti hyvyyden, valon ja järjestyksen jumalat, kun taas petojen sekamuotoina ja hirviöinä kuvattiin kuoleman, pahuuden ja pimeyden vallat (kaikkia jumalia ympäröi *melammu* eli sokaisevan kirkas pelottavuuden sädekehä). Keskeistä on, että jumalat olivat *aineettomia voimia* eivätkä ne olleet mesopotamialaisten ajattelussa sidottuja aikaan, paikkaa tai tiettyyn hahmoon. Yksi ja sama jumala pystyi näyttäytymään samalla kertaa useassa paikassa ja muodossa, unissa, näyissä, kuvassa, patsaassa tai taivaalla tähtenä. Jumalten sukupuolella oli ainoastaan vertauskuvallinen merkitys sinällään, sillä kaikissa jumalvoimissa erotettiin maskuliininen ja feminiininen, aktiivinen ja passiivinen, dynaaminen ja hillitsevä aspekti. **Mystisellä tasolla** jumalaa rakastava seurakunta tai uskovainen yksilö edusti jumalan toista puoliskoa, ”*morsianta*” tai ”*sulhasta*” (passiivinen puolisko jumaluudessa oli yleensä feminiininen ”*morsian*” tai ”*vaimo*”, paitsi rakkauden jumalalla maskuliininen ”*lapsi*” tai ”*sulhanen*”). Elämänpituisen neitsyyteen oikeuden jumalalle vihkiytyneet *nunnat* otettiin kuolemansa jälkeen ”*ylkänsä’ taivaalliseen hääiloon*” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.231).

Kuulostaako tutulta? Kuin kristillistä morsiusmystiikkaa, jopa nunnia, muinaisessa Mesopotamiassa.

Erinäisiä uskonnonhistorialle tärkeitä asioita kuten uskonnollisen ajattelun ja käytetyn symboliikan perusteita ei puettu systematisoituun kirjalliseen asuun, vaan maailmankaikkeuden olemusta, ihmisten ja jumalien suhteita sekä elämän tarkoitusta käsittelevät integroidut opit välitettiin salaisuuksina suullisesti opettajalta oppilaalle tai salaisuuksiin vihitylle (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.229).

Jumalat olivat fyysisesti läsnä tässä maailmassa kuvissa ja patsaissa, jotka olivat sekä jumala itse että yksi jumalan useista ilmenemismuodoista. Jumalien patsaiden uskottiin syntyneen jumalallisten ikivanhojen ohjeiden mukaan valmistamalla. VT:n profeetat Jesaja (44:9–20) ja Jeremia (Jer.10:1–16; 51:17) uskovat virheellisesti mesopotamialaisten palvovan ”elottomia patsaita”, mutta mesopotamialaisen uskonnon puitteissa ei palveltu mitään kuollutta patsasta, vaan

”eläviä jumalia, jotka samanaikaisesti olivat läsnä sekä patsaissaan että kaikkialla, myös ihmisissä itsessään. Jumalan läsnäolo patsaassa oli osoitus hänen rakkaudestaan luotuaan, ihmistä kohtaan” (Simo Parpola, Pentikäinen – Pentikäinen, s.235).

Tärkeimpiä Mesopotamian uskonnon käsitteitä

Lopuksi vielä luettelo keskeisistä mesopotamialaiseen uskonnollisuuteen liittyvistä käsitteistä. Huomaamme kuinka mesopotamialainen uskonnollisuus ilmenee selkeästi omina versioinaan juutalaisuudessa ja kristinuskossa sekä niiden pyhässä kirjassa Raamatussa. Listaus on lainattu Simo Parpolan Kaksoisvirran maan uskontoa käsittelevästä esityksestä Pentikäinen – Pentikäinen, s. 243.

1. **Elämän puu** = uskonnollinen hienostunut vertauskuva ja esoteerinen kaavio, jossa mystisillä luvuilla on tärkeä merkitys (*rakkaus* on elämänpuun ydin). Siinä on avain maailmankaikkeuden (makrokosmoksen) sekä ihmisen eli mikrokosmoksen

ymmärtämiseen. Lähi-idän muinaisuskonnoissa elämänpuu on tärkein symboli ja ei vain kosmisen harmonia malli, vaan myös tie täydellisestä ihmisestä sekä tie elämään. Löydetty jo sumereilta n. 3000 eaa. joskin lukuharmoniaan pohjautuva esoteerinen kaavio palautuu todennäköisimmin 1500-luvulle eaa. Babyloniaan²⁸.

2. **Herra** = Marduk-jumalan kutsumanimi, armelias ja armollinen jumalten kuningas, mutta myös kiivas.
3. **Hyvä paimen** = kuninkaan epiteetti kansansa kaitsijana ja ohjaajana (pitkä paimensauva oli eräs kuninkaan symboli) sekä Jumalan sanan levittäjänä, joka oli Mardukin tavoin armelias ja armahtavainen.
4. **Hyvän ja pahan välinen taistelu** = jumalten ja kaaosvoimien välinen taistelu maailman luomisen edellä (tämä luojajumalan myyttinen taistelu esiintyy myös VT:ssä mytologisissa kuvauksissa Jumalan taistelusta kaaoshirviö Rahabia ja Leviathania vastaan: Job 9:13; Ps. 74:13–15; Ps.89:11).
5. **Jumalan poika** = Nabu ja Ninurta. Nabu vastaa VT:n Neboa, hän on Marduk-jumalan poika, pelastaja, taivasten valtakunnan perillinen ja hän pitää kirjaa ihmisten teoista kirjaten ne kohtalon tauluun viimeisellä tuomiolla tutkittaviksi, kun ihmiset tuomitaan tekojensa mukaan. Nabun symboli on *risti* sekä kirjoituspuikko (hänet samastettiin Aššurin ja Enlilin poikaan Ninurtaan, joka on pimeyden, kuoleman, tautien ja demonien voittaja, suuri parantaja, jonka vertauskuva on risti).
6. **Kirkontorni** = taivaan ja maan yhdyssidettä symboloiva suurten temppelien yhteyteen rakennettu torni.
7. **Kolminaisuus** = kolmen jumalan tai astrologiassa planeetan muodostama kokonaisuus.
8. **Korkea veisu** = joukko häälauluja, joita esitettiin jumalan ja hänen puolisonsa eli seurakunnan hääyönä.
9. **Kuolematon sielu** = luomisessa ihmiselle annettu ominaisuus.
10. **Käärme** = viettelevä jumaluus, joka liittyy elämänpuuhun.
11. **Madonna** = Jumalan pojan äidin, Mardukin puolison kutsumanimi.
12. **Neitsyt** = Tammuzin äidin, rakkauden jumalattaren vakioepiteetti (sekä auringonjumalalle vihkiytynyt nunna (auringonjumalalle vihkiytyneillä neitsyillä oli **luostari**, jumalalle vihkiytyneiden nunnien yhteisö, joten luostarilaitoskin keksittiin Mesopotamiassa).
13. **Perisynti** = synti, joka rasittaa ihmisiä ja joka perittiin langenneesta Qingu-jumalasta, jonka veri sekoitettiin saveen kun ihmistä luotiin.
14. **Psalmi** = rukouksia ja valitusvirsiä, joita kuningas tai liturgisti esittivät jumalan lepyttämiseksi.

²⁸ Pentikäinen – Pentikäinen, s. 233.

15. **Profeetat** = askeetteja, jotka *julistivat jumalan sanaa* temppelissä ja sen ulkopuolella rakkauden jumalalle vihkiytyeinä.
16. **Pyhä henki** = jumalan feminiininen aspekti tai puoliso (jumaluuden feminiininen puoli, sielu, esiintyy myös Vanhassa testamentissa ja juutalaisuudessa. Sen nimi on *Shekina*).
17. **Sapatti** = šapattu, joita ovat kuukauden 1., 7., 19., 21., ja 28. päivä sekä täydenkuunpäivä 14. päivä. Sapatit olivat vapaapäiviä, joina ei saanut tehdä työtä ja jolloin noudatettiin tarkkoja säännöksiä, miten käyttäytyä (taustalla sairauksia aiheuttaviin 7 demoniin liittyvää lukusymboliikkaa). Lähtökohta juutalaisten sapatti-instituutiolle.
18. **Sijaiskärsijä** = omalla kuolemallaan toisen ihmisen kuolemansynnit sovittava sijainen. Viattoman kuoleminen toisen ihmisen syntien puolesta/sovituksiksi oli yleistä mesopotamiaalaista ja koko Lähi-itään levinnyttä ajattelua.
19. **Sädekehä** = jumalien päätä ympäröivä sokaiseva valo.
20. **Taivasten valtakunta** = jumalten maailma, joka oli jaettu kolmeen osaan ja keskimmaisessä oli Herran, jumalten kuninkaan valtaistuin.
21. **Ylösnousemus** = Tammuz (sumerien Dumuzi)-jumalan sekä uskovaisten nouseminen kuolleista.
22. **Viimeinen tuomio** = ihmisten ikuisen kohtalon määrääminen ihmisen tekojen mukaan, sen mukaisesti kuin Jumalan poika ja pelastaja Nabu-jumala on ne kirjoittanut kohtalon tauluihin.

Assyrialaisien yhteydet pohjois-Venäjälle ja Itämeren alueelle

Assyrialaisilla oli selvästikin kaupallisia suhteita Novgorodiin ja Itämeren alueelle, sillä Assyriasta löydetyt meripihkajäänteet on voitu paikallistaa Itämeren alueelle ja vastaavasti assyrialaisia esinelöytöjä on tehty Itämeren ympäristöstä. On ilmeistä, että assyrialaiset olivat joko käyneet kaukana pohjoisella Venäjällä tai ainakin saaneet tietoja kalottialueiden oloista, sillä assyrialaisissa lähteissä puhutaan pohjoisesta alueesta, jolla on yötön yö auringon noustua kerran taivaalle. Assyrian savitauluissa kerrotaan, kuinka *Utnapistim* (vastaa Raamatun Nooa) asuu paikassa, jonka nimen merkitys vastaa Novgorodia. Näin assyrialaisen kulttuurin vaikutus levisi jopa Venäjälle ja Itämeren seudulle. Venäjän jokien nimistä huomattava osa on sen sijaan *iranilaisperäisiä*, kuten Don, Donetsk ja Dnestr.

Assyrialaisen uskonnon yksijumalaisuus ja Israelin monoteismi

Israelin uskonto ei ollut alunperin absoluuttista monoteismia (= uskotaan, että on vain yksi jumala ja muut jumalat ovat vain harhaa), vaan *monolatrista* arkaaista heimouskontoa, jonka jumala Jahve oli israelilaisten heimojumala. Muiden jumalien olemassaoloa ei teologisesti suljettu pois, vaan jokaisella kansalla oli omat jumalansa. Juutalaisuuden teologisen kehityksen myötä vähitellen syntyi ajattelu, jonka mukaan ei ole mitään muita jumalia kuin Jahve, joka on yksi tosi jumala ja muut jumalat ovat pelkkää kuvittelua ja tyhjää (Deuterokesajalla tämä teologia näkyy selkeästi, Jes. 40->). Absoluuttisen monoteismin idean muodostuminen edellyttää maailmankuvallista kehitystä ja tällainen uskonnollisen maailmankuvan suuri murros tapahtui Babylonian eksiilin

(pakkosiirtolaisuuden) aikana. Tutkimuksessa on nähty juutalaisen jumalan ykseyden opin kehittymisessä assyrialaista vaikutusta: Assyrian monijumalaisen uskonnollisen järjestelmän rinnalle kehittyi samoihin aikoihin usko, jonka mukaan Assur on yksi ainoa tosi jumala. Kaikki toiset assyrialaisien jumalat olivat vain Assurin ilmentymiä, aspekteja - ajatustapa on osittain sukua kristillisen kirkon kehittämälle kolminaisuusopille, jonka mukaisesti yhdessä Jumalassa on kolme persoonaa. Vaikka Assyriassa ei kuitenkaan päädytty monoteismiin käytännössä, on assyrialaisen teologisen ajattelutavan muutos voinut olla merkittävä impulssi juutalaiselle jumaluusopille ja ehdottoman monoteismin vahvistumiselle - israelilaisten teologiaan tuli muutenkin Assyriasta merkittäviä vaikutteita Assyrian suurvaltakaudella (tarkemmin Jaakko Hämeen-Anttila: *Mare nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla*, s.86-87).

Mesopotamian uskonnot ja juutalainen mystiikka

Lisää tietoa Kaksoisvirranmaan uskonnoista ja henkisestä perinnöstä sekä juutalaisesta kabbalistisesta perinteestä ja sen yhteyksistä Assyrian uskontoon löytyy mm. näissä teoksissa:

Halevi Z. ben Shimon: *Kabbalah. Tradition of Hidden Knowledge*, 1983.

M. Held: *Paralles Between the Gilgamesh Epic and Plato's Symposium*. Journal of Near Eastern Studies, 1983.

B. Hruška: *Der Mythenadler Anzu in Literatur und Vorstellung des alten Mesopotamiens*, 1975.

T. Jacobsen: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*, 1974.

Wilson Kinnier: *The Legend of Etana*, 1985.

W.G. Lambert: *The Babylonian Man and his God*. F. Rochberg-Halton (toim.), 1987.

Simo Parpola: *Assyrian Prophecies*. State Archives of Assyria 9, 1992.

Ongelmallista Parpolan juutalaista kabbalaa ja assyrialaisien uskonnon esoteerisuuden välistä suhdetta tutkittaessa ja todennettaessa on kuitenkin historiallisen aineiston suuri ajallinen aukko, sillä juutalaisen kabbalan ajatuksenkulkua päästään tutkimaan vasta keskiajalta eli 1100-luvulta peräisin olevista dokumenteista, kauan aikaa assyrialaisen uskonnon jälkeen.

IV. osa

Persia/Iran ja Zarathustra

Persialaisen kulttuurin anti länsimaille, juutalaisuudelle ja kristinuskolle

Me eurooppalaiset olemme saaneet Iranista runsaasti kulttuurin ja uskonnollisen ajattelun hedelmiä. Olemme omaksuneet vaikutteita persialaisten kielestä, runoudesta ja kirjallisuudesta, uskonnollisista opeista ja sairaanhoitolaitoksesta (ensimmäiset eurooppalaiset sairaalat kopioivat Lähi-idän sairaaloiden mallia sekä arabialaista - tai perimmältään persialaista - lääketiedettä). Persiassa oli lääketieteen tutkimus liitetty sairaiden hoitamiseen hyväntekeväisyytenä. Arabit omaksuivat sairaanhoidon ideat Iranista.

Nykylyriikka ei palaudu länsimaiseen antiikin aikaiseen tyyliperiaatteeseen, vaan sillä on suorat suhteet Persiaan²⁹. Iranilaisrunoilijoista esimerkkinä *Omar Khaijim* (k. 1132 jaa.) ja kaikkein suurin runoilija *Ferdousi*. Klassiset eurooppalaiset kertomukset kuten tarina Graalin maljasta on peräisin iranilaisesta legendasta, *Jamshidin maljan* tarinasta. Arabien satukokoelma Tuhat ja yksi yötä on saanut suuren osan tarinoista Iranista ja osa tuli vieläkin kauempaa Intiasta asti. Tuossa eräitä esimerkkejä eräiltä elämänalueilta siitä, miten kulttuuriset vaikutteet, tiedot, taidot, uskomukset ja ideat siirtyvät kansalta toiselle ja kulttuuripiiristä toiseen. Jopa suomen kielessä on persialaisia jälkiä havaittavissa: suomen sana "vasara" -> *vajra*. Suomen luku "sata" on nykyiraniksi *sad*. Iranin kieli on läheinen eurooppalaisten valtakielien kanssa ja kiistatta indoeurooppalainen. Sukulaissuhteita kuvaavat sanat eurooppalaisissa kielissä ovat sukua iranin kielen vastaavien sanojen kanssa.

Iranilainen kulttuurivaikutus ei siirtynyt vain länteen, vaan myös itään, Pohjois-Intiaan ja Keski-Aasiaan: noilla alueilla persialaisen kulttuurin vaikutus oli vahvaa. Persia oli jopa eräs tärkeimpiä kirjakieliä viime vuosisadalle saakka. Turkki ja Intiassa puhuttavat islamilaiset kielet ovat kauttaaltaan persialaistuneita ja kummallakin on persialainen tausta. Niinpä myöhempinä aikoina Turkista lainatut kulttuurivaikutteet eivät ole turkkilaisten keksintöjä, vaan iranilaisia.

Vielä nykyäänkin on joidenkin konservatiivisten kristillisten tahojen vaikea hyväksyä sitä erittäin hyvin perusteltua johtopäätöstä, että heidän rakas kristinuskonsa, Raamattunsa ja juutalaisuus eivät ole syntyneet henkisessä, kulttuurisessa tyhjiössä eikä juutalaisuutta ja kristinuskoa annettu taivaasta valmiina ja ainutlaatuisena "ilmoitustietona". Vanhan testamentin käsitteissä on jopa persiasta hepreaan otettuja lainasanoja, kuten paratiisi (*pairi-daeza* -> heprean *pardes*: taivaallinen puutarha, paratiisi). Sana "saatana" (*satan*) on samoin persialaisperäinen. Eikä ihme, sillä saatana syntyi persialaisessa lähes monoteistisessä uskonnossa zarathustralaisuudessa vuosien 1000 ja 700 eaa. välillä. Zarathustralaisuuteen liittyy dualistinen, kaksijakoinen, ajattelu hyvän ja pahan välisestä suuresta taistelusta. Kaikki paha, kuten myrkylliset käärmeet, ovat persoonallisen pahan eli *Angra Mainyun* tekosia. Hyvä jumaluus, *Ahura-Mazda* on luonut hyvän luomakunnan, jota persoonallinen paha tuhoaa ja turmelee kaikin voimin. Vaikka paha lopulta häviää ja hyvä voittaa sekä autuuden valtakunta perustetaan niin tässä maailmassa hyvä ja paha ovat vielä sekoittuneet toisiinsa. Ihmisen osa on taistella sitä vastaan Ahura-Mazdan ja totuuden puolella, kunnes ajan lopussa koittaa tuomion aika ja kuolleiden ylösnousemus, sekä autuuden valtakunnan perustaminen.

Kreikkalaisten ja persialaisten vihanpidosta johtuva historian vääristymä

Vihamielisyydet kreikkalaisten ja persialaisten välillä ovat pilanneet persialaisten maineen pitkäksi aikaa kreikkalaisten kielteisen propagandan vuoksi, eivätkä kreikkalaiset ole halunneet muistaa, että persialaiset vaikuttivat heidän läntiseen kulttuuriinsa. Mutta varhaisimman ajan kreikkalaiset tiesivät kyllä, että (lihavointi minun tekemä):

"Välimeren pohjukan kansat muodostivat tasaisen jatkumon. Egypti, Mesopotamia ja hieman myöhemmin Iran olivat innovaatiokeskuksia, joista kulttuurivaikutus säteili ympäristöön" (TIEDE 6/2006. Arabian kielen ja islamin tutkimuksen professori Jaakko Hämeen-Anttila, s. 53).

Eurooppa-keskeisyys kehittyi Kreikassa 500-luvulla eaa., jolloin kreikkalaiset halusivat tehdä erotuksen itsensä ja "barbaareiksi" julistamiensa persialaisten välille (kuitenkin kreikkalaisethan Aleksanteri Suuren johdolla 300-luvulla eaa. tuhosivat koko Persian imperiumin ja hävittivät sen

²⁹ Armas Salonen: *Persian muinaisuus ja kulttuuri*, s. 249.

kulttuuriaarteita barbaarisesti!). Koska me eurooppalaiset olemme myötäilleet kreikkalaisten käsityksiä ja heidän historiankirjoitustaan varsin kriittikittömästi on läntinen historiankirjoitus pitänyt antiikin Kreikkaa kulttuurimme alkukehtona. Historiankirjoitus on voittajien historiaa, kuten sanotaan. Kreikasta historian kehitystä on katsottu Rooman kautta keskiajalle ja uuteen aikaan. Tällainen Eurooppa-keskeinen ajattelu ei tee oikeutta todellisuudelle ja jää puutteelliseksi, sillä kulttuurillamme on vuosituhantiset juuret Välimeren pohjukan korkeakulttuureissa. Iranilainen kulttuuri on hedelmöittänyt ja rikastuttanut eurooppalaista ja sitä myöten suomalaistakin kulttuuria tuhansia vuosia (TIEDE 6/2006 s.53).

Muita iranilaisen kulttuurin vaikutteita länsimaalaiselle kulttuurille ja juutalais-kristilliselle traditiolle

Hyvyys merkitsee zarathustralaisuudessa myös *tietoa ja valoa*, ihmisen velvollisuus on noudattaa *totuutta (puhtautta)*. Paha on pimeyttä ja tietämättömyyttä. Juutalaiset pääsivät tutustumaan zarathustralaisuuteen ollessaan Persian vallan alaisia *akhemenediien* aikaan. Noina aikoina juutalaisilla oli omasta takaa "teologista tilausta" ja valmiutta uusille uskonnollisille ideoille ja keksinnöille historiallisessa tilanteessaan, jossa Juudan ja Jerusalemin tuho oli vienyt perustaa vanhoilta uskonnollisilta vastauksilta (niiden mukaan tämän elämän aikana hurskas saa hyvänsä ja jumalaton pahansa, eikä tuonpuoleisuudessa ole mitään tuomiota). Näin Jahven rinnalle tuli saatana, jonka toimenkuva ja valta vähitellen kasvoi juutalaisuudessa saavuttaen huippunsa uusitamentillisessä kristinuskossa, jossa saatanasta tulee "tämän maailman ruhtinas", jopa "tämän maailman jumala", joka kosmisena mahtina taistelee Kristusta ja kristittyjä vastaan (alun perin vanhan Israelin usko oli monistista: Jumala tekee suvereenisti hyvän ja pahan eikä hänellä ole vastavoimaa). Jobin kirjassa saatanalla on selkeä rooli Jahven hovin virkamiehenä ja yhtenä Jumalan pojista, syyttäjänä. Kertomus Jobista ei ole uniikki israelilainen tarina, vaan se on vanha mesopotamialainen kertomusmotiivi. Hurskaan viattoman kärsijän teema tunnetaan mesopotamialaisissa nuolenpäätöksissä.

Kristinuskon käsityksiin tuonpuoleisuudesta perittiin vaikutteita niin ikään zarathustralaisuudesta. Läntinen usko tuonpuoleiseen otti vaikutteita Persiasta jo 400–300-luvuilla eaa. Platonin kertomus Valtio-teoksensa kymmenennessä kirjassa on peräisin persialaisesta legendasta hurskaasta miehestä, joka matkasi tuonpuoleiseen ja joka palasi takaisin kertomaan tuonpuoleisesta (Platonin kertomuksessa miehen nimi on Er -> arya eli iranilainen). Kertomusmotiivi tunnettiin jo Mesopotamian kirjallisuudessa. *Gilgamesh*-eepoksessa Gilgameshin kuollut ystävä Enkidu palasi kertomaan millaista varjoelämää tuonelassa eletään. Kaikkein lähin vastine Platonin kertomukselle on kuitenkin persialaisesta Arda Virazhin kirjasta. Ko. kirjassa sen päähenkilö *Arda Virazh* menee unessa tuonpuoleiseen. Siellä hän enkelioppaansa kanssa saa katsella, mikä on syntisten kohtalo kuoleman jälkeen. Tämä iranilainen tarina välittyi kreikkalaisille ja roomalaisille sekä myöhemmin myös arabeille, joiden perimätiedossa profeetta Muhammed teki samantyyppisen taivasmatkan legendan mukaan. Samasta tarinasta otti aiheen italialainen runoilija *Dante Alighieri*, joka 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa kirjoitti Jumalaisen näytelmän, missä kuvataan päähenkilön matkaa taivaassa, kiirastulessa ja helvetissä sekä esitellään niiden asukkaiden kohtaloa.

Muutkin eurooppalaiset taiteen tekijät ottivat inspiraatiota Persiasta. 1600-luvulla persialainen moraalifilosofi *Sa'di* pääsi korkeimpaan suosioon. Hänen teoksensa Ruusutarha käännettiin useimmille eurooppalaisille sivistyskielille ja siihen viittasivat tuotannossaan ranskalaiset kirjailijat *Jean de La Fontaine*, *Voltaire* sekä saksalainen kirjailija *Johann Wolfgang von Goethe*. Oopperaankin Persia antoi vaikutteita: italialainen *Giacomo Puccini* otti *Turandot-*

oopperaansa aiheen persialaisen *Nezami Ganjavin* (k. 1209) eepoksesta. Euroopassa suhtauduttiin hyvin innostuneesti 1800-luvulla Iranin kirjallisuuteen.

Listaus persialaisista vaikutteista läntisessä kulttuurissa ja kristinuskossa

Alla oleva luettelo ei ole täydellinen.

1. eurooppalaisten kielten sanasto
2. dualistinen maailmankäsitys: persoonallisen hyvän ja pahan välinen taistelu
3. paratiisin puutarha
4. saatana eli persoonallinen paha
5. sankarin legendaarinen matka manalaan
6. Graalin maljan legenda
7. Tuhannen ja yhden yön tarinat
8. Turandot-ooppera
9. sairaalajärjestelmän kehitys
10. tähtitieteen kehitys
11. ruusujen viljely
12. poolopeli (ikivanha persialainen ratsastuspeli, jonka britit saivat Intiasta 1800-luvulla).³⁰

Zarathustra, Persian marttyyrikuoleman kärsinyt profeetta

Se, mitä tiedämme Iranin varhaisemmasta historiasta, liittyy persialaiseen suureen, miltei monoteistisen uskonnon perustaneeseen profeettaan *Zarathustra*an. Zarathustralainen filosofia ja uskonto olivat perusta Persian yhteiskunnalle satojen vuosien ajan ja olipa se Persian suuravallan valtakunnan uskontokin (Persiassa vallitsi uskonnollinen suvaitsevaisuus). Zarathustran tarkkaa elinaikaa ei tiedetä, mutta se ajoitetaan tavallisesti 1000–700 –luvulle eaa. Nykyään monien tutkijoiden mukaan pikemminkin jo 1400–1000-luvulle³¹ eaa. Zarathustran asuinaueina pidetään eräiden historioitsijoiden mukaan Khorasanin seudun kaupunkeja kuten Haratia. *Gatha* ("Zarathustran jumalaiset laulut") on Jumalan sekä "kuolemattomien" kanssa käytyjen dialogien muodossa oleva runollinen kokoelma, jonka hän kirjoitti kun eräät aikansa uskonnolliset vaikuttajat vainosivat häntä (niinpä, **ei vain juutalaisia, Jeesusta tai kristittyjä ole vainottu!**). Zarathustra ei hyväksynyt aikalaisensa villejä ja raivoisia uhrikultteja, joissa käytettiin huumaavaa juomaa. Vainottuna Zarathustra pakeni syntyseudulleen, missä kuningas Goshtasb vaikutti hänen opetuksistaan, ja alkoi seurata häntä uskossa. Zarathustra ei kuvitellut Jumalan olevan lahjuksien ottaja, lahjottavissa oleva. Kaikkivaltias jumaluus ei ole kauppamies, hän ei myy eikä osta eikä tarvitse imartelua luoduiltaan. Zarathustran Jumala on oikeuden, ystävällisyyden ja totuudellisuuden alkuunpanija³². Ihmisen tulee palvella hyvää Ahura-Mazdaa noudattaen totuutta (puhtautta) ja käyttäen vapauttaan valita ja tehden työtä oman puhtautensa hyväksi.

Zarathustraan ajattelutti hyvän ja pahan ongelma ja maailman menoa ja elämää tarkatessaan hänestä näytti siltä, että kaikki on jatkuvaa hyvän ja pahan välistä kamppailua. Hyväksi henkilöityi hänen mielessään *Ahura-Mazda* (myöhemmin Ormuzd) ja pahaksi hengeksi Ahriman.

³⁰ Ks. TIEDE 6/2006 s. 57 luettelo iranilaisista vaikutteista.

³¹ Mary Boyce: *A History of Zoroastrianism* (1989).

³² Kreikkalainen historioitsija Herodotus kirjoitti ensimmäisessä kirjassaan, osassa 131: "*Iranians are against making idols, construction of temples and houses for God and those who are involved in those activities, as considered ignorant persons. In my view, contrary to Greeks, Iranians, were not like idols.*"

”Vanha taru kertoo, että itämaan viisaat miehet, jotka tulivat Betlehemiin kumartamaan makaavaa lasta, olivat lähteneet pitkälle matkalleen ’Zoroasterin ennustuksen johdosta’. Zoroaster on persialaisen Zarathustra-nimen kreikkalaisperäinen muoto. Tämäniminen oli eräs muinaisajan suurista totuuden etsijöistä, joka kuuluu sellaisten suurten henkien piiriin kuin Buddha, Kungfutse ja Sokrates...Hänen elämästäänkin tiedämme hyvin vähän. Sen tapahtumat ovat punoutuneet taruihin, jotka osaksi ovat hyvin myöhäistä perua, ja legendoihin, jotka esittävät todistuksia hänen pyhyydestään hänen levätessään vielä äitinsä helmassa. Monista vaaroista, joilla pahan vallat koettivat häntä tuhota, pienokainen pelastui ihmeen avulla. Mieheksi vartuttuaan hän jätti kotinsa ja vetäytyi erilleen maailmasta erämaan suureen yksinäisyyteen vain Jumala ja ajatuksensa seuralaisinaan. Kolmenkymmenen vuoden ikäisenä hän eräänä yönä näki ilmestyksen. Ormuzd (viisas vallitsija), hyvän jumala, tuotatti arkkienkellään Zoroasterin luokseen ja käski tämän julistaa hänen oppiansa” (Grimberg II, s. 157 -158).

Kuten yllä olevasta huomaamme, Zarathustran ja Jeesuksen elämänkulun ja varhaisvaiheiden (yhteistä molemmille on sekin, että heidän lapsuuteensa ja elämänvaiheisiinsa liittyy paljon myöhäsyntyistä legenda-aineistoa ja historiallisia ongelmia sekä tietämättömyyttä) välillä on paralleelleja. Kumpikin oli lapsena ”pyhä”, kumpaakin pahat voimat vainosivat ja kumpikin pelastui ihmeellisesti, kumpikin mieheksi tultuaan noin 30-vuotiaana jätti perheensä ja keskittyi Jumalan läheisyyteen ja vietti aikaa yksinäisyydessä erämaassa. Molemmat olivat jumaluuden valitsemia oppinsa julistajia ja molempia vainottiin, kummankin julistamaa uskoa vastustettiin eivätkä he saaneet helposti seuraajia, kumpikin näki jumaluuden, molemmat profeetat tekivät ihmeitä (kuten parantamisihmeen) ja kumpikin kärsi marttyyrikuoleman.

Ei ole merkitystä sillä, onko noita elämäkerrallisia motiiveja *lainattu* suuntaan tai toiseen, eikä silläkään ovatko ko. motiivit vain osa yleisitämaista valmista tarinaperinnettä ja yleisesti käytettyjä kaavoja, jota liitettiin itsenäisesti ja toisistaan riippumatta molempiin profeettoihin itämaisen ”historiankirjoittamis-” tavan mukaisesti. Itämaisessa kertomaperinteessä suhtauduttiin ”tosiasioihin” varsin luovasti, eikä ole mitään todisteita, että varhaiskristityt olisivat tehneet poikkeuksen aikakautena, jolloin ei edes tunnettu vielä objektiivista lähdekriittistä historiantutkimusta:

”Vanhaan itämaiseen historiakirjoitukseen kuului, että suuren persoonallisuuden ympärille oli kiedottava mahdollisimman tehoava myyttiaineisto. Sitä varten oli valmiita kaavoja, joita tarpeen tullen sovittiin eri henkilöihin ”in maiorem Dei gloriam”. Näistä tunnetuimpia on Akkadin Sargon Suuresta (noin 2300 eKr.) sepitety syntymälegenda, joka kelpasi erinomaiseksi kehykseksi Mooseksen syntymään (1200-luvulla eKr.).... Itämainen historiankirjoitus ei nähnyt mitään väärää siinä, ettävanhoja tehokkaiksi tunnettuja kaavoja toistettiin hieman muunnellussa muodossa uusien sankarien yhteydessä. Päinvastoin: näin kertoja saavutti päämääränsä, ja kuulijat halusivat uskoa näin ihmeellisiä asioita muita päätään korkeammalle kohoavista miehistä ja myös naisista.” (Salonen, s. 179).

Zarathustra näki, että minne Ahura-Mazda saapui, sinne tuli paha henki, Saatana, pilaamaan ja tuhoamaan kaikkea Ahuran luomaa hyvää. Ahura /Ormuzd luo elämää ja järjestystä ja paha Ahriman (Saatana) luo kuolemaa ja epäjärjestystä maailmaan ja ihmisiä Ahriman piinaa sairauksilla ja vitsauksilla. Hyvän jumaluuden ja hänen pahan vastustajansa välisessä suuressa taistelussa, joka lopulta päättyy hyvän voittoon, on kummallakin apunaan *hyviä ja pahoja henkiä, enkeleitä ja perkeleitä*. Ahura-Mazda ja myös jumalan lähettämä arkkienkeli ilmestyivät Zarathustralle monta

kertaa kymmenen vuoden aikana, kun hän *koki paljon vastustusta ja pahat henget ahdistelivat häntä*. Näin Zarathustra sai jumalalta vahvistusta taisteluunsa pahaa ja välinpitämättömyyttä vastaan (Grimberg II s. 160).

Auttaakseen osaltaan hyvää voittoon ihmisen on vaalittava puhtauttaan ja rikkoessaan puhtaussääntöjä vastaan hänen tarvitsee katua ja tehdä parannusta, rangaistava itseään kuuliaisuuden välikappaleen, hevosuoskan avulla. Lisäksi hyödyllinen työ edistää hyvää: *karjanhoito, maanviljely, erämaan raivaaminen, nälkäisten ruokkiminen, siltojen rakentaminen*. Tuo kaikki on Ahura-Mazdan palvelimista ja viljaa kylvävä kylvää pyhyyttä. On myös kartettava tarkoin kaikkea ruumista ja sielua tahraavaa ja varsinkin tulee karttaa kuolleisiin ihmisiin ja eläimiin koskemista.

Mutta itsensä kidutus ja tyytyminen maailmaa halveksivaan askeettisuuteen (mitä Intiassa arvostettiin) ei ole zarathustralaisuudessa Ahura-Mazdan auttamista, vaan se on Saatanan, Ahrimanin palvelua. Zarathustra eroaa intialaisesta ajattelusta asettaessaan *työn ja kulttuurin korkeaan arvoon* (Grimberg II s. 159). Sen mukaan miten ihminen on valinnut osansa Ahura-Mazdan tai pahan Ahrimanin palveluksessa hänet kuolemansa jälkeen tuomitaan ja hän saa palkkansa: kuolleet joutuvat kolmen enkelin tuomioistuimen eteen ensin ja vain jumalaa pelkääväiset pääsevät kohtalon sillan yli ikuiseen valoon, missä jumaluus asuu autuaiden kanssa. Jumalattomat sielut joutuvat kuoltuaan ”*helvetin pikimustaan syvyyteen*” (Grimberg II s. 160). Helvetti ei kuitenkaan jää lopulliseksi kohtaloksi, vaan zarathustralaisuuteen sisältyy valoisa usko hyvän lopulliseen voittoon pahasta. Viimeisessä taistelussa Ahura-Mazda, viisas herra, taistelee helvettiä vastaan ja siinä taistelussa pahan hengen, Ahrimanin joukot kukistuvat. Ahriman syöstään helvetin kuiluun, missä hänet poltetaan kaiken sinne syvyyteen kertyneen saastaisuuden kanssa. Tämän puhdistuksen jälkeen Ahura luo uuden maailman, jossa puhdistetut ihmiset asuvat iankaikkisessa valossa ja autuudessa (Grimberg II s. 159).

Kuningas *Vištapi* uskoi Zarathustran olevan jumalan lähettiläs kun Zarathustra ihmeen avulla paransi kuninkaan lemmikkihevosen ja näin kuningas ja myös kuningatar kääntyivät Zarathustran oppiin. Hovi seurasi esimerkkiä, profeetan parjaajat rangaistiin kuolemalla ja niin uskonnollinen herätys käynnistyi Persiassa. 77-vuotiaansa profeetta kärsi marttyyrikuoleman temppelissään, mutta kuninkaan poika kukisti epäjumalien seuraajat ja siten zarathustralaisuuden säilyminen turvattiin.

Zarathustran opissa on selkeä käsitys hyvän ja pahan erosta (dualistinen maailmankäsitys) ja se painottaa velvollisuudenkäskyn siveellistä puolta sekä puhtauden vaatimusta. Siinä on monia kosketuskohtia juutalaisuuden sekä kristinuskon kanssa (Grimberg II s. 162).

”Mitä kristinuskoon tulee, niin sen ja Zarathustran opissa viimeisistä tapahtumista on silmiinpistävää yhtäläisyyttä. Muuan vanhimpia ja elinvoimaisempia kristittyjä lahkoja olikin voimakkaasti Zarathustran opin värittämä.” (Grimberg II s. 163. Lihavointi minulta).

Kuten tässä tutkielmassa toisaalla kerrotaan, Egyptissä oli kristillisiä suutauksia, jossa **Jeesusta pidettiin Zarathustran uutena inkarnaationa**³³. Oli siten varhaiskristittyjä, jotka siten näkivät *hengellisen yhteyden ja sukulaisuuden* kristillisyyden, Jeesuksen, ja persialaisen Zarathustran välillä.

Juutalaisuuden katsotaan lainanneen vaikutteita zarathustralaisuudesta Babylonian pakkosiirtolaisuutensa (ja tietysti sen jälkeen, kun juutalaiset olivat Persian vallan alaisia) aikana,

³³ M. Price: *Deconstructing Jesus*, 2000.

kun heillä oli uudessa tilanteessaan valmiutta ja tarvetta uusille uskonnollisille vastauksille. Vaikka olettaisimme, kuten jotkut tekevät, että zarathustralaisuus lainasi vaikutteita juutalaisilta niin yhtä kaikki lopputulos on sama: juutalaisuus, zarathustralaisuus ja kristinusko ovat henkistä sukua toisilleen ja niiden välillä (sekä zarathustralaisuuden ja kristinuskon perushahmon välillä) on silmiinpistäviä yhtäläisyyksiä. Uskonnot eivät ole sovittamattomasti erilaisia ja toisilleen vieraita niin että oikeastaan on samantekevää tapahtuiko lainaamista mihin suuntaan tahansa (zarathustralaisuudesta juutalaisuuteen tai päinvastoin tai vaikutteita voitiin myös lainata molempiin suuntiin, kuten jotkut katsovat). Juutalaisuuden ja kristillisyyden monet uskomukset ja eskatologisuus, saatana-oppi, dualistinen maailmankäsitys, uskomukset enkeleistä ja demoneista yms. eivät ole uniikkeja uskonnollisia käsityksiä.

Kaikkien uskontojen synkretistisyys

Lainautumista yhteen uskuntoon toisista uskonnoista ei tapahtuisi, ellei lainatuille uskomuksille, opeille ja kertomuksille olisi tarvetta ja kysyntää vastaanottavassa uskonnossa³⁴. Lainavaikutteet eivät tule väkisin uskontoihin ja itse asiassa kaikki *uskonnot ovat ainakin jonkin verran synkretistisiä*³⁵ jollain tavalla, sillä ne ottavat ympäristönsä teologisesta, sosiaalisesta ja uskonnollisesta kulttuurista laina-aineksia jonkin verran – toiset enemmän, toiset vähemmän.

V. osa

Kreikkalainen uskonto ja filosofia sekä kristinuskon alkuperä

Yleistä Kreikan uskonnosta ja sen yhteyksistä Lähi-itään

Antiikin Kreikan uskonto kuuluu vanhaan indoeurooppalaiseen uskuntoon sen eräänä haarana ja kreikkalaisten jumalien esikuvia löytyy Intiasta Irlantiin. Kreikkalaisten uskuntoon tuli vaikutteita myös heitä vanhemmista uskonnoista Välimeren seudulta, minkä huomaa parhaiten Lähi-idän ja Egyptin temppeleistä vaikutteita saaneesta *minolaisesta* rakennustaiteesta edustavista kreikkalaistemppeleistä. Jumalien joukko kaikkialla Välimeren ympäristössä oli samankaltaista ja muinaiset uskonnot ovat tylogialtaan läheisiä keskenään. Ei ole lainkaan vaikea havaita yhtäläisyyksiä mesopotamialaisten ja kreikkalaisten jumalien väliltä. Osassa samankaltaisuuksia on kysymys suorasta kulttuurilainasta, kun kaksi jo alunperin samantyyppistä jumalaa lähentyy toisiaan entisestään lainavaikutteiden tähden: yhteen jumalaan sulautetaan uusia piirteitä toisesta jumalasta. Jumalien ominaisuuksien toisilleen välittymisen taustalla oleva teologia on usko siihen, että kyseessä on yksi ja sama jumala (esimerkkinä mesopotamialaisen jumalattaren Inannan-Ishtarin-Astarten ja kreikkalaisten kauneudenjumalatar Afroditen perinneketju). Vaikutteita jumalien välillä kulki kahteen suuntaan, sillä hellenistisellä kaudella kreikkalaisjumalattaren piirteitä omaksuttiin Lähi-idässä Astarteen ja sen eri hahmoihin³⁶.

³⁴ Minna Saarnivaara, s.159–160 teoksessa Hämeen-Anttila (toim.), 2001.

³⁵ Ismo Dunderberg, s.100 teoksessa Hämeen-Anttila (toim.), 2001.

³⁶ Jaakko Hämeen-Anttila: *Mare nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla*, s.80-81 (2006)

Rinnakkaisuudet Raamatun Kristus-uskon sekä itämaisten ja kreikkalaisten kulttien ja jumalmyyttien välillä

Kristillisellä kirkolla on pitkä perinne, jossa katsotaan, että Uusi testamentti ja Jumalan kirkolle Kristuksen kautta antama ilmoitus on ainutlaatuinen (*sui generis*). Esimerkiksi kirkkoisä *Tertullianus* korosti Ateenan (= kreikkalainen sivistys) ja Jerusalemin vastakkaisuutta sanoen, että niillä ei ole keskenään mitään tekemistä. Samantapaista kahden kaupungin käyttöä edustaa kirkkoisä *Augustinus*, joka kuvasi kahta vastakohtaista kaupunkia, Jerusalemia ja Babylonia.³⁷

Mutta vaikka toisaalta kirkon opettajat korostivat kristinuskon erilaisuutta ja omaa lajiaan niin toisaalta jos kristinuskon opinkappaleet (kristologia ja pelastusoppi varsinkin) olisivat olleet täysin vieraita, vailla mitään kosketuskohtia ja yhteistä rajapintaa ympäröivän maailman tuntemien ja arvostamien uskomuksien ja käsitteiden kanssa ei kristinuskko olisi voinut saada helposti vastakaikua. Niinpä on itse asiassa varsin luonnollista, että alkukristityt ja vanhan kirkon opettajat luonnehtivat, tulkitsivat ja värjivät Jeesuksen persoonaa ja hänen ristiinnaulitsemisensa teologista merkitystä sekä kokemuksiaan Jeesuksen "ilmestymisistä" hänen kuolemansa jälkeen käyttäen uskomuksia ja käsitteitä, jotka palautuvat muinaisiin itämaisiin jumalmyytteihin ja oman aikansa hellenistiseen filosofiaan.

Voidaan esittää, että perustellusti on paralleleja (rinnakkaisuuksia, vastaavuuksia) havaittavissa Jeesuksen kuoleman ja muiden pelastajajumalien tai heeroksien (sankarien) kuolemien välillä, mikäli alla olevat edellytykset toteutuvat kokonaan tai ainakin huomattavissa määrin:

- 1) kuolema tapahtuu epäitsekkyyden motivoimana (jumala/sankari tappaa itsensä tai suostuu tapettavaksi jonkun toisen yksilön, kansan, ihmiskunnan tai muun yhteishyvän tähden)
- 2) kuolintapa on epäluonnollinen (esim. seivästys, polttaminen, ristiinnaulitseminen tai muu väkivaltainen kuolema)
- 3) kuolema tapahtuu verisesti tai muutoin julmalla tavalla tai siihen liittyy kidutusta tai kuollut sankari haudataan ja/tai mahdollisesti esiintyy vielä kosmisia tai luonnossa ilmeneviä mullistuksia yliluonnollisina merkkeinä.

Analogia Jeesuksen ylösnousemuksen kanssa on erityisen perusteltu jos vielä jos heeroksen tai jumalan

- 4) kuolema ei jää lopulliseksi, vaan heeros/jumala/jumalihminen nousee tuonela/kuolleista ja palaa elämään
- 5) kuolleista nousu tapahtuu kolmen päivän kuluttua tai kolmantena päivänä tai luku kolme muutoin liittyy kuolleista nousemisen aikaan (luvut kolme ja seitsemän ovat mytologioissa ja uskonnollisissa kertomuksissa tavallisia symbolisia lukuja. Seitsemän tulee Auringosta, Kuusta ja viidestä paljain silmin näkyvästä planeetasta).
- 6) ylösnousemuksen tuloksena on uskonto ja sen seuraajille luvataan pelastusta tuonpuoleisuudessa.

Tosiasia on, että yllä olevat edellytykset täyttäviä jumalmyyttien ja mysteeriuskontojen pelastajajumalia ja heeroksia *on olemassa* kristinuskon ulkopuolella ja ne ovat todella kristinuskoa selvästi *vanhempia*.

³⁷ J. Molari: Jeesuksen ajan Israelin [sosiaalihistoria](#), 13.11.2005, s.16

On kaksi sellaista todella "kuolleista ylösnoussutta" jumaluutta, joilla on joitain outoja yhtäläisyyksiä Jeesus-kertomuksen kanssa ja jotka kiistatta ovat vanhempia kuin evankeliumit. Nämä kaksi jumaluutta ovat *Zalmoxis* ja sumerien jumalatar *Inanna*. Nämä kaksi tapausta on syytä erottaa muista riidatta esikristillisistä myyteistä kuten *Demeter*, *Dionysos*, *Kybele*, *Attis*, *Isis* ja *Osiris*, joihin liittyy metaforinen ylösnousemus kuolleista (tuonelasta takaisin elämään palaamisena kuvaten vuodenaikojen vaihtelua). Nuo myytit todistavat muinaisen luonnonkiertokulkuun liittyvän ylösnousemusteeman läpikunnevuutta ja laajaa leviämistä Välimeren ympäristössä, mutta näillä myyteillä (Osiris- ja Dionysos-myyteillä varsinkin) on silti havaittu olevan vaikutusta Jeesuksen merkityksen teologiseen tulkintaan ja sen opinkappaleiden kehittymiseen (mahdollisesti myös Jeesuksen elämäkerran legendanomaisten ja historiallisuudeltaan ongelmallisten yksityiskohtien kehittämiseen).

Mutta jos haetaan konkreettisempaa, Jeesuksen kohtaloa täsmällisemmin eikä vain metaforana (jota ei, kuten ainakin Horuksen kohdalla, ole edes tarkoitettu kirjaimelliseksi historialliseksi totuudeksi) kuvaavaa esikristillistä vastinetta niin silloin näyttämölle astuu *Zalmoxis*. Kyseessä on traakialainen jumala (*Salmoxis* tai *Gebele'izis* nimillä myös tunnettu), joka haudattiin ja joka nousi kuolleista ja jota jumaloitiin, korotettiin jumalaksi, omana elinaikanaan. *Zalmoxis*-kertomuksen on kirjannut *Herodotos* 4. vuosisadan puolivälissä eaa. ja myös Platon kertoo hänestä 4. vuosisadan alussa eaa. *Zalmoxis* poltti itsensä elävänä (kuolintavathan vaihtelivat eri aikoina ja eri kulttuureissa), kertoi seuraajilleen nousevansa kuolleista kolmessa vuodessa, mutta asuvan piilossa sillä välin. Hänen väistämätön ylösnousemuksensa johti hänen jumalaksi korottamiseen ja hänen ympärilleen syntyi uskonto, jossa saarnattiin uskoville taivaallista kuolemattomuutta - tämä uskonto säilyi satoja vuosia.

Tämä on silmiinpistävästi Jeesukseen (jota nykyään eräät merkittävät tutkijat pitävät epähistoriallisena henkilönä) liittyvää traditiota muistuttava kertomus, johon liittyy myös uskonnon synty ja samankaltaisen pelastuksen lupaus kuolleeseen, haudattuun ja ylösnousseseen jumalaksi korotettuun hahmoon uskoville.

Toinen analogiaksi sopiva tapaus on sumerien jumalatar *Inanna* (babylonialaisten *Ishtar*), jonka ristiinnaulitseminen, ylösnousemus ja poispääsy tuonelasta on kuvattu nuolenpäätekeissä noin vuodelta 1500 eaa. ja se perustuu hyvin vanhaan traditioon (uusien löytöjen myötä kertomusta on merkittävästi tarkistettu ja korjattu). Vanhemmissa versioissa uskottiin puhuttavan *Inannan* rakastajan *Dumuzin* (*Tammuz*) kuolleista nousemisesta, mikä on siis havaittu virheeksi. *Inanna* on ainoa muinainen jumaluus, jonka kuolintapa oli ristiinnaulitseminen³⁸.

Tässä kohtaa on hyvä huomauttaa vielä, että Kersey Graves nimisen kirjailijan teos "*The World's Sixteen Crucified Saviors*" (maailman kuusitoista ristiinnaulittua Vapahtajaa) ei ole luotettava eikä tieteellisesti pätevä esitys. "Ristiinnaulittuja pelastajia" ei ole peräti 16 kappaletta antiikkisissa ja vanhemmissa uskonnoissa, kuten Graves väittää (niitä on vain yksi)! Gravesin teoksessa on kyllä totuuden ydin, pieni määrä asiaa, mutta muutoin hänen työhönsä ei voida luottaa, eikä hänen teostaan arvosteta tutkijapiireissä. Kuolintapa sinänsä toki on epäoleellinen ja kulttuurikohtainen. Ristille naulitseminen oli roomalaisten käytäntö.³⁹

³⁸ Lisätietoa esimerkiksi Stephanie Dalley: *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford World's Classics), 1998, missä tarjotaan laaja kokoelma Mesopotamian kulttuurien kuten sumerien (n. 3500 - 2000 eaa.) myyttejä, mukana vastaavuuksia Raamatun luomis- ja vedenpaisumuskertomuksien kanssa.

³⁹ Ks. Gravesin kirjaan liittyvää [kritiikkiä ja lisätietoa](#).

Kristus-tapahtuman tulkitsemisen erilaiset alkulähteet

Jeesuksen ristiinnaulitsemisen tulkitsemiselle saatiin - jälkeenpäin - ainekset juutalaisesta uhrikultista ja Deuterokesajan (Jes.53) "kärsivä Herran palvelija" -tekstien sovittamisesta Jeesuksen kuolemaan (on monia esimerkkejä UT:ssa alkukristittyjen harjoittamasta mielivaltaisesta, historiallisen yhteyden sivuuttavasta VT:n tekstin käytöstä teksteille suoranaista väkivaltaa tehden. Matteus jopa keksii käytännössä omasta päästään yhden "profetian" messiaasta: "*häntä on kutsuttava nasaretilaiseksi*", Matt.2:23. VT ei sisällä tuollaista ennustusta).

Juutalaiskristillisellä puolella ammennettiin Jeesuksen elämänkulun ja hänen kohtalonsa tulkinnan yrityksissä erityisesti *Vanhasta testamentista ja juutalaisesta perinnöstä* (sen mukaan millaiseksi ne olivat muodostuneet uskonnollisen integroitumisen, synkretismin ja kulttuurilainojen tuloksena), mutta *hellenistisen kristillisyyden* puolella vaihtoehtoja Jeesuksen tulkitsemiseksi ihmisten silmissä uskottavilla uskonnollisilla ja filosofisilla perinteillä oli paljon enemmän. Juutalaisuudessahan Jahve/Jumala ei ollut se odotettu Messias, eikä "Jumalan poika" tarkoittanut juutalaisessa kontekstissa mitään neitseestä syntynyttä tai inkarnoitunutta jumalolentoa tai ihmisen hahmoista olentoa, joka on sekä ihminen että Jumala. "Jumalan poika" oli juutalaisille tavallinen *ihminen, joka oli vanhurskas*, eli Jumalan tahdon mukaan Jumalan yhteydessä. Kreikkalaisille sen sijaan puolijumalat ja ihmisenä näyttävät jumalat ja jumalien pojat (joilla toinen vanhemmista jumala/jumalatar ja toinen vanhemmista ihminen) olivat tavallisia eikä niissä ollut mitään ongelmallista.

Evankeliumien pääsiäiskertomuksien historiallisuuden osalta on selkeä tosiasia, että Jeesuksen kuolemaan ja sitä edeltävään oikeudenkäyntiin liittyy vakavia historiallisia ongelmia ja ristiriitoja (kronologian osalta ei pääsiäiskertomuksien välillä ole yhteensopivuutta, eikä varmuutta ole edes paikasta, jossa Pilatus tuomitsi Jeesuksen)⁴⁰. Jeesuksen elämän loppuvaiheet on kuvattu neljässä evankeliumissa vasta myöhemmin teologisesti tulkiten ja lähinnä arvaten, mitä olisi voinut tapahtua kun Jeesuksen viime vaiheita koetettiin selittää jälkeenpäin VT:n tekstien avulla (koettaen niiden avulla korvata historiallisten tietojen puutteellisuutta). Evankeliumit, mukaan lukien vanhin eli Markuksen evankeliumi, *eivät ole luotettavia historiallisesti sellaisenaan*, vaan ne kertovat *seurakunnan näkökulmasta* (30/35 -60 vuotta myöhemmin tapahtumien jälkeen) Jeesuksen elämästä ja kuolemasta. Nuorempiin evankeliumeihin on lisätty yksityiskohtia ja näyttävämpiä kohtauksia evankelistojen omista perimätiedoista, joita on "*vaikea pitää historiallisina*".⁴¹

Täydellinen ihminen, jolla on kaksi luontoa Kristus-uskon yhtenä taustana

Käsitys erityisestä ihmisestä, joka on *täydellinen, synnitön* ja joka toimii *välittäjänä* Jumalan ja ihmisten välillä saavutettuaan *tietoisuuden yliluonnollisesta voimasta* ja jolla lisäksi monissa uskonnollisissa traditioissa on *kaksi luontoa – inhimillinen ja jumalallinen* – on etenkin Lähi-idän uskontoperinteissä "paikallinen universaali" (eli tavallinen uskonnollinen ajattelumalli)⁴². Uuden testamentin teologioiden – etenkin paavalilaisen, johanneslaisen ja heprealaiskirjeen teologian – mukaan Jeesus Kristus on sekä ihminen että Jumala ja nimenomaan synnitön, täydellinen ihminen, ennaltaollut taivaallinen Kristus inkarnoitui maailmaan Jeesuksena. Kahden luontonsa, jumalallisen

⁴⁰ Ks. perusteellinen esitys Matti Myllykoski: *Jeesuksen viimeiset päivät*, 1994.

⁴¹ Myllykoski, s. 113–114.

⁴² "Oikeaksi" kristologiaksi määriteltiin Khalkedonin konsiilissa 451 "kaksiluonto-oppi": Kristus on samalla sekä ihminen että Jumala, erottamatta ja sekoittamatta luontoja, Jumalasta ja ihmisestä koostuva persoona, joka on ihminen olemuksellisesti (ihmisenä synnitön). Vanhassa kirkossa – kuten myös itse UT:ssa – on useita erilaisia keskenään jännityksessä olevia kristologisia malleja.

ja inhimillisen, avulla Jeesus pystyi olemaan pelastavan tiedon – evankeliumin – ilmoittaja sekä täyttämään lain vaatimukset ja olemaan synnitön sijaiskärsijä, välittäjä sekä esimerkki jumalallisuudesta syntisille ihmisille.

Näin uusitamentillisessä ja myöhemmässä vanhakirkollisessa teologiassa, joka muotoiltiin virallisesti Khalkedonissa 451, liitytään selkeästi vanhaan yleisesti tunnettuun Lähi-idän uskontoperinteeseen, jota sovellettiin Jeesukseen vain yhtenä ajallis-paikallisena versiona. Kristus-tapahtuman tulkitsemisen yksi teologinen ja uskontohistoriallinen juuri löytyy Lähi-idän uskontojen ”täydellinen, synnitön välittäjä ja jumal-ihminen”-ajattelusta, eikä näin ollen uusitamentillinen ja vähitellen viralliseksi ekumeeniseksi dogmiksi muodostunut ”Kristuksen kaksiluonto-oppikaan” ole millään tavalla uniikki ja ennestään tuntematon teologinen erikoisuus.

Uskonnoissa, joissa jumaluus on *transsendentti, tuonpuoleinen, ja etäinen, maailmasta erillään oleva luojajumala*, ilmenee – varsin luonnollisena seuraamuksena kyseisestä jumalakuvasta – uskomus täydellisestä ihmisestä (Mona Eid teoksessa Hämeen-Anttila, s. 141). Tuonpuoleinen luojajumala tarvitsee keinon ilmoittaa itsestään tietoa ihmisille, sillä muuten jumaluus jäisi etäiseksi, tuntemattomaksi ja käsittämättömäksi. Tarvitaan sen tähden välittäjä avaamaan suora yhteys transsendentin jumaluuden ja ihmiskunnan välille tässä aineellisessa maailmassa. Välittävän olennon on oltava sekä jumalallista että inhimillistä luontoa. Tämä välittävä ”porras” jumaluuden ja ihmiskunnan välillä on saanut useita erilaisia nimityksiä Lähi-idän uskonnoissa, mutta sen funktio on silti sama niissä:

”pelastavan tiedon ja jumalallisen inhimillisen liittymäkohtana se antaa esimerkin ihmiskunnalle absoluuttisesta hyvästä. Käsitys täydellisestä ihmisestä korostaa uskonnon kokemuksellista puolta – ilman sitä jumaluus ja jumalallinen sana jäisi ulkokohtaiseksi rituaalien suorittamiseksi” (Eid teoksessa Hämeen-Anttila, toim., s. 141).

Täydellisen ihmisen historialliset juuret Mesopotamiassa

Mesopotamian uskonto on ollut merkittävä vaikutteiden lähde toisille Lähi-idän uskonnoille ja niin se on myös täydellinen ihminen-ajattelun lähteenä. Varsinkin assyrialais-babylonialaisella suurvaltakaudella (1400–539 eaa.) mesopotamialaisen uskonnon vaikutus kuvastuu monin tavoin myöhemmin alkunsa saaneissa uskonnoissa Lähi-idän alueella. Mesopotamian uskontoperinne on vaikuttanut kaikkiin kolmeen monoteistiseen kirjauskontoon – juutalaisuuteen, kristinuskoon ja islamiin – sekä suoraan että välillisesti: suoraan, koska ne syntyivät mesopotamialaisen uskonnon vaikutusalueella ja välillisesti myöhäisantiikin hellenistisen tradition välityksellä (Lähi-idän muinaisuskontojen ja filosofian vaikutteet kiersivät hellenistisen kulttuurin kautta monoteistisiin kirjauskontoihin ja niiden teologiaan)⁴³.

Uskonnollinen synkretismi oli leimallista hellenistisellä kaudella ja Lähi-idästä omaksuttiin kreikkalais-roomalaiseen maailmaan itämaista uskonnollis-filosofista ajattelua. Juutalainen filosofi *Filon* (n. 20 eaa. -50 jaa.) Aleksandriassa kehitti kreikkalaisen filosofian logos-käsityksiä samoin kuin gnostilaiset myöhemmin. Roomalainen keisarikultti ja Aleksanteri Suureen liitetty kultti ovat nähtävissä mesopotamialaisen jumalkuningas-ajattelun seuraajina ja perillisinä. Erityisesti käsitykset jumalasta ja hallitsijasta ovat huomionarvoisia täydellisen ihmisen ideaa tarkasteltaessa ja niiden kautta ilmenee hyvin Lähi-idän ajatusmallien ytimen samankaltaisuus (Eid teoksessa Hämeen-Anttila, toim., s.142).

⁴³ Eid teoksessa Hämeen-Anttila (toim.) s. 142.

Lähi-idän uskonnoissa täydellisen ihmisen idea ilmenee useilla eri tavoilla, mutta kaikissa on hyvin yhdenmukainen rakenne ja funktio ja tämä samankaltaisuus näkyy viidellä eri tavalla.

- Täydellinen ihminen on *kaksijakoinen luonnoltaan*: toisaalta taivaallinen, pneumaattinen ikuinen arkkityyppi ja toisaalta ruumiillistunut ajallis-paikallinen ilmentymä (eli ”kaksiluonto-oppi”).
- Täydellinen ihminen on ”*Jumalan ihmismäinen peilikuva, sillä Jumalan olennaiset ominaisuudet eli epiteetit ovat täydellisen ihmisen luonteenpiirteitä. Jumalan ominaisuudet tulevat osaksi täydellistä ihmistä heidän välillään vaikuttavien sieluolentojen kautta*” (Eid teoksessa Hämeen-Anttila, toim., s.142).
- Maailmassa tarvitaan täydellisen ihmisen jatkuvaa läsnäoloa alkuilmoituksen antamisen jälkeenkin: alussa täydellinen ihminen välittää Jumalan ilmoituksen ihmisille mutta hänen pitää toistuvasti laskeutua ihmisten keskuuteen selittämään ja tulkitsemaan jumalallista ilmoitusta – ”*Jumalan ilmoitus*” on siten myös keskeinen idea Lähi-idän uskonnoissa vanhastaan.
- Pyhän kuninkuuden idea esiintyy jokaisessa Lähi-idän uskonnossa: ainoastaan täydellinen ihminen pystyy soveltamaan Jumalan lakia ja kuvastaa oikeudenmukaisuutta.
- Täydellinen ihminen on *synnitön sijaiskärsijä/sijaissovittaja ja pelastaja, vapahtaja*. Synnitön, viaton täydellinen ihminen ottaa ihmisten puolesta kantaakseen Jumalan langettaman rangaistuksen kärsien ihmisten puolesta. Hänen *marttyyrikuolemansa sovittaa ihmisten synnit ja pelastaa heidät* (rangaistukselta) - Eid teoksessa Hämeen-Anttila (toim.) s.142–143.

Oheiset viisi piirrettä ovat miltei muuttumattomana säilynyt ydin Lähi-idän uskontojen vanhoissa näkemyksissä täydellisestä ihmisestä. Lisäksi Mesopotamian valtakuntien kaudelta nyky-islamini eri suuntauksiin asti on havaittavissa kahdenlainen kehityskulku täydellisen ihmisen funktiossa: yhtäältä Assyrian ja Persian valtakunnista tuttu idea täydellisestä ihmisestä jumalakuninkaana ja toisaalta täydellinen ihminen nähdään ainoastaan hengellisenä johtajana eikä maallisena hallitsijana.

Täydellinen ihminen sijaissovittajana, lunastajana, ihmisten sielujen pelastajana (messianismi)

Hengellisen johtajuuden idea polveutui jumalkuninkuudesta niissä yhteyksissä, joissa hengellinen johto ei voinut saada poliittista valtaa tai ei edes pyrkinyt siihen. Tyypillisesti hengellistä johtajuutta painotetaan epävarmoina aikoina, epävakaiden yhteiskunnallisten olosuhteiden aikaan ja kun ihmiset eivät pysty vaikuttamaan asioihinsa maailmassa⁴⁴. Tuollaisissa oloissa – luonnollisena ymmärrettävänä psykologisena kehityksenä - täydellisestä ihmisestä muodostui funktioltaan *tuonpuoleinen* ja hänestä tuli hengellinen johtaja. Niinpä kehittyi usko täydelliseen ihmiseen, joka on **ihmisten sielujen pelastaja, lunastaja ja sijaiskärsijä: hän uhrautuu uskoviensa puolesta** sekä tuo harmonian maailmaan. Lähi-idän kaikissa uskontosuuntauksissa syntyi yhteiskunnallisten

⁴⁴ Jeesuksen aikaan 1. vuosisadalla Palestiinan juutalaisilla oli samanlaiset vaikeat ajat roomalaisen imperiumin puristuksessa, mikä on merkittävä taustatekijä Jeesus-liikkeen nousulle ja eskatologisen pelastuksen odotukselle.

olosuhteiden tähden pettyneiden ihmisten joukossa messiastoivoa, messiaanisia liikkeitä - Eid teoksessa Hämeen-Anttila (toim.) s.143.

Näin huomaamme, että Mesopotamian muinaisen uskontoperinteen ja myöhempien Lähi-idän monoteististen kirjauskontojen ja muiden uskonnollisten liikkeiden välillä on ”selviä yhtäläisyyksiä” - Eid teoksessa Hämeen-Anttila (toim.) s.143.

Juutalaisuuden sisällä syntynyt Jeesus-liike ja Jeesuksen persoonasta ja merkityksestä tehdyt erilaiset (monimuotoiset ja epäyhtenäisetkin) uusitamentilliset tulkinnat (”vapahtaja, lunastaja, kuningas, Jumalan tahdon ilmoittaja, syntien sovittaja, synnitön välittäjä”) ovat selvää jatkumoa Lähi-idän ytimeltään varsin samantyyppisen uskontoperinteeseen sen eräänä ilmenemismuotona. ”Täydellinen ihminen” ja uusitamentillinen Kristus-hahmo (kaksiluontoinen täydellinen jumal-ihminen) ovat toisilleen ilmiselvää sukua ja nousevat samasta uskonnollisesta ajattelumallista. Kristus-hahmo ei ole ollenkaan ainutlaatuinen eikä erilainen teologisena keksintönä, eikä messianismi ole vain juutalaisuuteen liittynyt hengellinen ilmiö. Juuri hävinnyttä osapuolta on pidetty ehdokkaana ihannejohtajaksi, messiaaksi, niiden keskuudessa, jotka ovat pettyneet yhteiskunnallisiin ja uskonnollisiin oloihin ja vaikutusmahdollisuuksiinsa - Eid teoksessa Hämeen-Anttila (toim.) s.146.

Kreikkalainen Hades, Vanhan testamentin tuonela ja Lähi-idän uskontojen manala ja kristinuskon helvettikäsityksien yhteydet

Kreikkalaiset saivat jo varhaisessa vaiheessa Lähi-idästä lainavaikutteita kuolleiden valtakunnasta (*Hades*, tuonela). Kreikkalaisten mytologian Hades on hyvin pitkälti samanlainen kuin mesopotamialaisten tuonela ja juutalaisten vanhatestamentillinen tuonela (*sheol*) on tätä samaa aina sumereihin asti juurensa juontavaa kulttuurivaikutusta (kuten myös 1 Samuelin kirjan tarina Samuelin vainajahengen nostattamisesta maan alaisesta tuonelasta asettuu samojen Lähi-idän tuonela-mytologioiden kehyksiin juutalaisena versiona). Kreikkalaisten homeerisessa eepoksessa *Odyseiassa* (Od. XI) on rakenteeltaan olennaisesti samanlainen tarina kuin *Gilgamesh*-eepokseen alunperin erillisessä *Gilgamesh, Enkidu ja manala*-kertomuksessa, jossa Gilgameshin palvelija Enkidu joutuu tuonelaan, eikä saa palata sieltä takaisin, vaan Enkidun haamu voi vain nousta maan aukosta puhumaan Gilgameshille, jolle haamu kuvaa tuonelan kurjaa varjoelämää. Kreikkalaisten *Orfeus*-tarina on niinkään Gilgamesh-eepokselle sukua, tosin sillä erolla, että Orfeus pääsee itse tuonelasta maan päälle, mutta hän epäonnistui tuomaan rakkaansa Eurydiken Hadeksesta elävien maailmaan. Eikä siinäkään kyllin, vaan roomalainen runoilija Vergilius otti hyvän tuonela-tarinan aiheen, jota hän sovelsi *Aeneaan* laulussa VI ja Vergiliukselta tuonelaan joutumisen teema välittyi keskiajan kristilliseen kirjallisuuteen.

Platon dialogissaan *Valtio* (X. kirja) kuvailee Armenioksen pojan Erin matkaa tuonpuoleisuudessa selventääkseen, mitä jälleensyntyminen tarkoittaa. Platonin tarina perustuu iranilaiseen kertomukseen, minkä paljastaa päähenkilön nimikin (Er -> airya -> iranilainen, "mies").

Kreikkalaisten *Hades*, Vergiliuksen *Aeneas* ja Platonin *Valtio*-dialogi puolestaan ovat olleet raaka-aineina ja henkisenä kehitysalustana epäuskoisten tuonpuoleista kohtaloa koskevalle kristilliselle helvetti-uskolle, joka kehittyi huippuunsa keskiajan kristillisyydessä, mitä parhaiten kuvastaa Danten *Jumalainen näytelmä*. Kristinuskon helvetti-oppi on itse asiassa enemmän ei-raamatullisista lainavaikutteista peräisin, kuin "puhtaasti" raamatullisista teologioista käsityksistä ja sitä paitsi Uudessa testamentissa on *kaksi toisilleen vastakkaista helvetti-teologiaa* (ikuisesti kestävä piina helvetissä Matteuksen ja Ilmestyskirjan mukaan ja olemassaolon loppumiseen/täydelliseen tuhoon päättyvä kadotus Paavalin ja Johanneksen teologioissa). Helvetti-opin historiasta, kehittymisestä ja

nykytilasta kristillisyydessä ks. perusteellinen selvitys Kari Kuula: *Helvetin historia. Pohjalta pohjalle Homeroksesta manajaan* (2006) sekä Jaakko Hämeen-Anttila: *Mare nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla*, s.84-86 (2006).

Vaihtoehtoinen vaikutteiden lainaamisen suunta: kristinuskosta Mithran kultin roomalaiseen muunnokseen

Oletusta (hypoteesia) siitä, että Mithran kulttiin lainattiin uskomuksia kristinuskosta, voidaan pitää vakavasti otettavana mahdollisuutena ja merkittäviä sitä kannattavia tutkijoita on ollut vuodesta 1971 eteenpäin, kun Mithran kultin tutkimuksen paradigma uusiutui. Vaikka lainaamisen suunta olisi ollut kristinuskosta Mithran kulttiin, eivät uskonnonfilosofiset seuraukset ole yhtään sen parempia kristinuskon kannalta. Seuraukset kristinuskolle voivat olla jopa vielä kiusallisempia tässä hypoteesissa. Jos oletetaan (varsinkin konservatiiviset kristityt hanakasti tarttuvat tähän mahdollisuuteen pelastavana oljenkortenaan), että kristinuskosta lainattiin vaikutteita roomalaiseen mithralaisuuden versioon, niin se kertoo, että kristinusko nähtiin ensiksi vakavasti otettavana kilpailijana. Toiseksi sen uskomuksia pidettiin lainaamisen arvoisena, mithraismin kanssa yhteensopivina ja käyttökelpoisena, kun nämä erilaiset kilpailevat kultit kalastelivat myöhäisantiikin "pelastusmarkkinoilla" samoja ihmisiä. Miten Mithran kultin roomalaisen version kannattajat olisivat ottaneet uskoonsa sellaisia uskomuksia, jotka eivät sopisi mitenkään heidän kulttinsa olemukseen?

Jos mithralaisuus halusi muistuttaa kristinuskoa lainaamalla siitä käsityksiä, niin sehän osoittaa, että kristinuskoa *ei koettu* Mithran kultin kannattajien keskuudessa mitenkään ratkaisevasti vieraana tai "ihmisluonnon/inhimillisen ajattelukyvyyn vastaisena". Päinvastoin kristinusko koettiin mithralaisuudessa osana itämaisten mysteerikulttien eetosta, ja että sitä voitiin ongelmitta jäljitellä (roomalaisessa kulttuurissa uskonnot muutenkin vuorovaikuttivat keskenään). Jos kristinuskon käsitykset ja uskomukset olisivat "ihmisluonnon vastaisia", eikä "luonnollinen ihminen" (kuten apostoli Paavali nimittää Kristukseen uskomatonta ihmistä) voisi kristinuskoa muistuttavia uskomuksia keksiä (varsinkin uskomuksia vapahtajasta sijaiskärsijänä, vapahtajan kuolemasta ja ylösnousemuksesta) eikä pitää hyväksyttävänä, vaan tuntisi vain vihamielisyyttä kristillisiä uskomuksia kohtaan niin miten ihmeessä Mithran palvojat olisivat lainanneet mitään uskomuksia kristinuskosta?

Oli muuten täysin mahdollista, että Mithran kultti olisi voinut voittaa kilpailun kristinuskon kanssa. Roomalaisen keisarivallan ja kirkon tehokkaan organisaation tähden historian kulki johti lopulta kristinuskon voittoon 300-luvulla. Ja voittoisa kirkko hauskasti omaksui "pakanallisia" juhlia ja tapoja (joulun vietto 25.12. esimerkiksi). Minkä tähden? Kirkko halusi saada pakanat tuntemaan olonsa kotoisiksi ja sopeutumaan kristinuskoon ja ehkäpä niitä "pakanallisia" tapoja ja uskomuksia, joita kirkkoisat pilkkasivat, ei pidetty lopultakaan niin kovin vastakkaisina ja epäyhteensopivina sille, mitä kristinusko tarjosi (hellenistikristillisessä muodossaan varsinkin) neitsyt-tytöstä syntyvän jumalihmisen, kuolevan sekä kuolleista nousevan Jumalan pojan kautta tuonpuoleista pelastusta, vapautusta pahasta ja kuolemattomuutta tavoitteleville hellenistisen maailman ihmisille.

Tässä välissä voidaan ottaa esille esimerkki kristinuskoa kiistatta vanhemmasta neitsyt-myytissä ja rituaalista, jota kirkko lainasi vanhemmasta pakanuudesta. Kyseistä rituaalia vietettiin Aleksandriassa *Koren* (Persefoneen) pyhätössä kun vuosi vaihtui. Myytti Koresta, joka on kreikkalaisessa mytologiassa tyttö, jonka kuoleman jumala *Hades* joka vuosi ryösti ja vei manalaan. Kevään koittaessa Kore-tyttö saapui takaisin, joten tämä on vuodenaikojen vaihtelua kuvaava myytti (Korea esittävät patsaat puettiin värikkään iloisesti). Tässä rituaalissa neitsytyttö synnyttää

uuden vuoden eli *Aioonin* ja juhlaa vietettiin tammikuun kuudes päivä (nykyinen loppiaispyhä). Kirkko vietti joulua 6. tammikuuta 4. vuosisadalle saakka (Armenian kirkko ei ole kyseisestä kalenterista luopunut vieläkään). Hauskasti kirkon loppiainen on juuri 6. päivä tammikuuta - ei neljäs eikä kymmenes tammikuuta, vaan juuri kuudes päivä, jolloin "pakanat" juhlivat neitsyyttöä, joka synnyttää uuden vuoden.

Tässä kohtaa on tarkennettava, että oletus lainautumisesta kristinuskosta mithralaisuuteen tarkoittaa varsinkin *Mithran kultin nuorempaa roomalaista muunnelmaa*, eikä sen vanhaa, alkuperäistä persialaista muotoa. Kristinuskosta lainaaminen on - itsestään selvästi - mahdollista vasta ensimmäisellä ja toisella vuosisadalla jaa., jolloin kristinusko syntyi ja lopulta itsenäistyi juutalaisuudesta eronneeksi uskonnoksi.

Lisäksi toinen tärkeä huomautus on, että väittely vaikutteiden omaksumisen suunnasta koskee nimenomaan tätä nuorempaa mithralaisuutta, eikä oletus sovi kaikkiin muihin uskontoihin ja jumalmyytteihin siitä hyvin ilmeisestä syystä, että ne muut uskonnot ja mytologiat ovat kristinuskoa selvästi vanhempia (ja monissa tapauksissa vanhempia kuin kaikki israelilaisten pyhät kirjoitukset).

Kybelen kultti: ”paholaisen Kristus”

On kuitenkin eräs erittäin kiintoisa selkeä todiste siitä, miten vanha itämais-roomalainen uskonto lähentyi ja myötäili kristinuskoa ja omaksui siitä uskomuksia ja aineksia. Kyseessä on 205–204 eaa. toisen puunilaissodan aikaan Roomaan saapunut fryygalainen (sijaitsi nykyisen Turkin alueella) äitijumalatar *Kybelen* kultti⁴⁵. Rooma otti Kybelen kultin yhdeksi merkittäväksi, mutta ei ainoaksi eikä tärkeimmäksi valtion kultiksi, jonka tehtävänä oli turvata Rooman onni ja menestys. Kybele oli Rooman suojelijatar. Maininnan ansaitsee sekin, että vaikka Kybelen kultti oli eräs valtionkulteista ja sitä suvaittiin niin Kybelen papistoa (jotka harrastivat itsensä kastointia) ja kultin palvontamenoja paheksuttiin ja kauhusteltiin. Palvontatavat katsottiin itämaiseksi hömpäksi roomalaisen eliitin kirjoituksissa (Kybelen papiston ja palvonnan negatiivisiksi koettuja piirteitä kutsuttiin ”fryygalaisiksi”). Silti Kybele-uskonto oli hyväksytty, se oli osa Roomaa eikä vieras. Mutta roomalaisella suvaitsevaisuudella oli rajat, eikä mitä tahansa pidetty hyväksyttävänä uskonnollisuuden alalla.

Kybelen kultti ei ollut dogmaattinen, opillinen uskonto eikä eksklusiivinen, muut uskonnot ja jumalat poissulkeva. Roomassa *uskonnot olivat tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään* ja oli normaalia valita jumala/kultti tarpeen ja tilanteen mukaan.

Kun kristinusko alkoi yleistyä 200–300 -luvulla ja kristinuskosta tuli Kybelen kultille vakava kilpailija, Kybele-kultissa tapahtui mielenkiintoinen muutos, jolla on uskonnonfilosofiselta kannalta merkitystä (kristinuskon totuusväittämiä ja ilmoitusluonnetta ”ihmisluonnon vastaisena” ajateltaessa). Kristinuskosta siirtyi uskomuksia ja piirteitä Kybelen uskontoon, joka alkoi jäljitellä ja myötäillä kristillisyyttä. Muutos oli niin ilmeinen ja kristittyjen oppineiden huomaama, että esimerkiksi kirkkoisä Augustinus (k.430) kutsui Kybelen puolisoa Attista ”*paholaisen Kristukseksi*”, paholaisen keksimäksi jäljitelmäksi.

⁴⁵ Lisätietoa Kybelen kultista ”*Toiseus roomalaisessa maailmassa 200-500-Luvulla*” -[tutkimushanke](#), FM Marika Rauhala. ”*Hurmokselliset palvontamenot ja erityisesti monien Kybelen palvojen poikkeava ulkonäkö ja käyttäytyminen kuitenkin aiheuttivat roomalaisissa ristiriitaisia reaktioita. Toiset pyrkivät selittämään kultin erikoispiirteitä parhain päin, toiset osittivat avoimesti kauhunsa ja halveksuntansa...Tarkasteluajanjaksolle ajoittuu myös Rooman kristillistymisen, ja tärkeänä tutkimuskysymyksenä onkin toisaalta kuvan pysyvyys, toisaalta siinä tapahtuneet muutokset uudessa ideologisessa kontekstissa.*”

Attis oli Kybelen nuorena kuollut rakastaja ja Attikseen liittyä monenlaista myyttiperinnettä, mutta 300-luvun alussa *Attis* tulkittiin kristinuskon vaikutuksesta **jumalaksi, joka oli kuollut ja noussut ylös kuolleista eläen ikuisesti jumalattaren yhteydessä**. Lisäksi Kybele-uskonto lähentyi monella tavalla kristinuskoa ja sen mysteeriuskonto-luonne korostui: Kybele-uskonnossa oli paasto, *kasteen* kaltainen riitti ja riitti, jota voitiin pitää *ehtoollista* muistuttavana. Puu oli keskeinen Kybele-uskonnossa ja sitä voitiin tulkita eräänlaiseksi *ristiksi*, kristityille erittäin tärkeää Jeesuksen ristinpuuta jäljitellen. Kybelen kultissa omaksuttiin vaikutteita ja jäljiteltiin kristinuskoa joko tietoisesti tai tahattomasti.

Kybelen kultin alkaessa lähentyä ja matkia kristinuskoa siitä tuli alkusoitto koko kultin hiipumiselle pois 400-luvun lopulla. Se ei pystynyt kristinuskoa matkimalla sittenkään kilpailemaan kirkon kanssa ja kristityt kykenivät helposti kääntämään kristittyihin vastaan suunnatut roomalaisten käyttämät kriittiset argumentit Kybelen uskontoa vastaan (sitte kristityt itse asiassa *tunnustivat roomalaisten kristinuskon kriitikoiden argumenttien vakavasti otettavuuden ja pätevyyden*, mutta ei omaa uskontoaan, vaan ainoastaan kilpailijaansa vastaan sovitettuina).

Kreikkalaisista mysteerikulteista: pelastusoppi, ikuinen autuus ja positiivinen eskatologia

Jotta saisimme tarpeeksi kattavan ja monipuolisen kuvan kreikkalaisesta uskonnollisuudesta sekä siitä kristinuskon kannalta kiinnostavasta kysymyksestä, että mitä kreikkalaisessa uskonnollisuudessa ajateltiin ylösnousemuksesta, tutustumme Kreikan uskonnollisen elämän eräisiin kiinnostaviin puoliin seuraavaksi tarkemmin.

Helleenien uskonnosta tunnetaan yleisesti Olympoksen jumalat ja heerokset eli nykyistä ihmiskuntaa edeltäneet sankarit (Herakles jne.). Kreikkalaiset pitivät tätä elämää arvokkaampana kuin kuolemanjälkeistä tilaa. Kuolleiden sielujen uskottiin menevän maan alle synkeään Hadekseen viettämään ilotonta varjoelämää (tuonela-käsitys, mikä ei olennaisesti poikkea vanhan Israelin tuonela-uskosta). Vain harvat etuoikeutetut heerokset pääsivät Elysionin aina viheriöiville kentille hedelmäpuineen elämään ikuisesti onnellisina⁴⁶ (*he eivät kuolleet, vaan heidät siirrettiin sinne elävinä*). Mutta kreikkalaisella maaperällä syntyi toisenlaista uskonnollisuutta: arkaaisen kauden lopulla, 6. vuosisadalla eaa., alkoi kehittyä virtauksia, jotka poikkesivat olympolaisesta uskonnollisuudesta ratkaisevalla tavalla kahdessa suhteessa.

- 1) kuilu ihmisten ja jumalten välillä pyrittiin poistamaan tuomalla jumalallinen sekä inhimillinen kokemusmaailma toistensa lähelle ja osittain myös liittämään yhteen.
- 2) olympolaiseen perinteiseen uskonnollisuuteen verrattuna tähän uuteen uskonnollisuuteen syntyi sekä soteriologinen (**pelastusopillinen**) ulottuvuus, joka ilmeni positiivisena **eskatologiana**: uskona etuoikeutettuun autuaalliseen olotilaan kuoleman jälkeen.
- 3) Pelastusopin ja positiivisen eskatologian lisäksi kolmas tätä uudenlaista uskonnollisuutta kuvaava käsite on **esoteerisuus**: uskonsuunnan sisältöä ei paljastettu kaikille, vaan ainoastaan siihen kuuluville.

Tämä näkemys, jonka mukaan ihmisessä on jotain jumalallista tai että hän voi jollain tavalla päästä jumalan kanssa yhteyteen on mystiikkaa (Pentikäinen – Pentikäinen, s.256–257). Eräs tunnetuimmista näistä uusista uskonsuunnista oli *orfilaisuus* (traakialainen laulaja Orfeus, joka kävi tuonelassa hakemassa kuollutta vaimoaan Euridikea takaisin, mutta rikkoi Hadeksen asettaman ehdon ja epäonnistui tuomaan Euridiken maan päälle). Orfilaisuutta voidaan pitää pikemminkin

⁴⁶ ”*Kyseessä on sama ilmeisestikin itämaisperäinen myyttinen teema, joka toteutuu myös Vanhan testamentin paratiisikuvauksessa*” (Pentikäinen-Pentikäinen, s.257)

asenteena tai maailmankatsomuksena kuin järjestäytyneenä liikkeenä. Orfilaisuuden pohjana oleva *sofia* eli älyllisperäinen tietoisuus siitä, mikä on ihmisen luonne ja suhde kosmokseen vaikutti jonkin verran pythagoralaisuuteen ja Platonin filosofiaan (on poikkeavia näkemyksiä siitä, miten merkittävästi orfilainen sofia vaikutti Platonin ajatteluun joko suoraan tai pythagoralaisuuden kautta).

Orfilaisuus on *dualistinen* katsomus: ihmisessä on jumalallinen kuolematon elementti ja ruumis, johon suhtauduttiin negatiivisesti. Jumalallinen ihmisen osan tarvitsee puhdistusmenoja, joiksi kelpaavat myös jälleensyntyminen ja sielunvaellus. Tähän dualismiin liittyi myös eskatologinen käsitys, että puhdistusmenot laiminlyöneet joutuvat manalassa kärsimään rangaistuksia tai heidän pitää jälleensyntyä alemmaksi elämänmuodoksi. Muut pääsevät ikuisen juhlintaan kuolemansa jälkeen. Orfilaisten katsomuksissa on yhteyksiä *foinikialaisten ja egyptiläisten teemoihin* (Pentikäinen – Pentikäinen, s.257).

Mutta Kreikassa oli sellaisia kultteja, joihin liittyi nimenomaan aiemmin esiteltyä mystiikkaa ja niitä kutsutaan mysteeriuskonnoiksi tai – kulteiksi. Mysteerikultit ovat esoteerisia (niiden sisältö paljastetaan vain vihkiytyneille eli *initoiduille*, ulkopuolisille ei kultin oppeja saanut kertoa). Näistä mysteeriuskonnoista tiedetään yksityiskohtaisesti vähän juuri tuon esoteerisuuden tähden ja sitä paitsi ne ovat kirjava joukko kultteja rakenteeltaan, alkuperältään ja kannattajamääriltään.

Yhteisenä piirteenä mysteerikultteissa kuitenkin oli, että initoitava eli kultin salaisuuksiin vihittävä kulkee eri initaatioasteiden kautta *pelastusta* kohti. Pelastus oli nimenomaan *tuonpuoleinen ikuinen autuus, ikuinen elämä*, josta eivät saaneet nauttia initoimattomat ihmiset. Kyseessä oli perinteiseen olympolaiseen uskuntoon verrattuna paljon parempi mahdollisuus henkilökohtaiseen uskonharjoitukseen ja pelastuksesta osalliseksi pääsemiseen. Nämä mysteerikultit olivat *demokraattisia*: mysteereistä ja niiden avulla saatavasta pelastuksesta osalliseksi pääseminen ei riippunut sosiaalisesta asemasta, varakkuudesta tms.

”Rituaalisen käyttäytymisen perustana oli myytti kultin kohdejumalan kokemista erilaisista vaiheista ja kärsimyksistä. Mysteerien jumala ei ollut samalla tavalla stabiili kuin olympolaisen uskonnollisuuden jumalat. Riitissä osallistutaan jumalan kohtaloihin toistamalla ne rituaalisesti tai eläytymällä niihin muulla tavalla. Näin päästiin osallisiksi samasta kokemuksesta jumalan kanssa. Toisin kuin orfilaisuudessa, pelastus ei koostunut niinkään mistään salatusta viisaudesta, vaan nimenomaan osallistumisesta riittiin” (Pentikäinen – Pentikäinen, s.259).

Useisiin mysteerikultteihin kuten *Eleusiin mysteereihin* liittyi luonnon hedelmällisyyden ja kasvullisuuden teema eriasteisesti. Sen tähden eräät tutkijat liittävät kreikkalaiset mysteerikultit Lähi-idän varhaisiin hedelmällisyyskultteihin, joihin kuului tietynlaisia salaisia seremonioita luonnon kiertokulun ja kasvullisuuden edistämiseen (Dumuzi/Tammuz-Inanna/Ištar riitit). Kuitenkin on korostettava sitä, että klassisella ainakaan ei mysteerien päätavoite ollut sadon turvaaminen, vaan

”henkilökohtaisen, lähinnä kuolemanjälkeisen onnellisuuden takaaminen...initoitujen kuolemanjälkeinen kohtalo miellettiin puolestaan samanlaiseksi kuin Elysionissa, paratiisilliseksi tilaksi vehreän kauniin luonnon, laulujen ja tanssien keskellä” (Pentikäinen – Pentikäinen, s.260).

Ne, jotka eivät olleet vihkiytyneitä joutuvat kuoltuaan ”tunkkaiseen pimeyteen” Demeter-hymnin mukaan. Kyseessä on siten ihmisten erottelu kahteen vastakkaiseen ryhmään, joiden ikuisuuskohtalo on vastakkainen.

Vielä voidaan mainita *Dionysos* (viinin ja juopumuksen jumala), johon liittyvässä mytologiassa hän kokee erilaisia *kärsimyksen vaiheita ja jopa kuoleman* (molemmat olivat Olympon jumalille vieraita asioita). Niinpä *mystiikka* oli luonteva osa Dionysos-kulttia (orfilaisuuteenkin Dionysos kuului ja Eleusiin mysteereissä palvottujen jumalien joukkoon hänet myös otettiin, ehkä 4. vuosisadalla eaa.). Hellenistisellä kaudella varsinaisesti voidaan puhua jo *Dionysoksen mysteereistä* omana käsitteenään (Pentikäinen – Pentikäinen, s.260).

Jumalan kärsimys, kuolema ja idea fyysisestä ylösnousemuksesta vieras kreikkalaisille?

Näin huomaamme, että kreikkalaisen uskonnollisuuden pohjalta päädyttiin seuraavanlaisiin ajatuksiin ennen kristinuskon syntymää:

- 1) ihmisen *henkilökohtaisesta uskon* toteuttamisesta riittien ja initaatioiden (vihkimysten) kautta
- 2) *osallisuudesta jumaluuden kohtaloon* ja yhteyteen jumalan kanssa kun uskova rituaalisesti tai muulla tavoin eläytyy ja jäljittelee jumalansa kohtaloa
- 3) henkilökohtaiseen *pelastukseen*, joka on kuoleman jälkeinen *ikuinen autuus* paratiisimaisessa Elysiionissa (positiivinen eskatologia)
- 4) jumalan salaisuuksiin vihkiytymättömien ihmisten kohtalo on ikuinen pimeys, *kadotuksen kaltainen paha olo*
- 5) jumala ei ole stabiili, vaan hänellä on *kärsimysvaiheita* ja jumala myös *kuolee*.

Jos tällaiseen kreikkalaiseen uskonnolliseen eetokseen lisätään Jumalan/Jumalan pojan kuolema nimenomaan ristille naulitsemalla sekä pelastaja-jumalan ruumiin ylösnousemus ja taivaaseen astuminen ei olla välttämättä mitenkään inhimilliselle uskonnolliselle luovuudelle vieraalla ja ylipääsemättömän mahdottomalla teologisella maaperällä. Eikä varsinkaan silloin, kun kyseisestä uudesta pelastususkonnosta, Jeesus-liikkeestä, tulee vakava kilpailija muiden mysteeri- ja pelastususkontojen kanssa, jolloin voi syntyä tarve jäljitellä Jeesus-liikettä ja omaksua sen uskomuksia (kuten edellä osoitin Kybelen uskonnon tehneen).

On näet selviä todisteita siitä, että helleenisessä maailmassa ja vielä vanhemmissa Lähi-idän kulttuureissa tunnettiin ja pidettiin siis hyväksyttävänä eikä ”hullutuksena” ideaa jumalan tai heeroksen **kuolemasta** (jopa yhdessä tapauksessa ristiinnaulitsemalla/seivästämällä, joka oli Inannan teloitustapa) sekä **ruumiillisesta ylösnousemuksesta**⁴⁷. On itse asiassa varsin monia vakuuttavia todisteita siitä, että ”pakanat” Kreikassa ja Lähi-idässä uskoivat fyysiseen, ruumiilliseen ylösnousemukseen. *Kastor ja Pollux*, kaksi veljestä, joita Dioscuriksi kutsuttiin: toinen heistä meni Hadekseen kun taas toinen heistä sai elää jälleen maan päällä ja veljekset vaihtoivat osia joko

⁴⁷ [Lisätietoa](#) Richard Carrier (31.8.2004), lihavoinnit minulta:

"This does not entail that Jesus' resurrection was false. **But it does support any argument to that effect. There is as far as I have seen nothing significant about Christianity that was novel: everything of importance had precedents in other religions, pagan or Jewish, and can easily be explained as a syncretic combining of numerous different ideas into one. The combination was certainly novel and unique, as every religion is, but not inexplicable. It may still be genuine divine truth despite all this (and Christian apologists of the 2nd century and later blamed pagan parallels like these on the Devil), but such a case is still weakened when there are plausible human causes like this. This at least deserves acknowledging, no matter what you conclude in the end.**"

puolen vuoden välein tai joka päivä (eri myyttiversioissa).⁴⁸ Hyvin suositut *pelastajajumalat* ja suojelijat ”nähtiin” useasti fyysisesti ilmestyen ja toimien taisteluissa ja muissa kriiseissä apuna. Kukaan kreikan kielen taitoinen ihminen ei voinut olla kuulematta ja tuntematta noita suosittuja myyttejä. On kiistatonta, että idea fyysisestä, ruumiillisesta ylösnousemuksesta takaisin maan päälle oli kaikkialla läsnä oleva Jeesuksen päivinä, eikä se ollut kreikkalaiselle hengelle vieras ja järjetön käsitys.

Inanna, joka tapettiin tuonelassa puuhun seivästämällä/ristiinnaulitsemalla kuten Jeesus ja joka palasi maan päälle, oli esikuva useille jumalattaren palvontamuodoille, joita oli vielä olemassa Jeesuksen päivinä. *Zalmoxis* on toinen esimerkki, vieläpä kreikkalaiselta maaperältä, joka on selkeä todiste **kreikkalaisten uskosta fyysiseen ylösnousemukseen** eli kreikkalaiset kykenivät omalta uskonnolliselta pohjaltaan luomaan uskon pelastajan ruumiin ylösnousemukseen ja jumalointiin pelastuksen tuojana. *Zalmoxis* ei kuollut ja noussut toistuvasti vuodesta vuoteen, vaan yhden kerran. On muitakin paralleleja (vastaavuuksia), jotka näyttävät ylösnousemus-näkemyksien monimuotoisuutta 1. vuosisadalla, jolloin kristinusko syntyi. Ei voi olla sattumaa, että kristillinen uskontulkinta Jeesuksen fyysisestä ylösnousemuksesta (ja taivaaseen astumisesta) luotiin tuolloisessa henkisessä ilmapölyssä, jossa antiikin ihmisillä oli kokemuksia monenlaisista erilaisista ylösnousemus-uskomuksista. Ja usko ylösnousemukseen oli tulossa suosituksi juuri tuona aikana, jolloin kristinuskokin syntyi. On toki eroja Jeesuksen ylösnousemus-kertomuksien ja antiikkisten ylösnousemuskertomuksien välillä, mutta samankaltaisuudet ovat merkityksellisiä, eikä niitä voida sivuuttaa.

Hellenistisestä uskonnollisuudesta ja kristinuskosta sen yhtenä osana

Aleksanteri Suuren (k. 323 eaa.) valloitusotien seurauksena muodostui kreikkalaispohjainen yhtenäiskulttuuri.⁴⁹ Tässä *koine*-kulttuurissa uskontotilanne muuttui siten, että erilaiset kultit eivät olleet yhteen kaupunkivaltioon eivätkä muutenkaan paikallisesti sidottuja, vaan ne alkoivat levitä eri puolille uutta hellenististä kulttuuripiiriä. Kyseessä oli muutenkin molemminpuolinen vuorovaikutus, jossa kreikkalaisuus vaikutti paikalliskulttuureihin ja paikalliset perinteet vaikuttivat kreikkalaisuuteen. Jumala-uskomuksiin uusi tilanne vaikutti siten, että paikallisia jumalia tulkittiin ja uudelleen nimettiin kreikkalaisjumalaksi, joka vastasi sopivasti kyseistä paikallisjumalaa. Myös hallitsijan kohottaminen palvottavaksi jumalaksi otettiin käyttöön, Aleksanteri Suuresta alkaen, ja roomalainen keisarivalta jatkoi tätä itämaista perinnettä.

Kristinuskon tienraivaaja: Auringon korottaminen ylimmäksi jumalaksi

Ihmiset kokivat olevansa kosmopoliitteja, maailmankansalaisia, eikä jonkin kaupunkivaltion (*polis*) kansalaisia. Alla kuvaus hellenistisen uskonnollisuuden kehityslinjoista (lihavoinnit minulta):

*”Olympolainen jumal maailma säilyi yleisenä viitekehyksenä, mutta eräät aspektit jumalissa korostuivat, nimenomaan **jumalan käsittäminen pelastajaksi** (soter) sekä tässä elämässä että kuoleman jälkeen. Niin ikään luotiin kultteja erilaisten käsitteiden personifikaatioille. Kyseessä olivat usein käsitteet, joiden avulla hahmotettiin pelastusta tai menestystä*

...

⁴⁸ Ks. Markuksen harkitusta Kastor & Pollux-typologian soveltamisesta evankeliumiinsa Dennis McDonald: *The Homeric Epics and the Gospel of Mark*, 2000.

⁴⁹ Pentikäinen-Pentikäinen, s. 262

Mysteeriuskontojen yhteydessä on jo viitattu ns. itämaisten kulttien muodostumiseen ja leviämiseen. Niissähän tärkein tekijä oli tuonpuoleisen autuuden mahdollisuus.

...

*Jumalat siirtyivät Olymposvuoreltaan maailmankulkuun vaikuttaviksi taivaankappaleiksi ja tähdistöiksi. Tähän liittyy auringon ja kuun korostunut asema. Tärkeät miespuoliset jumalat (Zeus, Apollon, Mithra) alettiin entistä enemmän samastaa aurinkoon ja naispuoliset kuuhun (Artemis, Isis, Hekate). **Auringon kohottamisessa ylimmäksi jumaluudeksi on usein nähty kristinuskolle tietä tasoittava monoteistinen tendenssi**" (Pentikäinen-Pentikäinen, s.262).*

Kristukseen liitetyt ominaisuudet (kirkon/apostolien uskon mukainen Kristus on eri asia kuin mahdollinen historian Jeesus, tai Jeesus-perinteiden takana olleet useammat kuin yksi juutalainen messiastavoittelija tai uskonnollinen opettaja) ovat monella tavalla samanlaisia kuin kreikkalais-roomalaisissa pelastuskulteissa, joita kutsutaan mysteeriuskonnoiksi: jokaisella niistä on oma jumala tai jumalatar. Usea noista jumaluuksista (kuten Osiris, Dionysos, Mithra, Attis, Isis) olivat osa myyttejä, joissa jumaluus kohtaa kuoleman tavalla tai toisella tai toimii tavalla, josta koituu hyötyä ja pelastus niille, jotka seuraavat kyseistä jumaluutta. Useissa noista kulteissa oli pyhä ateria ja mystinen suhde uskovaisen ja jumaluuden välillä - samankaltaisesti kuin mitä Paavali puhuu uskovan mystisestä, läheisestä yhteydestä Kristukseen, jonka tarjoamasta pelastuksesta pääsee osalliseksi uskon ja kasteen riitin kautta. Varhaista kristillisyyttä voidaan pitää Earl Dohertyn tutkimuksen tavoin *juutalaisena lahkoversiona tuosta antiikkisesta laajalle levinneestä uskomusjärjestelmästä, vaikkakin kristillisyydessä on voimakas juutalainen tausta ja juutalaisia piirteitä.*

Kristillisyyden käsite "Poika" on ilmaus hellenistisen ajan tärkeästä uskonnollisesta käsityksestä: perimmäinen jumaluus on *tuonpuoleinen eikä voi suoraan olla yhteydessä maailman asioiden kanssa*. Hänen täytyy ilmoittaa itsensä ja olla yhteydessä ihmiskunnan kanssa välittävän olennon tai voiman, kuten Logoksen (Viisaus, Sana) kautta. Logos oli platoniseen filosofiaan palautuva käsite tai juutalaisissa puitteissa personoitu viisaus (käsite löytyy Sananlaskuissa, Baarukin ja Salomon Viisauden kirjoista). Tämä välittävä voima nähtiin tosi Jumalan virtaamisena, säteilynä (emanaatio), Jumalan kuvana, välikappaleena, joka auttoi Jumalaa maailman luomisessa ja ylläpitämisessä (nämä käsitykset ovat UT:n apostolisten kirjeiden ja Johanneksen evankeliumi teologiaa). Juuri noilla käsitteillä varhaiskristityt kirjoittajat puhuivat hengellisestä/teologisesta Jeesuksesta Kristuksesta, joka on **juutalaisen lahkoon versio vallitsevista myyteistä ja ajatuskuvioista**.⁵⁰

Eräänä lisäseikkana voidaan vielä todeta, että *monilla evankeliumeissa Jeesukseen liitetyillä ihmeillä on paralleelit toisissa juutalaisissa ja hellenistisissä traditioissa*, ja jokaisella ihmekertomuksessa on tietty rakenne, joka sopii yleiseen kaavaan.⁵¹ Jo tämä havainto antaa aiheita kyseenalaistaa ihmeiden (niin Jeesuksen tekemiksi kuvattujen kuin muidenkin ihmeiden tekijöiden) historiallisuuden.

Synkretismi eli uskonnollisten käsityksien ja perinteiden sekoittaminen ja yhdistely oli tavallista. Hyväksi esimerkiksi sopii Egyptin kuninkaan Ptolemaios I:n (n. 367–283 eaa.) Aleksandriassa perustama Serapis-kultti. Serapis oli keinotekoinen uusi jumaluus, johon yhdistettiin sekä kreikkalaisia että egyptiläisiä uskonnollisia elementtejä tyydyttämään kumpaakin kansanryhmää.

⁵⁰ Ks perusteellinen esitys Earl Doherty: *The Jesus Puzzle: Did Christianity Begin with a Mythical Christ? Challenging the Existence of an Historical Jesus* (2000).

⁵¹ Robert M. Price: *Incredible Shrinking Son of Man: How Reliable Is the Gospel Tradition?* (2003).

Serapis –nimi johdettiin Osiriksen ja Apiksen nimistä, lisäksi Serapiksessa on Zeun ja manalan jumalan Plutonin piirteitä. Kultti levisi nopeasti ympäri hellenististä maailmaa manner-Kreikkaa myöten. Serapis-usko edustaa pyrkimystä yhteen universaalijumalaan: ei tarvinnut palvella enää erillisten toimialueiden jumalia, vaan kaikki tarvittava on yhdessä jumaluudessa, joka säätelee maailmaa ja identifioituu siihen. Serapiksessa yhdistyy universaalien ylijumalan käsite parantamistaitoon, hedelmällisyyden turvaamiseen sekä pelastusopillisiin ulottuvuuksiin ja vieläpä tuonpuoleisuuteen. Serapis nähtiin maailmankaikkeuden valtiaana, voittamattomana jumalana: ”yksi on Zeus, Serapis, Aurinko, maailmankaikkeuden valtiasta, voittamaton” (Pentikäinen – Pentikäinen: s. 262–263).

Egyptin varhaiskristillisyyden epäortodoksisuudesta

Mielenkiintoinen historiallinen seikka Egyptiin ja varhaiseen kristillisyyteen liittyen on se, että ensimmäiset todistettavat kristilliset lähetystyöntekijät Egyptissä olivat gnostilaisia kristittyjä (Valentinus, Basilides, Apelles, Carpocrates ja tämän poika Isidore). Phlegon huomautti kirjeessään, että kaikki Egyptin kristityt papit palvelivat myös Serapis-jumalaa!⁵² Samoin Egyptissä johtavat evankeliumit olivat gnostilaisia väriltään, sen mukaan kuin säilyneistä katkelmista voidaan päätellä. ”Oikeaoppinen” kristillisuus näyttää merkkejä itsestään vasta kolmannella vuosisadalla Egyptissä. Kristillisuus Egyptissä oli hyvin gnostilaista ja kristikunnan monimuotoisuus oli hämmästyttävän laajaa alkukirkossa. Sethiläiset gnostikot esimerkiksi uskoivat Jeesuksen olevan Sethin tai Meldisedekin uusi inkarnaatio ja toisissa suuntauksissa Jeesuksen uskottiin olevan Zarathustran uusi ruumiillistuma.⁵³

Kreikan omaleimaisimmat kulttuuri-innovaatiot

Aitoja eurooppalaisia kulttuurisia keksintöjä ovat kreikkalaisten keksimä *demokratia* sekä *filosofia ja tieteellinen teoria*. Ei tasa-arvon ideakaan ollut vieras Kreikassa. Spartan kaupunkivaltiossa työillä ja naisilla oli hyvät oltavat. Spartassa oli täysi tasa-arvo naisten ja miesten välillä (Alf Henrikson: *Antiikin tarinoita I*, s. 79). Tasa-arvon kotimaa on kuitenkin faraoiden Egypti. Näin ollen kristinuskolla saati juutalaisuudella ei ole mitään ansiota olla tasa-arvon keksijä tai edes merkittävä edistäjä. Juutalaisuus oli päinvastoin mieskeskeinen ja sovinistis-patriarkaalinen, miesten uskonto miehille (esimerkkejä: Jahven laki kohdistettiin vain miehille, vain pojat liitettiin lakiliittoon ympärileikkauksen kautta, tytöille ei ollut mitään liittoon liittämisrituaalia). Naiset ovat saaneet tasa-arvon *Raamatusta huolimatta* eikä Raamatun, varsinkin VT:n, tähden. UT:ssa ei ole mitään yhteiskunnallisen tasa-arvon ohjelmaa eikä siihen liittyviä opetuksia.

Tiede, antiikin Kreikka ja Lähi-idän kulttuurit

Yleensä ajatellaan, että tieteen historian alku on Kreikka, eikä vanhemmille kulttuureille juuri anneta arvoa, jos niitä edes mainitaankaan. Kuitenkin tieteen harjoittamisella on paljon kreikkalaisia vanhemmat perinteet: faraonisessa Egyptissä ja Mesopotamiassa oli tiedettä kehitetty jo pari tuhatta vuotta ennen kuin kreikkalaiset edes aloittivat. Pelkästään Mesopotamiasta on löydetty melkein 500 000 tieteelliseksi katsottavaa nuolenpäätaulua. Länsimaisen tieteellisen työn juuret ulottuvat lähes viiden tuhannen vuoden taakse Lähi-itään. Kreikkalaiset ja roomalaisetkin käsittivät sen, että he

⁵² M. Price: *Deconstructing Jesus*, s.26 (2000).

⁵³ Price, s.26: ”What makes this discovery all the most astonishing is that associated documents show the collection of leather-bound volumes to have been taken from the monastic library of the Brotherhood of Saint Pachomius, the first known Christian monastery”.

eivät ole tieteen pioneereja. Koulu ja kirjasto ovat nekin syntyneet Mesopotamiassa ja Kaksoisvirtain maasta on saatu päivänvaloon paljon silloisten koululaisten harjoitustöitä ja ne ovat osaltaan selventäneet tuhansia vuosia käytettyjä "oppikirjoja". Mesopotamian kouluissa opetettiin kirjoitustaitoa, kieliä, matematiikkaa ja musiikkia aivan kuten länsimaisissa kouluissa tyyppillisesti vielä sata vuotta sitten⁵⁴.

Kreikkalainen filosofia: eurooppalaisen kulttuurimme rationaalinen kivijalka

Kreikkalaisen hengen omaleimaisin ja koko läntiselle sivilisaatiolle kauaskantoisin innovaatio on filosofia⁵⁵. *Joonialaisessa luonnonfilosofiassa* yritettiin löytää järjen avulla kaiken syy (*arkhe*) ja uskonnollisten myyttien ja tarujen asemasta koetettiin rakentaa rationaalinen teoria maailmankaikkeuden alkuperästä - tämä ainutlaatuinen kreikkalainen filosofinen henki on täysin ristiriidassa ilmoitususkonto-käsityksen ja "pyhän kirjan" auktoriteettiin vetoamisen kanssa. Ensimmäinen kreikkalainen filosofia oli *Thales* (k. n. 546 eaa.). Thalesta sanotaan ensimmäiseksi *tiedemieheksi* sekä luonnonfilosofiksi, sillä Thaleksen ajattelussa oli uutta ja kauaskantoista se, että häntä kiinnosti luonnon tarkkaileminen tiedon itsensä tähden ja toiseksi Thales teki irtioton uskontoihin ja myytteihin. Thales etsi luonnollisista syistä selityksiä luonnon ilmiöille, eikä jumalien vaikutuksista, kuten ennen häntä oli tehty (Kreikassa ja muualla). Thales oli matkustellut paljon ja käynyt myös Egyptissä. Lisäksi hän ilmeisesti tunsu babylonialaista tähtitiedettä, sillä hän ennusti oikein täydellisen auringonpimennyksen 28.5.585 eaa. Thales piti vettä kaiken alkuprinsiippinä.

Uutta oli se, minkä merkityksen "ajattelijat" sai: itämailla ajattelijat olivat tietäjiä, jotka tunsivat jumalallisia salaisuuksia (he olivat profeettoja, pappeja, loitsijoita, ennustajia). Mutta Kreikassa ajattelijat oli sellainen ihminen, jonka toiminta perustuu *ainoastaan hänen älylliseen lahjakkuuteensa*. Filosofissaankin kreikkalaisilla oli tallella heidän ihmeellinen kykynsä ottaa oppia toisilta kansoilta, kuten egyptiläisiltä, itsenäisesti ja hyödyllisesti. Mutta kreikkalaiset kehittivät eteenpäin toisilta oppimiaan tietoja, eivätkä vain omaksuneet niitä (Grimberg: *Kansojen historia* III, s.91–93).

Filosofiassa etsitään vastauksia samoihin kysymyksiin kuin uskonnoissa ja mytologioissa, mutta *järjen avulla ajatellen* ilman vetoamista jumalien ilmoituksiin. Filosofien piti jatkuvasti määrittää kantaansa myös uskontoon. Tunnetuin uskontokriitikko oli *Ksenofanes*, joka arvosteli olympolaisia jumalia epämoraalisuudesta ja antropomorfin käsityksiä jumalista ja tarjosi vaihtoehdoksi oman teologiansa (jumaluus on kosmoksen ajatteleva, liikkumaton ja tuntema pallo). Jo *Pythagoras* (n. 580–500 eaa.) katsoi, että Maa on pallon muotoinen. Hän huomasi myös yhteyden matematiikan ja musiikin välillä.

Anaksagoras (n. 500–428 eaa.) ei pitänyt Aurinkoa ja Kuuta jumalallisina, vaan Aurinko oli hänen mukaansa punahehkuista kiveä ja Kuun hän arvioi olevan koostunut maallisista aineista. Lisäksi Anaksagoras ymmärsi **Kuun ainoastaan heijastavan Auringon valoa**. Anaksagoras käsitti tähtien olevan kaukana ja niiden kaukaisuuden tähden emme tunne niiden lämpöä. Kuun koosta Anaksagoras teki laskelmia ja tuli tulokseen, että Kuu on Peloponnesoksen niemimaata suurempi ja lisäksi hän esitti, että Kuussa on vuoria ja rotkoja. Anaksagoras ymmärsi myös mistä Auringon ja Kuun pimennykset johtuvat.

Aristoteles (k. 322 eaa.) päätteli Maan olevan muodoltaan melko pienikokoinen pallo (hän tiesi yötaivaan olevan erilainen eri leveysasteilla).

⁵⁴Jaakko Hämeen-Anttila: *Mare nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla*, s.92-93 (2006)

⁵⁵ Pentikäinen – Pentikäinen: s. 261.

Filosofi *Aristarkhos* (n. 310–250 eaa.) oli ensimmäinen, joka **esitti Maan kiertävän Aurinkoa**, mutta hänen aurinkokeskeinen mallinsa ei saanut suosiota, vaan oppineet pitäytyivät maakeskeiseen malliin ja sen paranteluun. Myös Kuun etäisyyden maasta Aristarkhos laski lähes oikein eli n.60 RE (Maan sädettä) kuunpimennysaikojen avulla. Vieläpä Kuun koon hän arvioi oikein, eli että Kuun säde on noin neljäsosa Maan säteestä. *Herakleides Pontoslainen* (n. 390–310 eaa.) esitti sekamallia, jonka mukaan osa planeetoista kiertää Aurinkoa ja osa kiertää Maata. Herakleides **oivalsi Maan pyörivän akselinsa ympäri** (muutoinhan oli katsottu pintapuolisen ja ilmeisimmän inhimillisen kokemuksen perusteella, kuten Raamatussakin tehdään, että Maa on liikkumaton kappale).⁵⁶.

Lienee sanomattakin selvää, että tällaisia tähtitieteellisiä tietoja on turha hakea Raamatusta, jossa ilmenee esitieteellinen myyttinen sumero-babylonialainen maailmankuva⁵⁷.

Kaiken lisäksi kreikkalainen filosofia, etenkin **stoalaisuus**, antoi vaikutteita juutalaisuuteen ja juutalaisuuden kautta stoalaisuuden vaikutusta kulkeutui myös kristilliseen uusitamentilliseen uskoon⁵⁸. Enemmistö juutalaisia eli muualla kuin Palestiinassa UT:n syntyaikoina (Babyloniassakin oli suuri juutalaisyhteisö, jonka asema tuli keskeiseksi ensimmäisen juutalaissodan jälkeen).

Myöhemmässä, Aleksanteri Suuren jälkeisessä *hellenistisen ajan* filosofiassa, synkretismi ulottui myös filosofiaan eikä vain uskontoon. Lähi-idän kansojen uskonnoista ja filosofiasta omaksuttiin käsityksiä kreikkalaiseen kulttuuriin ja jumalakäsitykseen tuli itämaisia vaikutteita. Aleksandriassa juutalainen filosofi *Filon* (k. 50 jaa.) kehitti kreikkalaiseen filosofiaan palautuvaa logos-käsitystä. Mesopotamialainen uskomus- ja ajatteluperinne pääsi antamaan vaikutuksensa juutalaisuuden, kristinuskon sekä islamin traditioihin toisaalta suoraan (sillä ko. uskonnot syntyivät mesopotamialaisen kulttuurin vaikutusseudulla) ja toisaalta välillisesti (hellenistisen ajatteluperinteen välityksellä)⁵⁹.

Kreikkalaisten suhtautuminen ihmisiin ja syntipukkiriitti

Ihmisuhrin sijoittuminen myyttiseen menneisyyteen tai Kreikan ulkopuolelle

Ihmisiin liittyy meidän läntisessä perinteessämme kaksi tunnettua myyttiä, jotka molemmat ilmentävät samaa kaavaa ja torjuvaa suhtautumista ihmisten uhraamiseen jumalille. Kreikkalaisessa *Ifigeneia*-myytissä (tunnettu erityisesti Euripideen *Ifigeneia Auliissa*-tragediasta) ollaan Auliin saarella, missä Kreikan sotapäälliköt odottelivat Troijan sotaan lähtöä, mutta sää oli heille epäsuotuisa. Tietäjä Kalkhas selittää, että syynä on Artemis-jumalattaren viha ja hänen vihansa voidaan lepyttää vain jos hänelle uhraataan Mykenen kuningas Agamemnonin vanhin tytär Ifigeneia. Mutta Artemis ei haluakaan ihmisiä, vaan kun veitsi on jo työntymäisillään Ifigeneian kurkkuun, jumalatar vaihtaa naarashirven tytön paikalle. Näin hirvi uhrattiin ihmisen asemasta ja Artemis vei Ifigeneian Khersonesokseen, jossa tämä eli papittarena.

⁵⁶ Reijo Rasinkangas: *Fysikaalisen maailmankuvan kehitys*, 2005.

⁵⁷ Tarkempi selvitys [Raamatun kosmologiasta](#). Ks. myös H:gin yliopiston [teologisen tiedekunnan](#) sivustosta kuvaa Raamatun maailmankuvasta: litteä maa, jonka yllä kiinteä taivaankupu ja maan alla tuonela, vesien lähteet ja maan juuret.

⁵⁸ Nissinen, s. 34 teoksessa Hämeen-Anttila (toim.), 2001. Maininnan ansaitsee myös Martin Hengelin tutkimus *Judentum und Hellenismus* (1973), jossa Hengel osoittaa **suuren osan juutalaisuutta omaksuneen vaikutteita hellenismistä kauan ennen kuin kristinusko oli syntynytään**.

⁵⁹ Mona Eid, s. 142 teoksessa Hämeen-Anttila (toim.), 2001.

Samaa jumaluuden ensin vaatiman, mutta jumaluuden tahdosta toteutumatta jäävän ihmisuhrin kaavaa noudattaa myös Vanhan testamentin kertomus, jonka mukaan Jumala käski Aabrahamia uhraamaan oman poikansa Iisakin, mutta kun Aabraham oli jo ottanut teurastusveitsen käteensä, kuului taivaasta uhraamisen kieltävä ääni. Aabraham uhrasi pensaaseen sarvistaan takertuneen oinaan polttouhrina ja Iisak sai elää. Noissa kummassakin myytissä viime hetkellä ihminen (poika tai tytär) korvataan viime hetkellä eläimellä. Kyseisistä myyteistä ilmenee, että kummassakin kulttuurissa tunnettiin ihmisen uhraamisen mahdollisuus, mutta samalla kummassakin kulttuurissa irtisanouduttiin ihmisen uhraamisesta kehittämällä myytti, jossa jumalan ensin vaatima ihmisuhri ei toteudu jumalallisen väliintulon ansiosta ja ihminen pelastuu (Kaimio & al: *Väkivalta antiikin kulttuurissa*, s. 81–82).

Ihmisuhri uskonnollisena rituaalina eroaa muusta laillistetusta tappamisesta kuten sotimisesta, eikä Sokrateen ja Jeesuksen kuolemia voi pitää kuin kuvainnollisesti ihmisuhreina, koska molempien kuolemien takana oli yhteiskunnan virallinen lainsäädäntökoneisto ilman kultillista yhteyttä (Kaimio & et al. s.83). Kreetan minolaisessa kulttuurista on tehty löytöjä, joita on *tulkittu* ihmisuhrikäytännön todisteiksi, mutta se tulkinta on kiistanalainen ja epävarma. Lisäksi minolainen kulttuuri oli monelta osin erilainen kuin mykeneläinen (n. 1500 -1100 eaa.) ja sen jälkeinen varsinainen kreikkalainen kulttuuri. Kreetalla minolaisena aikana epävarman tulkinnan mukaan mahdollisesti tehdyt ihmisuhraukset eivät todista, että varsinaisessa kreikkalaisessa kulttuurissa uhrattiin ihmisiä (Kaimio & et al. s.84–85).

”Ei siis ole voitu oikeastaan lainkaan todentaa, että Kreikassa olisi harjoitettu ihmisuhreja varsinaisena riittinä...Pikemminkin voi ajatella, että kreikkalainen kulttuuri torjui tuntemansa ihmisuhri-ajatuksen kultin piiristä mutta sisällytti sen myytin piiriin. Myytin piirissä ihmisuhrilla oli oma tehtävänsä. Myyteissä se sijoittuu aina muinaiseen peruuttamattomasti ohitettuun myyttiseen aikaan ja saattaa jäädä toteutumatta, kuten Ifigeneia-myytissä, tai tulla korvatuksi normaalilla uhrikäytännöllä, kuten Dionysos-myytissä. Näin mytologiakin sulkee ihmisuhrin pois kreikkalaisesta uskonnollisesta käyttäytymisestä” (Kaimio et al. s.89).

Kreikkalaisten myyteistä on vielä syytä sanoa, että myyteissä jumalat eivät suostuneet syömään ihmislihaa, kun Tantalos tarjosi poikansa Pelopsin lihaa jumalille syötäväksi (Demeter söi sitä vahingossa). Tantalosta rangaistiin teostaan siten, että hänet lähetettiin manalaan ja Pelops herätettiin eloon kuolleista (tässä yksi esimerkki siitä, että kreikkalaiset tunsivat ajatuksen *kuolleen ylösnousemuksesta*). Tämä on merkittävää, sillä se todistaa, että kreikkalaisten jumalat eivät vaatineet eivätkä halunneet ihmisuhreja. Myyttien avulla Kreikan kulttuurissa perusteltiin erinäisten tapojen ja tekojen ei-toivottavuutta. *Muinaisuudessa* (myyttisessä menneisyydessä, joka oli nykyiseen maailmanaikaan verrattuna toisenlaista ja monesti osaksi myös kielteistä aikakautta) oli käyttäytytty tavoilla, joista seurasi vain onnettomuuksia ja kärsimystä, jopa jumalten tuomio. Mytologiset tarinat olivat varoituksia siitä, *että nykyajassa* ei tule syödä ihmisten lihaa, ei uhrata tai raiskata tytärtään eikä tappaa aviopuolisoaan tai äitiään (Kaimio et al. s.94–95).

Yksi ihminen sai kärsiä rituaalisesti yhteisössä vallinneen pahan poistamiseksi

Kreikkalaisessa kulttuurissa tunnettiin erityinen ”*rituaalisen pahoinpitelyn muoto, niin sanottu syntipukkiriitti*” (Kaimio et al. s.91). Kreikkalaiset uskoivat, että kun yhteisössä on jotain paha, kuten sadon epäonnistuminen, epidemia tai nälänhätä, se paha voitiin torjua jos syytettiin yhtä ihmistä, joka sitten karkotettiin yhteisön ulkopuolelle. Yhden yksilön poistaminen kollektiivisen rituaalin avulla poistaa onnettomuudetkin. Tutkijoiden tästä riitistä käyttämä nimitys ”*syntipukki*”

on otettu Vanhan testamentin laista, jossa 3 Moos.16:20–22 kuvataan syntipukkiseremonia: ylimmäinen pappi sälytti israelilaisten puolesta pukin kannettavaksi kansan kaikki synnit ja sitten pukki lähetettiin yhteisön ulkopuolelle (tehtävään asetetun miehen ajamana autiomaahan) ja näin pukki vei kansan synnit pois. Yksi, tässä tapauksessa eläin, sai kärsiä rituaalisesti kansan pelastuksen puolesta⁶⁰.

Kreikkalaiset nimittivät syntipukkia nimellä *farmakos* (yhteydessä sanaan *farmakon* = lääke, parannuskeino). Kuten israelilaiset tekivät vuosittain syntipukki-riittinsä, niin ateenalaisetkin tekivät puhdistusriittinä kerran vuodessa eli sitä ei tehty vain jonkin katastrofin aikaan. Ateenalaiset sulkivat syntipukki-riitillään pois kriisien mahdollisuuden (Kaimio et al. s.91). Tämä puhdistusriitti tehtiin keväällä Thargelia-juhlan aikaan, jolloin luonto joka vuosi herää ja uudistuu. Ateenassa oli selvä yhteys yhteisön puhdistumisen ja luonnon välillä. Juhlassa uhrattiin jumalille sadon ensimmäisiä tuotteita ja kulkueessa kannettiin keväsalkoa. Tämän juhlan yhteydessä kaksi miestä karkotettiin kaupungista, ja toisella miehistä oli mustia viikunoita kaulassaan (miesten edustaja) ja toisen kaulalla oli valkoisia viikunoita (naisten puolesta). Noita kahta miestä ei tapettu ja heidät valittiin yhteisön halveksittujen, muukalaisten tai syrjäytyneiden keskuudesta. Adberan kaupungin syntipukki-riitissä ostettiin orja riittä varten, hänelle tarjottiin runsas ateria ja sitten häntä kuljetettiin pitkin kaupungin muureja sekä viimeiseksi karkotettiin kivittämällä (ei tappamistarkoituksessa kuitenkaan). Karkotettuja voitiin myös ruoskia ensin, jos he olivat orjia, rikollisia tms. Syntipukki puettiin hienoihin vaatteisiin ja valtio elätti syntipukkia ennen karkotusta vuoden (Massalia) tai jonkin aikaa (Ateena).

Mutta kreikkalaisissa myyteissä tämä syntipukki-uhri on kuvattu toisenlaisena: niissä **uhri tapetaan** joko kivittämällä, polttamalla tai heittämällä alas jyrkänteeltä. Farmakokset eli syntipukit eivät olleet mitään syrjäytyneitä tms. vaan nuorisoa tai myös kuningasperheen jäsen. Jopa **itse kuningas saattoi uhrautua kuolemaan** syntipukkina.

”Useimmiten tapaus on esitetty henkilöiden vapaaehtoisena uhrautumisena. Esimerkiksi Ateenan kuningas Kodros olisi uhrannut itsensä Ateenan pelastuksen puolesta taistelussa doorilaisia vastaan; ruton uhatessa boiotialaista Orkhohomenos-kaupunkia Orionin (mytologinen metsästäjä, josta tuli kuoltuaan samanniminen tähtikuvio) tyttäret uhrasivat itsensä; kun Zeus teki maahan halkeaman, niin Ankhuros, paikallisen kuninkaan poika, ratsasti sinne ja halkeama sulkeutui. Myyteissä siis ylhäiset henkilöt tai yhteisön elinvoimaiset jäsenet uhrautuvat vapaaehtoisesti, kun taas riiteissä karkotetaan marginaaliryhmien edustajia” (Kaimio et al. s.92-93).

Niinpä jo kreikkalainen kulttuuri **tunsi ja hyväksyi idean vapaaehtoisesta uhrautumisesta ja kuolemista yhteisön puolesta** puhdistavassa ja pahan poistavassa syntipukki/farmakos-riitissä.

Roomalaisen eliitin näkemyksiä kristinuskosta

Kirjallisista lähteistä on säilynyt tietoa siitä, miten roomalainen eliitti suhtautui kristinuskoon. Eliitin piirissä kristinuskon vikoina nähtiin *taikausko, liiallinen jumalanpelko, herkkäuskoisuus, barbaarisuus, ateismi ja naismaisuus*. ”Ateismi” tuli siitä, että kristityt eivät suostuneet palvelemaan Rooman jumalia ja kielsivät ne epäjumalina jyrkässä monoteismissään. ”Naismaisuus”

⁶⁰ Ateenassa käytetyt teloitustavat olivat paaluun sitominen, missä rikollinen sidottiin raajoistaan ja kaulastaan kiinni paaluun tai lautaan. Kaulusta kiristämällä voitiin nopeuttaa kuolemista. Myrkkymalja oli toinen teloitustapa (Kaimio et al. s.23).

liittyi siihen, että naisia pidettiin herkkäuskoisina ja alttiina taikauskolle. Lisäksi antiikin kulteissa ei naisilla yleensä ollut tilaa eikä vaikutusvaltaa, vaan miehet johtivat kultteja⁶¹ (1. vuosisadan loppua kohden kristillinen kirkko meni *samaan suuntaan rajatessaan kirkon virat vain miehille*, kuten jälkipaavalilaisissa pastoraalikirjeissä – 1 Tim., Tiit. – on nähtävissä). Mutta kristinusko ei ollut ainoa uskonto, jota roomalainen eliitti arvosteli. Myös *kelttien uskontoa* Roomassa kritisoitiin, sillä kelttien uskonnon katsottiin liioittelevan polyteismia ja olevan yliampuva, kun taas kristittyjen katsottiin olevan yliampuvia ja liioittelevia monoteismissään.

Kristittyjä pidettiin muukalaisina, he eivät kuuluneet ”meihin” eli kreikkalais-roomalaiseen kulttuuriin. Myös kristittyjen kuoleman halveksintaa ja marttyyriuteen suostumista eliitti halveksi. Esim. *Marcus Aurelius* piti sitä epärationaalisenä ja uppiniskaisuutena.

Johtava antiikin ajan kristinuskon kriitikko oli *Porfyrios*, joka teki teoksen *Viisitoista kirjaa kristittyjä vastaan* 200-luvun lopulla. Porfyrios harjoitti rationaalista, osin modernin kaltaista kritiikkiä kristinuskoa ja Raamatua vastaan ja hän mm. löysi ristiriitoja Raamatun teksteistä. Vähitellen eliitin parissa ilmeni myös *pyrkimyksiä assimiloida, sulauttaa, kristinuskoa kreikkalais-roomalaiseen kulttuuriin*. Kristittyjen monoteismi alettiin nähdä monarkkisena ja paralleelina Rooman monarkkisuuudelle. Idea meni näin: on yksi hallitsija yli muiden, mutta muiden yksilöiden olemassaoloa keisari ei kiellä ja niinpä vastaavasti kristillinen yksi jumala on ylin, mutta muita jumalia ei tarvitsisi kieltää. Mielenkiintoista on, kuinka myöhäisantiikin kreikkalais-roomalaisissa ajatteluvirtauksissa tapahtui *kehitystä, muutosta monoteistisempään suuntaan*: filosofi *Plotinos* ajatteli, että on Yksi, josta kaikki muu on lähtöisin.

Kreikkalais-roomalaisessa kulttuurissa materiaallinen maailma nähtiin hyvänä ja kristittyjen odottama maailmanloppu kiistettiin. Myös *teodikea*-ongelmasta puhuttiin (jos Jumala lopettaa maailman niin silloin maailmassa on pahaa ja Jumala on luonut sen pahan). Jeesus nähtiin kreikkalais-roomalaisen eliitin silmin persialaisperäisenä *maagina* tai antiikin uskomusperinteisiin kuuluvana jumalanmiehenä⁶².

⁶¹ Lähteet koskien antiikin naisten uskonnollista toimintaa ovat tosin niukkoja ja naisten osallistuminen roomalaiseen uskontoon on lähinnä vain miesten kirjoitusten varassa. Roomalaisessa Junon kultissa naisten toiminta oli tavallisesti kollektiivista eli naisten koko yhteisö teki rituaalin yhteisönsä puolesta. Roomalaisessa kulttuurissa naisten yhteiskunnallinen asema tuli esiin poikkeustilanteissa (lepytysriitit) sekä vuosisataisjuhlien aikaan. [Roomalaiset naiset](#) uskonnollisina toimijoina (M. Kahlos).

⁶² Tässä osuudessa viitataan "Toiseus roomalaisessa maailmassa 200-500-Luvuilla"-tutkimushankkeeseen. "Artikkelissa tarkastellaan erityisesti toiseuden teeman näkökulmasta sitä kuvaa, jonka kreikkalais-roomalaisen eliitin lähteet välittävät kristityistä. Kysymyksessä on diskurssi meistä ja muista, joita kristityt edustivat ei-kristityille. Olen tarkastellut teemaa lisensiaatintutkimuksessani ja väitöskirjassani suppeahkon aikarajauksen puitteissa. Nyt on tarkoitus laajentaa tutkimusta 200-luvun ja 300-luvun alun jälkeiseen aikaan aina 400-luvulle saakka. Tällöin voidaan tarkastella sitä kuvan muutosta, joka kristittyjen imago tapahtuu, kun kristinuskosta tulee vähemmistöuskonnosta valtiouskonto. Kuitenkin koko ajan tarkastelun kohteena on se, miten ei-kristilliset lähteet kuvaavat kristittyjä, eikä kristittyjen oman identiteetin muotoutuminen ja vahvistuminen. Mielenkiintoiseksi aikalaieskustelun kristillisyydestä tekee juuri se, kuinka ”pakanoiden” ymmärrys itsestään muuttuu ja muovautuu suhteessa voimistuvaan kristittyjen ryhmään nähden."

Uskonnonfilosofisia ja raamattukriittisiä ulottuvuuksia

Konservatiivikristittyjen ensimmäinen vastaväite: ”puristinen” juutalaisuus

Varsin tyypillinen konservatiivisten kristittyjen vastaväite kuuluu suurin piirtein näin: *”kristinusko perustuu juutalaisuuteen ja juutalaisiin käsitteisiin, eikä pakanauskontoihin. Juutalaisuus on Jumalan ilmoitususkonto, jonka opetukset perustuvat Raamattuun, Jumalan inspiroimaan sanaan. Juutalaisuus oli torjuva vieraita uskonnollisia vaikutteita kohtaan, eikä sen tähden kopioinut pakanoilta mitään”*.

Vastaus ensimmäiseen vastaväitteeseen

Yllä olevaan vastaväitteeseen liittyy konservatiivisten kristittyjen ajattelu, jonka mukaan Vanhan testamentin ja Uuden testamentin kirjoitukset sekä kristinusko oppeineen ovat *Jumalan yliluonnollisesti ilmoittamia ja erehtymätöntä, virheetöntä ilmoitustietoa, jota ihmiset eivät ole keksineet*, minkä lisäksi ne ovat ainutlaatuisia eivätkä ”pakanalliset myytit ja uskomukset” ole mitään sukua Raamatulle, juutalaisuudelle ja kristinuskolle. Tämä tutkielma sisältää kuitenkin todisteita siitä, että juutalaiset eivät olleet mitään jyrkkiä, sisäänpäin omaan uskontoonsa kääntyneitä ”kulttuuripuritaaneja” tai ”puristeja”, jotka olisivat eläneet henkisesti tyhjiössä ilman yhteyksiä ympäristön kulttuuriin ja uskonnollisiin innovaatiokeskuksiin. Kansanuskonollisuus israelilaisten keskuudessa oli profeettojen näkökulmasta *liiankin altista* omaksumaan ulkopuolisia jumalia, tapoja ja uskomuksia. Vanhan testamentin kirjoituksissa on selviä yhteyksiä, lainavaikutteita ja riippuvuuksia ympäristön kansojen, kuten egyptiläisten kertomaperinteeseen ja viisaukskirjallisuuteen. Myöhemmässä vaiheessa Persian vaikutus nousi tärkeäksi myös koska juutalaisilla oli teologista tilausta uusille uskonnollisille vastauksille. Lähes monoteistinen zarathustralaisuus tarjosi valmiita käsitteitä ja oppeja, joiden avulla juutalaiset kykenivät helposti antamaan sekä muotoa että sisältöä uudelle dualistiselle ”Jahve vastaan saatana” -teologialle, jossa oikeudenmukaisuuden toteutuminen edellyttää eskatologiaa, ylösnousemusta, viimeistä tuomiota ja taivasten valtakuntaa. Jeesuksen päivinä Välimeren rannikolla ja Kesareassa vallitsi sekakulttuuri, jossa oli edustettuna monia uskontoja (myös Mithran kultti) ja filosofioita (stoalaisuus, epikurolaisuus), sillä juutalaiset elivät keskellä kansainvälistä kulttuurivaihtoa ja kaupankäyntiä.

Sitä paitsi juutalaisuus ei ollut mikään yksi yhtenäinen monoliitti, vaan juutalaisuudessa oli monia erilaisia ja keskenään kilpailevia suuntauksia, puolueita ja ajattelijoita. Lisäksi juutalaisuudessa on erotettavissa esoteerinen suuntaus (esoteerinen merkitsee sisäistä, sellaista mikä ei avaudu kaikille): *kabbalistinen* perinne, jota harjoittavat *juutalaiset omaksuivat mysteerioppeja Babyloniasta⁶³ sekä Zarathustran ja kaldealaisten oppeihin* perustuvan dualistisen jaon hyviin ja pahoihin voimiin. Kabbalistiset esoteeriset mystiset traditiot palautuvat kristinuskoa edeltävään juutalaisuuteen. Kabbalah merkitsee juutalaista uskonnonfilosofista suuntausta, jossa käsitys maailmasta pohjautuu mystiseen ymmärtämiseen ja pyhien kirjoitusten merkityksen avautumiseen niille, jotka ovat saaneet vihkimyksen.

Lisäksi juutalaisuuden sulkeutuneisuuteen ja torjuvuuteen lainavaikutteita kohtaan turvautuvat kristityt eivät huomioi riittävästi sitä, että hellenistisellä ajalla juutalaisia ei elänyt vain

⁶³ Simo Parpola, s. 229. Pentikäinen – Pentikäinen.

Palestiinassa, vaan Palestiinan juutalaisten lisäksi oli olemassa *hellenistinen juutalaisuus* eli ne juutalaiset, jotka elivät hellenistisen kulttuurin keskellä muualla kuin Palestiinassa. Esimerkiksi Aleksandrian kaupungissa ja muuallakin hellenistisessä maailmassa eli juutalaisia (Vanhasta testamentista oli tehty kreikankielinen käännös eli *Septuaginta*). Jerusalemissakin asui hellenistijuutalaisten yhteisö ja heitä eli muuallakin Palestiinassa runsaasti.

Eikä siinä vielä kyllin, vaan on myös muistettava *proselyytit*, jotka olivat juutalaisuuteen kääntyneitä pakanoita. Heitä virtasi Jerusalemiin juutalaisten pääsiäisjuhille vuosittain. Proselyyteille yhteisiä piirteitä olivat kreikan kielen (sen ajan sivistyskieli) taito sekä se, että nämä käännynnäisjuutalaiset olivat omaksuneet paljon ympäröivän hellenistisen kulttuurin vaikutteita. Toisin sanoen heidän juutalainen uskona oli erilaista kuin vaikka essealaisten tai Johannes Kastajan. Ne hellenistijuutalaiset, joista tuli sittemmin kristittyjä ”*vaikuttivat ratkaisevalla tavalla sen kehitykseen*” (Myllykoski, s. 39–40).

Galileasta, Jeesuksen kotiseudulta, on löydetty todisteita hellenistisen kulttuurin leviämisestä myös Galileaan, missä se eli juutalaisen kaupunkikulttuurin kanssa vieretysten. *Sephoris*, missä todistettavasti oli hellenististä kulttuurivaikutusta, oli Jeesuksen kotikaupungin Nasaretin naapurikaupunki, joten on perusteltua olettaa Jeesuksen ja hänen opetuslastensa tunteneen hellenististä kulttuuria (UT ei kerro Sephoriksesta mitään). Oudompi vaihtoehto ja varsin vaikeasti perusteltavissa on se, että Jeesus ei olisi tiennyt mitään hellenistisestä (kaupunki)kulttuurista. Monipuolista sekakulttuuria ja roomalaisen sivistyksen osoituksia oli läsnä muuallakin Palestiinan alueilla, eivätkä ne rajautuneet vain joillekin suppeille alueille.

Lisäksi voidaan mainita, että Tiberias sijaitsi Syyrian Egyptiin yhdistävällä merkittävällä kauppareitillä, jota nabatealaiset hallitsivat 1. vuosisadalta eaa. 1. vuosisadan jaa. puoliväliin asti. Tuon kauppap tien vaikutuspiirissä Tiberiaan ja Kapernaumin seudulla asui arviolta yhteensä 120 000 asukasta juutalaisen historioitsijan *Flavius Josefuksen* tietoihin pohjautuen. Tiberiaan kaupungissa oli monenlaisia roomalaisen sivistyksen merkkejä, kuten stadion, forum, palatsi ja julkisia kylpylöitä (juutalaiset rabbinit eivät tuominneet kylpylöitä, vaikka monesti arvostelivat roomalaisten tapoja). Lisäksi Tiberiaksessa oli *Hygieia*-jumalalle pyhitetty temppele (Hygieia oli parantamisen jumala). Galileaa - Jeesuksen kotialuetta - on siten perusteltua pitää hellenisoituneena, mutta Galileaa ei voi silti väittää ”puolipakanalliseksi” alueeksi, vaan Galilealla oli runsaita yhteyksiä Juudeaan ja ambivalentti suhde Jerusalemiin (Molari, s.22).

”*Monikulttuuriset Dekapoli ja Perea*”-kappaleesta lainaus (lihavoinnit minulta):

”Monikulttuuriset Dekapolin ja Peraan alueet olivat läheisessä kiinteässä suhteessa Ala-Galileaan. Tuo alue on erityisen mielenkiintoinen monipuolisten kulttuurivaikutteiden vuoksi: Dionysos-kultti, stoalaisuus, kyynisyys ja epikurolaisuus olivat hyvin tuttuja. On kyseenalaista, kuinka kulttuurivaikutteet olisivat kuitenkin jääneet vain Dekapolin ja Peraan alueille. Jumalan valtakunnan julistajien voi uskoa kulkeneen myös niiden juutalaisten pariin, jotka Dekapolin ja Peraan alueella jo elivät kiinteässä kanssakäymisessä Ala-Galileaan. Kaikki kulkeminen ei ollut edes väliaikaista, vaan myös siirtolaisuutta esiintyi alueilla.” (Molari, s.9).

Vielä eräänä esimerkkinä hellenistijuutalaisten valmiudelle omaksua uskonnollisia vaikutteita hellenistisestä kulttuuripiiristä voidaan ottaa *sieluun ja kuolemanjälkeiseen olotilaan* liittyvät uskomukset. Vanhatestamentillisen Israelin uskon käsitys kuolemanjälkeisestä olotilasta on yksinkertainen: kaikki ihmiset päätyvät maan alla olevaan tuonelaan synkkään varjomaiseen

olemisen tilaan ilman toivoa pääsystä maan päälle elävien joukkoon. Vanhatestamentillinen alkuperäinen teologia ei sisällä ihmisten erottelua tulevaisuudessa tapahtuvana tuomiopäivänä kahteen luokkaan, joilla on vastakkainen ikuisesti kestävä kohtalo (taivaassa ja helvetissä). VT:n teologia ei vanhastaan tunne käsitystä ihmiskunnan ruumiin ylösnousemusta "viimeiselle tuomiolle". Israelissa "ylösnousemus" oli vertauskuva Israelin kohtalon kääntämiselle (Hes.37:1–14, Hoos.6:2, jossa kyse Israelin kansan paremmasta tulevaisuudesta eikä Jeesuksen/Messiaan ylösnousemuksesta). Vasta myöhemmässä juutalaisuudessa syntyi usko ruumiin ylösnousemukseen, mikä on kirjattu makkeabalaisajalla 160-luvulla eaa. syntyneeseen Danielin kirjaan, jossa on Vanhan testamentin

"ainoa yksiselitteisesti ruumiin ylösnousemusta kuvaava teksti Dan.12:1-3 (vrt. kuitenkin myös Jes.26:15-21)" - Myllykoski, s.129.

Mutta hellenististen juutalaisten joukossa sai jalansijaa kreikkalaisperäinen usko sielun kuolemattomuuteen, josta hellenistijuutalaiset tekivät juutalaisen version. Keskeiset todisteet ovat 4. Makkabealaiskirjassa olevat maininnat eräiden Antiokos IV Epifaneen vainoissa tapettujen juutalaisten marttyyrien pääsemisestä kuoleman jälkeen Aabrahamin ja toisten patriarkkojen joukkoon (4 Makk.13:17;18:23, ks. myös Viis.1:12, 15–16;2:23;3:4).

"Huolimatta sielun kuolemattomuuteen liittyvän ajattelun osittaisesta suosiosta hellenistisen juutalaisuuden piirissä ruumiin ylösnousemus tuli ajan myötä tätä suosittumaksi malliksi.

...

Kaiken tämän keskellä on kuitenkin syytä muistaa, että läheskään kaikissa juutalaisissa piireissä ei puhuttu kuolleiden herättämisestä viimeisenä päivänä tai odotettu sitä. Selvimmin tätä uskoa edustivat fariseukset ja heidän liikettään lähellä olevat piirit...lisäksi on kiistanalaista uskoivatko Qumranin lahkon kannattajat kuolleiden ylösnousemukseen, vaikka näyttää selvältä, että heidän keskuudessaan eli voimakas toivo hurskaiden lopullisesta voitosta" - Myllykoski, s. 131.

Yllä olevan valossa on selvää, että juutalaisuus ei ollut itseensä käpertynyt, omien pyhien kirjojensa ympärille linnoittautunut kulttuurista ja uskonnollista puhtauttaan vaaliva puritaaninen yksituumainen kokonaisuus, joka olisi pysynyt erossa kansainvälisestä henkisestä vaihdannasta.

Vielä voidaan todeta, että koska ylösnousemususko on näin nuorta ja juutalaisuuden sisällä kaikki tahot eivät sitä edes hyväksyneet niin ei ole perusteltua olettaa, että paljon varhemmin (1000–700-luvuilla eaa.) syntynyt Zarathustran uskonto olisi saanut juutalaisilta ylösnousemususkon. 1000–700-luvulla Israelin uskossa ei edes esiintynyt teologiaa kuolleiden ylösnousemuksesta, viimeisestä tuomiosta ja taivasten valtakunnan perustamisesta sekä helvetistä valheen palvelijoille.

Koska ainoa yksikäsitteisesti kuolleiden ylösnousemusta ja kuolleista herätettävien kahta vastakkaista kohtaloa kuvaava VT:n kirjoitus on hyvin nuori Danielin kirja (160-luvulta eaa.) ja Zarathustran uskonto on melkein tuhat vuotta, seitsemisen sataa vuotta ainakin, vanhempi ei voi olla mitään eskatologisten ja tuonpuoleisuuteen liittyvien traditioiden välittymisketjua israelilaisilta zarathustralaisuuteen (jossa on muuten omintakeisesti kolme erilaista ikuista kohtaloa tuomiopäivänä tuomittaville: autuuden valtakunnan ja ikuisen helvetin lisäksi "keskimmäinen talo" niille, joiden hyvät ja pahat teot ovat tasapainossa).

Ensimmäinen kriittinen kysymys Raamatun jumalallisuuteen ja uniikkisuuteen uskoville kristityille

Niiltä, jotka pitävät Raamattua "Jumalan Hengen inspiroimana kirjana" ja "ainutlaatuisena ilmoitustietona", jonka kertomukset ja opetukset eivät ole mitään sukua ympäröivien kulttuurien kertomus- ja uskomusperinteiden kanssa voidaan kysyä seuraava kysymys: miksi "Pyhän Hengen" tarvitsi "ilmoittaa" yliluonnollisesti israelilaisille (ja alkukristityille) sitä samaa viisautta, uskomuksia ja kertomuksia (tai sitä **Lähi-idän muinaiseen sijaiskärsijä/syntien sijaissovittaja-uskoon perustuvaa "ristin evankeliumia"**), mitä israelilaisten ja alkukristittyjen naapurikansoilla oli jo omasta takaa ollut pitkän aikaa aikaisemmin ja joka ei voinut olla juutalaisillekaan tuntematonta? Jos Raamatun "Jumala" (pitkän teologisen kehityksen myötä muotoutunut monoteistinen Jahve, "Herra") ei siedä "pakanallisia uskomuksia" niin miksi kuitenkin tällä Raamatun Jumalalla oli "ilmoitettavanaan" merkittävän paljon silmiinpistävästi samankaltaisia opetuksia, kertomuksia ja viisauksia, kuin israelilaisten ja alkukristittyjen naapurikansoilla oli? Eikö Raamatun Jumalalla ollut mitään *uutta, todella ainutlaatuista ja ennenkuulumatonta tietoa kerrottavanaan* uskovilleen, vaan lähinnä olemassa olevien uskomuksien ja uskonnollisen hengen uusia muunnelmia, uusia versioita vanhoista teemoista ja motiiveista?

Sitä paitsi kuten olemme nähneet, israelilaiset eivät eläneet henkisessä tynnyrissä eivätkä olleet mitään "kulttuuri-puritaaneja", vaan aikansa lapsia ja osallisia ympäröivien korkeakulttuurien henkisistä virtauksista ja perinteistä, joita israelilaiset sovittivat oman uskonsa (monimuotoiseen ja muuttuvaan) teologiaan ja moraaliiin.

Vastakysymys konservatiivikristityille: uniikkisuus, ontologia ja totuusarvo

Jos Raamattu ja kristinusko olisivat kohta kohdaltaan niin ainutlaatuisia, ettei missään muualla ole esiintynyt mitään samankaltaisia, Raamatun näkemysten ja kertomuksien kanssa rinnakkaisia uskomuksia niin todistaisiko se raamatullisen ontologian ja kristinuskon uskomuksien totuusarvon puolesta (eli että Jumala, Kristus, saatana ja enkelit ovat todella olemassa ja että Raamatun väitteet ovat tosia)? Ei väitteen tai uskomuksen uniikkisuus kerro mitään sen totuusarvosta eikä edellytä "jumalallista alkuperää". Uskomus voi olla väärä, vaikka kukaan muu ei olisi keksinyt mitään edes etäisesti sitä muistuttavaa. Aivan samalla tavalla johonkin väitteeseen uskovien suuri määrä ei ole todiste, että väite on tosi (kristityt ovat nykyin vähemmistö maailmassa, joten kristinusko ei edes ole enemmistöasemassa). Kannattajien paljous (tai *vähäisyys*) ja uskomuksien samankaltaisuus muiden uskomuksien kanssa tai uskomuksien ainutlaatuisuus ovat epäoleellisia ontologian ja totuusarvon kannalta.

Johtopäätös kristinuskon paavalilaisesta itsetulkinnasta

Kristillisen uskon, ainakin paavalilaisen uskontulkinnan, mukaan kristillisen uskon "totuudet" eivät ole tästä maailmasta, eikä tämän maailman viisautta, vaan ne ovat "ylhäältä", Jumalan viisautta, joka on "luonnolliselle" (so. ihmiselle, joka ei usko Kristukseen) mahdottomia hyväksyä tai keksiä. Tuollaisen itseymmärryksen johdosta kristinusko ei ole yksi uskonto muiden joukossa, vaan se julistaa olevansa ainutlaatuinen, alkuperältään jumalallinen ja sellainen, että ihmiset eivät voi sellaisia uskonkappaleita keksiä eikä pitää hyväksyttävänä.⁶⁴

⁶⁴ 1 Kor. 1:18–31, 2:6–16 ristinevankeliumia sanotaan varsinkin "kreikkalaisten" pitävän hullutuksena.

Jos paavalilainen – ja konservatiiviskristillinen – kristinuskon itseymmärrys olisi pätevä, on erittäin vaikea nähdä, miten Kybele-uskonto, eräs Rooman valtionkulteista, päätyy jäljittelemään kristillisiä uskomuksia ja riittejä ja liittää omaan jumalaansa puun eräänlaisena ristinä sekä hyväksyy jumalansa ylösnousemuksen niin että Attista aletaan pitää ”paholaisen Kristuksena”. Mutta kuten tässä tutkielmassa on tuotu esille, kristillisillä uskomuksilla ja motiiveilla on ollut edeltäjänsä ja myös kreikkalaisessa kulttuuripiirissä. Toisen puolesta kuoleminen, itsensä uhraaminen, kuolleista fyysisesti nouseminen eivät olleet inhimilliselle uskonnolliselle luovuudelle mahdottomia, järjettömiä (tai ”hullutuksia”) käsityksiä.

Kristinuskon uniikkisuus ja ”ilmoitusluonne”

Kuten aiemmin esitellyt esimerkit Zalmoxis ja Inanna todistavat, ”pakanalliset” ihmiset olivat kehittäneet omista lähtökohdistaan käsin itsenäisesti ja toisistaan riippumatta (ei ole perusteita olettaa Inanna-myytin ja Zalmoxiksen välille lainaussuhdetta) uskomuksia (jopa uskonnon, joka eli satoja vuosia!) ja kertomuksia sankarin/jumaluuden epäitsekästä kuolemasta (Inannan kuolintapa oli vieläpä ristiinnaulitseminen, seivästäminen, tuonelassa), sijaiskärsimisestä/kuolemaan suostumisesta vapaaehtoisesti ja kuolleista nousemisesta. Jopa kreikkalaisella maaperällä näin on todistettavasti tehty, vaikka Paavalin kirjeistä voisi päätellä, että tuollaiset uskomukset olisivat jotenkin ”luonnottomia” ja mahdottomia hyväksyä kreikkalaisille ja että niiden löytäminen edellyttäisi jumalallista viisautta. Paavalin ja muiden kristittyjen päättely on, kuten olen näyttänyt ja kohta näytän vielä enemmän, perusteita vailla ja lisäksi se vääristää kreikkalaista sekä muinaisitämaista uskonnollista ajattelua (konservatiivisen kristillisyyden motiivina on ollut pyrkimys oikeuttaa kristinuskon universaalisuus ja tehdä siitä uniikki oppisisällöltään).

Ei ole edes oleellisinta se, onko kyseessä uskomuksien nimenomainen lainaaminen ja suora perinneketju uskonnosta ja kultista toiseen, vai ovatko nuo uskomukset syntyneet itsenäisesti, toisistaan riippumatta ja sattumalta muotoutuneet toisiaan muistuttaviksi. Kummassakin noista edellä mainitsemisessä vaihtoehdoissa pätee se, että kristinuskon ja Raamattu eivät ole millään epätavallisella tavalla uniikkeja *sui generis* tai poikkeavia Lähi-idän ja myöhäisantiikin hellenistisen kulttuuripiirin puitteissa niin että niiden syntyä ja monimuotoista teologiaa ei voitaisi selittää pätevästi luonnollisin maailmansisäisin syin (toisin sanoen ei ole mitään tarvetta eikä välttämätöntä syytä uskontojen tutkimuksen perusteella olettaa mitään ”ihmismielen luontaisten ajattelutapojen vastaista” jumalallista ilmoitustietoa selittämään Raamattua ja kristinuskon). Toisen syntien puolesta kuolemaan suostumisen (tai muusta epäitsekästä syytä toisen puolesta kuoleminen), jumalan tai heeroksen väkivaltaisen kuoleman ja kuolleista ylösnousemisen motiivit eivät ole ainutlaatuisesti vain alkukristilliseen teologiaan liittyvä piirre (esimerkkejä löytyy sekä kreikkalaiselta maaperältä että Lähi-idän muinaisista uskonnoista ja kultteista). On siis väärin ja tosiasioiden vastaista olettaa, että ”luonnollinen” (so. ihminen vailla uskoa Jeesukseen) ihminen ei voisi keksiä ideaa sijaiskärsimisestä, syntien sovittamisesta ja toisen hyväksi kuolemista epäitsekyyden tai rakkauden motivoimana.

Jokainen uusi uskonto on *sellaisenaan tietysti ainutkertainen ja sellaisenaan ennen tuntematon*, kuten kristinuskokin on, mutta kristinuskon ei syntynyt tyhjiössä, ei ”ylhäältä annettuna”, vaan juutalaisista ja hellenistis-itämaisista vanhoista teemoista, motiiveista, uskomuksista näiden erilaisten aineksien uutena versiona (kuten jokainen automalli on uusi ja ennen näkemätön, mutta silti se on tunnistettavissa autoksi, auton yhdeksi muunnelmaksi, ja se ”sukua” muille autoille ja siinä on samoja komponentteja kuin toisissa autoissa). ”Raaka-aineet” ovat vanhoja eivätkä ne ole uniikkeja, mutta niistä muodostunut uusi muunnos on uniikki – silti yksi uskonto uskontojen joukossa ja osa muinaisitämaista ja kreikkalaista uskonnollista ikivanhaa jatkumoa ja perinneketjua.

Näin ollen viimeinen ja tärkein uskonnonfilosofinen johtopäätös on seuraava: ei ole historiallisia perusteita eikä mitään välttämätöntä tarvetta olettaa juutalaisuutta ja siitä erkaantunutta kristinuskoa sekä Raamatua "Jumalan ilmoitukseksi" eikä millään sellaisella tavalla ihmiskunnan uskonnollisista universaaleista ideoista ja Välimeren pohjukan uskonnollisesta perinnejatkumosta niin suuresti poikkeavaksi, että ihmismieli ei olisi voinut uskonnollisessa ajattelussaan tuollaisia uskomuksia ja oppeja kehittää. Alkukristityt ja heidän apostolinsa olivat aikansa lapsia omassa juutalais-hellenistisessä synkretistisessä (synkretismi = uskonnollisten käsityksien ja perinteiden sekoittuminen) kulttuuripiirissään, jonka tarjoamien juutalaisten ja hellenististen (ja yleisitämaisten) mytologioiden ja uskomuksien avulla he rakensivat teologisia tulkintojaan Jeesuksen (sikäli kuin hän oli yksi historiallinen henkilö) olemuksesta ja merkityksestä. Kristikunta oli jo alusta alkaen hajanainen, monimuotoinen keskenään kilpailevien Kristus-uskon tulkintojen kenttä, jolla kiisteltiin "oikeasta opista" aivan kuten kristityt nykyäänkin taistelevat toisiaan vastaan oppikysymyksissä. Ei ollut yhtä kristikuntaa alussakaan, vaan monta eri kristikuntaa ja monta erilaista, keskenään jännitteistä kristinuskoa.

Uskonnollisten käsityksien lainaamisen suhteen on lisäksi syytä huomioida, että ei uskontoja luoda kasaamalla satunnaisesti sieltä täältä haalittuja irrallisia, epäyhteensopivia uskomuksia kokoon keinotekoiseksi uskomuskasaksi, vaan kun johonkin uskontoon tai kulttiin omaksutaan uskomuksia ja vaikutteita toisista uskonnoista on se lainaava uskonto ymmärtänyt ne omaa tarvettaan vastaaviksi ja tulkinnut niitä uudelleen sekä nähnyt lainavaikutteet kokonaisuuden kannalta yhteensopiviksi ja toimiviksi sekä luontevasti omaan uskontoon istuviksi. Mitään vieraaksi, vastenmieliseksi ja epäyhteensopivaksi katsottavia aineksia tuskin hyväksyttäisiin omaan uskontoon.⁶⁵

Toinen kriittinen huomautus: lainaamisen suunta oltava kristityille teologisesti ”turvallinen”

Lisäksi on syytä panna merkille, että kristityille ei näytä tuottavan mitään ongelmaa hyväksyä *uskonnosta ja kulttuurista toiseen lainaamisen ideoa sinänsä*, kunhan suunta on vain teologisesti oikea ja "turvallinen" - eli Raamatusta ja kristinuskosta "pakanaukontoihin" päin. Mutta eikö Raamatun ja kristinuskon pitänyt olla jumalallista, inhimillistä viisautta ja ajattelua ylempää ja sellaista, että sitä jumalallista "totuutta" ihmiset vihaavat - kuinka ihmeessä he sitten voivat jäljitellä ”lihallisessa Jumalan vastaisessa tilassaan” kristinuskoa (Kybele ja mahdollisesti roomalainen Mithran kultin versio) sekä hyväksyä kristillisen uskon motiiveja ja käsityksiä ja integroida ne omiin "pakanallisiin" uskontoihinsa? Ja se, että kristilliset teologiset ideat ja käsitteet sopivat liitettäväksi niihin "pakanaukontoihin" kertoo myös siitä, että niissä muissa uskontojen olemuksessa, käsitteistössä ja rakenteissa oli niille teologisesti tilaa, ne sopivat noihin "pakanallisiin kultteihin ja uskontoihin". Joten eivät ne Etu-Aasian ja Egyptin "pakanoiden" uskonnot lopultakaan ratkaisevasti vieraita ja pääsemättömästi erilaisia olleet, kuten kristityt halusivat uskotella puolustaessaan Raamatun ja kristinuskon ilmoitusluonnetta ja erikoisasemaa uskontojen joukossa.

Konservatiiviset kristityt mieluusti väittävät, jos vähänkin mahdollista, että ”pakanat” lainasivat juutalaisilta, kristityiltä ja Raamatusta. Näin konservatiivikristityt tunnustavat kulttuurista ja uskonnosta toiseen lainautumisen idean ja argumentit, mutta käyttävät niitä älyllisesti epärehellisesti ja dogmaattisesti: ainoa vaihtoehto, mitä he voivat käsitellä uskonnollisen uskonsa puitteissa on pakanuuteen päin. Heti jos esitetään vaikutteiden omaksumisen suunnaksi pakanoudesta juutalaisuuteen, kristinuskoon ja Raamattuun käynnistyy dogmaattinen torjunta ja

⁶⁵ Pentikäinen – Pentikäinen, s.264 roomalaisten omaan uskontoonsa vastaanottamista aineksista toisilta kulttuureilta. Sama periaate soveltuu muihinkin uskontoihin eikä vain roomalaisten uskontoon.

vähättely, joka on pikemminkin oman henkilökohtaisen uskonsa julistamista, kuin esitettyjen argumenttien ja lähteiden asiallista käsittelyä.

Jeesus katoaa historiallisen epävarmuuden ja myyttisten tulkintojen hämärään

Kuitenkin, kuten tässä tutkielmassa olen esittänyt (ja viittaamistani tutkimuksista löytyy paljon enemmän tietoa ja seikkaperäistä argumentointia), on selvästi perusteltua päätyä johtopäätökseen, että niin juutalaisuuteen ja Vanhaan testamenttiin kuin kristinuskoon ja Uuteen testamenttiin on omaksuttu ympäröivien uskontojen ja kulttuurien myytti-, viisauk- ja kertomusperinteitä ja uskomuksia, joista on toimitettu uusi juutalaistettu versio. Lisäksi olen osoittanut, että *lainaamista on tapahtunut myös päinvastaiseen suuntaan*, nimittäin kristinuskosta Kybele-Attis-kulttiin 300–400-luvuilla jaa. – sekä mahdollisesti, ellei jopa todennäköisesti, myös mithraismiin nuorempaan roomalaiseen muotoon. Kumpikin lainautumissuunta pätee ja niiden tueksi on kiistatta todisteita. Juutalaisten ja alkukristittyjen ”henkisessä tynnyrissä” ja kulttuurisessa tyhjiössä olemista ja ”jyrkkää vastenmielisyyttä pakanallisia vaikutteita kohtaan” ei voida todistaa, eikä tukea uskolle Raamatun oppien ”ylhäältä” laskeutumisesta löydy (ts. ei ole mitään välttämätöntä tarvetta olettaa Raamatun sisällön olevan yliluonnollista alkuperää, vaikka tietenkään ei voida todistaa Raamatun jumalallisuutta suuntaan tai toiseen).

Kristinuskon opit, riitit ja kertomukset eivät ole selittämättömiä, vaan niihin on löydetty perustellusti luonnolliset selitykset ja kristinuskko istuu samaan hellenistisen ajan synkretistiseen pelastajauskontojen eetokseen ja jatkumoon omana versionaan olemassa olevista (ikivanhoista sekä uudemmista) uskonnollisista ja filosofisista aineksista.

Se, joka ei katso perustelluksi pitää kristinuskkoa erityisasemassa (= jumalallisesti annettuna inspiroituneena totuutena perustuen tiettyihin historiallisiin, kirjaimellisiin tapahtumiin, kuten neitseellinen syntymä, ristinkuolema ja ruumiillinen ylösnousemus) eikä Raamattua Jumalan inspiroimana ilmoituksena saa näistä argumenteista hyvin vahvan rationaalisen perustan skeptisyydelleen. Sellaisella skeptikolla on vähemmän vaikeuksia selittää Raamattua ja kristinuskkoa (ja juutalaisuutta), kun taas perinteistä konservatiivista kristillistä tulkintaa ja Jeesuksen koko elämänkaaren historiallisuutta kohta kohdalta puolustava on suurissa vaikeuksissa ja hän joutuu kohtaamaan vakavia, ohittamattomia kriittisiä kysymyksiä ja argumentteja, jotka nousevat lähdemateriaalien tutkimisesta ja vertailusta.

Jeesus – myyttinen hahmo vai historiallinen henkilö?

Mitä Jeesuksen historiallisuuteen tulee niin *agnostisismi* voi olla siinäkin kysymyksessä perustelluin suhtautumistapa vastuuntuntoiselle historian tutkijalle (kuten professori M. Price on esittänyt): emme tiedä varmuudella, onko Jeesus ollut olemassa, emmekä tiedä, että hän ei ole koskaan elänyt. Jeesuksen valtavan suuri henkilökohtainen uskonnollinen merkitys niin historian aikana kuin nykyään miljoonille ihmisille asettaa Jeesuksen aivan omaan luokkaansa ja tekee kysymyksen tarkastelun objektiivisesti ja neutraalisti mitä ilmeisimmin vaikeammaksi kuin monien muiden historiallisten kysymyksiä arvioinnin (esimerkiksi *Sokrateen*, *Homeroksen* tai *piispa Henrikin* historiallisuuden tarkastelun, jotka tuskin herättävät suuria tunteita). Jeesuksen historiallisuuden tutkimisessa asenteellisuuden ja henkilökohtaisten uskonvakaumuksien sulkeminen pois johtopäätöksien muodostamisesta ei ole helppoa (ja päinvastaista kantaa edustavien on helppo kuitata omalle näkemykselle epäedulliset päätelmät ”asenteellisuudeksi”, ”ennakkoluuloiksi”, ”poleemisiksi ja tarkoitushakuisiksi” tms.). Mutta asenteellisuudesta ja

erilaisten vakaumuksien mukana olostu huolimatta Jeesuksen historiallisuus-kysymyksessä voidaan päästä eteenpäin, sillä kenenkään havainnot ja johtopäätökset lähdemateriaalin äärellä eivät ole a priori arvottomia tai vääriä tutkijan henkilökohtaisen vakaumuksen, maailmankatsomuksen tai ennakoasenteen tähden.

Kuten tutkielmassani olen tuonut esille, Jeesuksen historiallisuutta ei pidetä tutkimuksessa sataprosenttisella konsensuksella selviönä eikä varmana asiana (skeptisiä tutkijoita ovat nykyään ainakin *Freke, Gandy, Price, Harpur, Doherty, Carrier*). Voi todellakin olla, että on hyvin vähän perusteita uskoa Jeesuksen olevan historiallinen henkilö (tai että UT:n teologioiden ja ”oikeaoppisen” kirkon Kristus-kuvan takana olisi vain yksi juutalainen hahmo). Kirkon Kristus-uskon takana voi olla kaksi tai useampia historiallisia juutalaisia henkilöitä, jotka olivat messiastavoittelijoita ja/tai apokalyptisen taivasten valtakunnan ja Jumalan tahdon saarnaajia ja joku tällainen kapinallisuudesta Roomaa vastaan epäilty juutalainen kansankiihottaja voitiin todella tuomita ja teloittaa ristiinnaulitsemalla Pontius Pilatuksen aikaan (eräät tutkijat Jeesus-seminaarissa ovat kannattaneet teoriaa, jonka mukaan Jeesus oli *kyynikko*, eli edusti kreikkalaista kyynikoiden filosofista koulukuntaa).

Jeesus-kysymys on arvoituksellinen ja vaikeasti ratkaistava palapeli, jossa on monenlaisia aineksia, jotka mahdollistavat erilaisiin tuloksiin päättymisen. Evankeliumien historiallisessa tutkimuksessa on varsin laaja konsensus siitä, että evankeliumit eivät ole sellaisinaan historiallisesti luotettavia, vaan ne ovat alkukirkon eri suuntien ja koulukuntien uskon todistuksia, jotka ovat saaneet kirjallisen asunsa 2. sukupolven kristittyjen aikaan. Lisäksi enemmistö tutkijoista on päättänyt tulokseen, jonka mukaan *Jeesus ei pitänyt itseään Messiaana* (Myllykoski, s.16).

Ainakin voidaan pitää historiallisesti erittäin epätodennäköisenä, että sellainen juutalainen henkilö olisi ollut kirjaimellisesti olemassa, joka oli *neitseellisesti syntynyt jumalihminen (jumaluuden inkarnaatio), teki hämmästyttäviä ihmeitä, kuten herätti kuolleita ja käveli veden päällä, jonka kuollessa tapahtui ihmeellisiä ja huomiota herättäviä ilmiöitä, ja joka nousi ruumiillisesti kuolleista ja lopuksi astui taivaaseen*. Tässä kirkon virallisessa, evankeliumien ristiriitaisuudet ohittavassa Kristus-kuvassa jälkikäteen luodut tulkinnat, teologia ja antiikkinen filosofia peittävät alleen historian Jeesuksen (jos hän todella oli olemassa). On hämmästyttävää, että noin merkillisestä ja huomiota herättävästä henkilöstä, jos sellainen olisi ollut, ei ole enempää lähdemateriaalia, ja että roomalaiset ja juutalaiset kirjoittajat eivät tiedä hänestä paljoakaan (eräissä tapauksissa ainakin roomalaiset kirjoittajat ovat voineet vain toistaa kuulemiaan olemassa olevia kristillisiä uskomuksia). On vaikea ymmärtää, että Jeesus olisi ollut yleisesti tunnettu ja tärkeä henkilö, suurten kansajoukkojen huomion kohde, kuten evankeliumeista voisi päätellä.

Kristinuskon syntyä tarkasteltaessa on merkittävää myös se tosiasia, että kristilliset uskomukset eivät ole saaneet sisältöään ja muotoaan puhtaasti Raamatusta (alun perin Vanhasta testamentista ja vähitellen Uudeksi testamentiksi järjestetystä uusien arvovaltaisina pidettyjen kirjoitusten kokoelmasta), vaan Raamatun ajatuksien järjestämisessä opeiksi on

”apuna käytetty kunkin aikakauden filosofiaa. Antiikin filosofia (Platon, Aristoteles) ei ole vaikuttanut vain kristillisen tradition muotoon; myös monien oppien lähtökohdat ovat selkeämmin antiikissa kuin Raamatussa. Raamatun ja muun tradition suhde onkin usein muodostunut kiistanalaiseksi” (prof. Heikki Räisänen teoksessa Pentikäinen –Pentikäinen, s. 176. Lihavointi minulta).

Hellenistisessä ympäristössä, minne kristinuskoko levisi syntysijaltaan arameankielisestä juutalaisuudesta, kristinuskoon liittyi taustaltaan hellenisoituneessa diasporajuutalaisuudessa

kasvaneita käännyttäisi, jolloin Jeesus-usko sai uusia, sävyllään toisenlaisia tulkintoja. Uusia teologia tulkintoja luotiin Platonin filosofiaa käyttäen ja suuntautuen yksilölliseen eskatologiaan (kuoleman jälkeen Jumalan luo taivaaseen) sekä Jeesuksen tulkittamiseen aina vain jumalallisemmaksi. Näin Jeesus ja hänen historiallisuutensa on peittyneet erilaisista juutalaisista ja hellenistisistä lähteistä (filosofiset suuntauokset, mysteerikultit) otettuihin ajatuskuvioihin ja niiden sovellutuksiin.

"Hellenistisessä miljöössä juutalaisperäinen eskatologia sai rinnalleen platonilaisen 'ylhäällä –alhaalla' –ajattelun. Ratkaisevaa ei enää ollut, että uusi aikakausi pian syrjäyttäisi nykyisen, vaan että taivaalliset voimat vaikuttivat jo maan päällä. Kansallinen eskatologia väistyi individualistisen tulkinnan tieltä...Se, joka uskoi häneen [Jeesukseen, joka oli voittanut demoniset voimat], sai kuoltuaan elää hänen kanssaan Jumalan luona. Ajatus, että Jumala oli korottanut Jeesuksen uuteen asemaan, vei huomion tulevaisuudesta Jeesuksen persoonaan, jossa nähtiin yhä jumalallisempia piirteitä" (Prof. Räisänen teoksessa Pentikäinen –Pentikäinen, s.177).

Robert E. Van Voorst (kriittinen keskitietä kulkeva akateeminen tutkija) on tutkinut systemaattisesti Jeesukseen liittyvää lähdemateriaalia roomalaisista, juutalaisista ja evankeliumien jälkeisistä kristillisistä dokumenteista sekä evankeliumeista. Hänen tutkimuksensa on nimeltään *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence* (2000) Van Voorstin analyysin mukaan eräät roomalaiset ja juutalaiset lähteet eivät ole hyödyllisiä tai luotettavia, mutta eräistä on yllättävästi apua vaikkakin ne ovat luonnosmaisista yksityiskohdissa. Lisäksi Jeesukseen liittyvät lähteet ovat ristiriitaisia. UT:n kanonisoitujen kirjoitusten jälkeiset kristilliset kirjoitukset polveutuvat Uudesta testamentista eikä niillä sen tähden ole arvoa historiallisina todisteina.

Van Voorst käsittelee teoksessaan kokonaisen kappaleen Kristus-myyttiä (teoriaa, jonka mukaan Jeesus ei ole historiallinen henkilö, vaan myyttinen luomus) ja listaa seitsemän ongelmaa/heikkoutta siinä. Van Voorst pitää Jeesusta historiallisena henkilönä.

"Until recently, the mainstream of New Testament scholarship has not had a large influence on research into Jesus in sources outside of New Testament. However, one long-running and often noisy side current has had such an influence. This is controversial question, Did Jesus really exist? Some readers may be surprised or shocked that many books and essays - by my count, over one hundred- in the past two hundred years have fervently denied the very existence of Jesus. Contemporary New Testament scholars have typically viewed their arguments as so weak or bizarre that they relegate them to footnotes, or often ignore them completely. Thus, students of New Testament are often unfamiliar with them." (Van Voorts, s.6)

Van Voorst ei huomioi kritikoidessaan G.A.Wellsin Kristus-myyttikäsityksiä, että uusimmassa teoksessaan *The Jesus Myth* Wells hyväksyy Jeesuksen historiallisuuden Burton Mackin Q-lähteeseen perustuvien argumenttien perusteella (Q = Quelle, lähde. Tutkijoiden oletama Jeesuksen puheiden lähde). Arvostellessaan nimenomaan G.A.Wellsin aikaisempaa käsitystä Jeesuksen myyttisyydestä Van Voorst tekee useita väitteitä, joita voi pitää suorastaan koomisina ja erittäin heikosti vakuuttavina.

Ensiksi Van Voorst katsoo Wellsin tulkitsevan väärin Paavalin vaikenemisen lähes täysin Jeesuksen elämän yksityiskohdista (tarkka elinaika, ihmeteot, Pontius Pilatuksen tuomio jne.). Van Voorst esittää, että on väärin olettaa olemassaolon puuttumista sen tähden, että asioita tai yksityiskohtia ei

mainita. Vaikenemisen perusteella argumentointi, tässä tapauksessa raamatullisten tai Raamatun ulkopuolisten Jeesukseen viittaavien mainintojen puuttuminen on erityisen vaarallista hänen mukaansa.

Mutta Van Voorst tekee tässä kohtaa itse kaksoisstandardi-virheen argumentoinnissaan, kuten konservatiiviset kristityt tapaavat usein tehdä. Kun on puhe Jeesuksen historiallisuudesta niin silloin kristityt väittävät, että argumentointia vaikenemisen perusteella ei voi pitää pätevänä. Mutta kun on puhe Jeesuksen tyhjistä haudasta niin silloin kristityt halukkaasti itse käyttävät argumentointia vaikenemisen perusteella: ”hauta oli tyhjä, koska ei ole mitään todisteita siitä, että juutalaiset viranomaiset olisivat kieltäneet haudan olleen tyhjä”. Tuollaiseen väitteeseen voitaisiin viitata Van Vorstia mukaillen, että ”*juutalaiset, jotka olivat alkukristittyjen aikalaisia, pitivät tyypillisesti kristillisiä tarinoita tyhjistä haudasta niin heikkoina ja outoina, että he sivuuttivat ne täydellisesti, eivätkä pitäneet tarpeellisina edes kommentoida niitä*”. Toinen samankaltainen vastaväite voitaisiin tehdä samalla periaatteella, jos Van Voorstin logiikka hyväksytään: *roomalaiset ja juutalaiset, jotka olivat alkukristittyjen aikalaisia pitivät tyypillisesti kristillisiä tarinoita Jeesuksen olemassaolosta niin heikkoina ja outoina, että he sivuuttivat ne täydellisesti, eivätkä pitäneet tarpeellisina edes kommentoida niitä*”.

Seuraavaksi Van Voorst arvostelee Wellsin tekemää evankeliumien ajoitusta vuoden 100 tienoolle. Van Voorst kannattaa nykyään aikalailla standardiajoitusta, jonka mukaan Markus on tehty vähän ennen vuotta 70 ja Matteus sekä Luukas 80-luvulla ja Johannes viimeisenä. Mutta evankeliumien ajoittaminen perustuu erinäisiin oletuksiin ja todennäköisyyspäätelmiin. Van Voorstin ajoitukset voivat olla tosia, mutta niin voi olla Wellsinkin ajoitus. Van Voorst ei tarjoa mitään perusteita ajoitukselleen, hän vain olettaa – eikä sano, *miksi juuri hänen ajoituksensa pitäisi ottaa totena*. Lisäksi voidaan vielä todeta, että ”Kristus-myytin” kannalta evankeliumien syntyäika ei ole tärkein asia (ei Paavalinkaan kirjeitä tarvitse ajoittaa vuoteen 100 jos lähtee argumentoimaan Jeesuksen historiallisuutta vastaan).

Kolmanneksi Van Voorst toteaa, että evankeliumitraditioiden kehitys ja niihin liittyvät historialliset vaikeudet eivät välttämättä merkitse, että kaikki olisi keksittyä eivätkä vaikeudet todista olemassa olemattomuutta. Tähän voidaan sanoa, että Wells ei väitä, että traditioiden kehitys ja historialliset vaikeudet *välttämättä todistavat* Kristus-myytin puolesta. Ne kuitenkin voivat antaa erään aiheen olettaa Jeesuksen olevan myyttinen, mutta *itsessään ja pelkästään* historialliset ongelmat ja traditioiden kehitysprosessi ei sitä vielä todista.

Neljänneksi Van Voorst rakentaa kritiikkinsä *vaikenemisen perusteella argumentoinnin* varaan (jälleen): Wells ei pysty tyydyttävästi selittämään miksi, jos kristityt keksivät Jeesuksen vuoden 100 tienoolla, juutalaiset ja pakanat, jotka vastustivat kristinuskkoa, eivät kieltäneet Jeesuksen historiallisuutta tai edes kyseenalaistaneet sitä.

On totta kyllä, että 1. vuosisadalta ei ole löytynyt lähteitä, joissa Jeesuksen historiallisuutta olisi kyseenalaistettu. Mutta sellaisten *lähteiden puuttuminen* ei ole sinänsä todiste Jeesuksen historiallisuuden puolesta, eikä tee Jeesuksen olemassaolosta vielä todennäköistä. Olipa Jeesus ollut olemassa tai ei, niin kristinusko oli vain pieni lahko, joka näytti roomalaisista taikauskaiselta kultilta. Mitä syitä, kiinnostusta tai tarvetta kenelläkään roomalaisella olisi ollut nähdä vaivaa 1. vuosisadalla sen todistamiseksi, että mitään Jeesusta ei ole ollut olemassa vain kumotaksensa pientä, vähämerkityksistä lahkoa, joka alussa oli vielä juutalaisuuden sisällä?

Viidenneksi Van Voorst arvostelee Wellsin näkemyksiä ei-kristittyjen lähteiden, etenkin Tacituksen ja Josefuksen luotettavuudesta sillä perusteella, että tutkijoiden parissa on ”*vahva konsensus*” siitä,

että kyseiset lähteet ovat luotettavia. Tämä on naiivi ja heikko argumentti – se on vetoamista siihen, että *miljardi kärpästä ei voi olla väärässä*. Entä jos ne ovat kuitenkin väärässä? Mistä Van Voorst sen tietää, että tutkijoiden nykyinen konsensus on *tosi*?

Kuudes vastaväite Van Voorstillalla on sekin lapsellinen: Wells ja toiset (Kristus-myytin kannattajat) näyttävät tekevän oletuksiaan ei objektiivista historiallisista syistä, vaan erittäin tarkoitushakuisesti ja antiuskonnollisesti.

Entä sitten ne, jotka puolustavat Jeesuksen historiallisuutta (saati ne, jotka puolustavat Jeesuksen kirjaimellista ylösnousemusta)? Onko heidänkin väitteensä sivuutettava huonona historian tutkimuksena ja *tarkoitushakuisena, kristinuskoa puolustavana ja poleemisesti ateismia sekä skeptisyyttä vastustavana asenteellisuuksena*? Tällä tavalla mikä tahansa argumentti voidaan sivuuttaa arvottomana ja sitä edes tarkemmin tutkimatta, koska sillä on arveluttavia motiiveja ja tavoitteita tai ”väärää” ennakkoasenteita takanaan. Ovatko kristilliset ennakkoluulot ja asenteet ainoat oikeat?

Viimeisestä Van Voorstin väitettä voi pitää merkityksellisempänä kritiikkinä: Wells ja muut Kristus-myytin kannattajat eivät ole kyenneet tarjoamaan toista, luotettavaa selitystä kristinuskon syntymiselle ja historiallisen Kristuksen muodostamiselle.

Tämän väitteen osalta tilanne voi toki muuttua. Oikeastaan painavin Van Voorstin argumentti Jeesuksen historiallisuuden puolesta on, että on olemassa joitain Raamatun ulkopuolisia lähteitä, jotka antavat riippumattoman vahvistuksen Jeesuksesta. Mutta kuten sanottu, UT:n erilaisissa, keskenään jännitteisissä teologioissa ja kristologisissa käsityksissä voi olla taustalla *yksi tai muutamia* todella olemassa olleita juutalaisia uskonnollisia opettajia ja roomalaisten teloittamia marttyyreitä, jotka ovat olleet lähtökohtana evankeliumien ja apostolisten kirjeiden keskenään kilpaileville teologioille.

Robert Funk, Jeesus Seminaarin puheenjohtaja, on todennut Jeesuksen historiallisuuden ja evankeliumien luotettavuuden osalta:

“As an historian, I do not know for certain that Jesus really existed, that he is anything more than the figment of some overactive imaginations. In my view, there is nothing about Jesus of Nazareth that we can know beyond any possible doubt....And the Jesus that scholars have isolated in the ancient gospels, gospels that are bloated with the will to believe, may turn out to be only another image that merely reflects our deepest longings.” (The Fourth R, January-February 1995, s.9).

Funk siis sanoo, että historioitsijana hän ei tiedä varmuudella oliko Jeesus todella olemassa, että hän oli mitään enempää kuin yliaktiivisen mielikuvituksen tuote. Funkin näkemyksen mukaan ei ole mitään Jeesukseen liittyvää, jonka voisimme tietää olevan epäilyksen tuolla puolen. Tutkijoiden evankeliumeista eristämä Jeesus voi olla vain kuva, joka heijastaa meidän syvimpiä kaipauksiamme.

Eräs toinen Jeesus, joka valitti Jerusalemiä ja temppeliä

Ei ollut ainutkertaista, että Jerusalemiin saapuneet profeetat saarnasivat hävitystä Jerusalemin temppelille. Roomalaisen käskynhaltija *Albinuksen* kaudella 62–64 jaa. esiintyi eräs Jeesus, nimittäin *Jeesus ben Hananja*, joka Jeesuksen profetointiin rinnastettavasti valitti Jerusalemiä ja sen temppeliä kulkien temppelin liepeillä. Juutalaisten johtajat ottivat tämän Jeesuksen kiinni ja toivat

hänet käskynhaltija Albinuksen eteen. Albinus kuritti tätä Jeesusta kovasti ja päästi hänet sitten menemään katsoen Jeesuksen olevan harmiton hullu (Myllykoski, s. 51).

VII. osa

Universaalisista uskonnollisista ilmiöistä

Tietynlaiset historialliset tilanteet ja olosuhteet aivan kuin kutsuvat esiin samankaltaisia uskonnollisia keksintöjä ja teologisia ratkaisuja, jotka syntyvät toisista kulttuureista riippumatta, mikä on varsin luonnollista, sillä ihminenhän on pohjimmiltaan samanlainen kaikkialla. Voidaan puhua uskonnollisista yleismaailmaisuuksista eli yleisesti esiintyvistä "ideoista", jotka esiintyvät eri kansoilla silmiinpistävästi toisiaan muistuttavina, mutta yleisluonteisuudessaan ne eivät ole kopioinnin avulla saatua kulttuurista lainatavaraa, vaan ne on keksitty itsenäisesti paikallisesti vastauksiksi eri kulttuureissa heränneisiin samantyyppisiin henkisiin kysymyksiin ja tarpeisiin. Uskontoa on käytetty eri kansojen keskuudessa samojen inhimillisen elämänkulun ja maailman ilmiöiden herättämien kysymyksiin ratkaisemiseen eikä ihmismieli ole keksinyt kuin rajallisen määrän uskontojensa käyttöön soveltuvia symboleita, uskomuksia ja perusratkaisuja. Samankaltaiset yleisinhimilliset tarpeet ja kysymykset kuten maailman alkuperä, pahuus, pelastus, kuolema ja kuoleman voittaminen ovat puhuttaneet ihmisiä maailmanlaajuisesti, ja niihin on keksitty vain tietty joukko määrä toimiviksi koettuja ratkaisuja. Tämä asiantila tukee sitä, että uskonto on ihmismielen äärellisen kuvittelukyvyyn ja vastauksien saamisen tarpeen luomus ja ihmiset ovat luoneet jumalat "kuvaksensa". Ihmismieli ei osaa kuvitella jumalien mieltä erilaiseksi kuin oman mielensä toimintatavat (eli jumalalla on uskomuksia, tietoa, tavoitteita ja suunnitelmia, joita hän toteuttaa).

Uskonto on eräs mielen rakenne muiden joukossa ja sitä voidaan tutkia eri menetelmiä käyttäen, eivätkä israelilaiset ja heidän uskontonsa tee mitään poikkeusta. Koska kaikilla ihmisillä on samankaltaiset aivot ja kognitiiviset ja emotionaaliset rakenteet on luonnollista, että samankaltaisissa olosuhteissa syntyy samantyyppistä reagoitua, ajattelua, uskomuksia ja toimintatapoja.

Esimerkkinä voidaan mainita historiasta Egyptin ensimmäisen välikauden aika 2155–2040 eaa., jolloin yhteiskunnalliset ja taloudelliset olot olivat erittäin vaikeat. Kurjuus, nälänhätä ja sekasorto piinasivat egyptiläisiä. Tuona vaikeana aikana Osiris-usko levittäytyi laajoihin kansanjoukkoihin tuomaan toivoa – siis uskoa **kuolevaan ja metaforisesti ylösnousevaan vapahtajajumalaan**. Lisäksi

”hartaimmat ihmiset puhuivat oikeuden lopullisesta voitosta, lähimmäisenrakkaudesta ja hyveistä” (Holthoer s. 36).

Erittäin merkittävää uskonnolliselta kannalta on, että noissa ulkoisesti vaikeissa elinoloissa kehittyi itsenäisesti, egyptiläisen uskonnollisen eetoksen perustalta käsin, samankaltaista uskonnollisuutta kuin paljon myöhemmin juutalaisuudessa makkeabelaisaikana sekä juutalaisuudesta erkaantuneessa Jeesus-liikkeessä.

Makkabealaisaikana 160-luvulla eaa. ankaran ahdingon ja vainon kaudella juutalaiset omaksuivat tuonpuoleisen ja lopunajallisen uskon liittäen sen uskontoonsa, jossa sellaisia oppeja ei ollut alun perin. Kristityt kehittivät juutalaisuudesta perimäänsä eskatologis-apokalyptistä ajattelua edelleen ja liittivät siihen ankaraa moraalista opetusta (hyveitä ja lähimmäisenrakkautta).

Näin huomaamme, että ihmismieli luo samankaltaisia uskonnollisia ratkaisuja, kun olosuhteet ovat tietynlaiset (toisistaan riippumatta, ilman mitään lainaamistakaan): *lopunajallinen idea oikeuden lopullisesta voitosta, lähimmäisenrakkauden ja hyveiden korostus* (nuo kaikkihan ovat myös UT:ssa keskeistä sisältöä) esiintyivät Egyptin ensimmäisen välikauden aikana. Samantyyppiset vaikeat olosuhteet synnyttävät samantyyppistä uskonnollista ajattelua, oikeuden voittoon lopun aikana ja/tai tuonpuoleisessa luottavaa vapahtajauskoa ja hyveiden korostamista. Jos oikeutta ja pelastusta ei näytetä saavuttavan tämän elämän aikana ja jos yhteiskunnalliset olot ovat epävarmat ja sekasortoiset, ajatukset menevät helposti kohti tuonpuoleisessa tai aikojen lopussa tapahtuvaa jumalallista tuomiota, pelastusta ja oikeuden toteuttamista (toivoa ihanteellisesta maailmasta, jossa kaikki onnistuu ja kaikilla on hyvä olla ja että pahantekijät ja vainoajat tuomitaan).

Kristinuskon syntytekijät ja menestyminen selittyvät tällaisilla historiallisilla, yhteiskunnallisilla, kulttuurisilla ja psykologisilla tekijöillä. Ensimmäisellä vuosisadalla Palestiinassa oli niin ikään lievästi sanoen vaikeat olosuhteet sosiaalisesti ja poliittisesti ja vähitellen sodan pilviä alkoi kerääntyä juutalaisten ylle purkautuen raivoisasti ensimmäisessä juutalaissodassa Jerusalemin hävitykseen vuonna 70 jaa. Nuo sosiopoliittiset olosuhteet eivät voineet olla vaikuttamatta Jeesukseenkin, hänen psyykeensä, sekä hänen perheeseensä ja apostoleihinsa. Juutalaisen kansan mieli nimenomaan kuohui ensimmäisellä vuosisadalla. Juutalaisen historioitsijan *Flavius Josefuksen* Juutalaissodan historian mukaan koko Palestiinan alueella oli joukkomurhia sekä ryöstöjä kymmeniä vuosia ennen ensimmäistä juutalaissotaa. Levotonta Palestiinan maassa oli jo Jeesuksen syntymän aikaan⁶⁶.

Kirjaesittelyjä Jeesuksen historiallisuudesta ja kristinuskon alkuperästä

1. Timothy Freke & Peter Gandy: *The Jesus Mysteries: Was the 'original Jesus' a Pagan god?* Acacia Press, 1999. ([Arvio tutkimuksesta ja sen saamaa palautetta](#))

Tämän teoksen mukaan **Jeesus ei ole edes historiallinen henkilö**, vaan rakentaen vahvasti Nag Hammadin gnostilaisten evankeliumien perustalle tekijät päättelevät, että Jeesus-usko on synkretistinen gnostikkojen uudelleentulkinta pakanallista "jumalanmiehistä" (*godman*). Osiris, Dionysus, Attis ja Mithra ovat kaikki ilmentymiä yhdestä kultista, jossa on kuoleva ja kuolleista nouseva "jumalanmies". Kirjan tekijät käyttävät siitä nimitystä Osiris-

⁶⁶ Molari, s.7-8:” Vuonna 4 eKr. Varus lähetti osan sotaväestään Galileaan ja löi vastustajat pakosalle. Hän poltti Seforiksen – suurkaupungin, jonka kyljessä oli pieni Nasaretin kylä – ja myi asukkaat orjiksi. Varus itse johti hyökkäystä Samariaan ja eteni myös Sapfoon ja Emmaukseen. Josefuksen mukaan ”koko alue täyttyi tulipaloista ja tappamisesta, eikä arabien ryöstelyltä välttynyt kukaan”. Varus eteni Jerusalemiin, josta osa väestöstä pakeni eri puolille maaseutua. Varuksen armeija etsi maaseudulla kapinan aiheuttajia. Pahimmin syyllisiksi todettuja ristiinnaulittiin noin kaksituhatta. Modernin yhteiskunnan keskellä tapahtuvien vastaavien hirmutekojen jälkeen olisi luonnollista kysyä, eikö julmuuksilla ja pelottavalla ilmapiirillä ole mitään vaikutusta kasvaviin pieniin lapsiin vähintään välillisesti vanhempiensa ja hoitajiensa kautta? En sulje pois sitä mahdollisuutta, että ahdistus tuli kaikessa repivyydessään oman kylän ja vanhempien välityksellä Jeesus-lapsen itsensä sisäistämäksi. Kauhuntäyteiset perusobjektit välittyivät vanhempien tavassa suhtautua itseen ja lapsiin itsen osina. Ihannetilän saavuttamiseksi lasten täytyi luoda kuvitteellinen todellisuus, jossa kuvitellut hahmot olivat kanssakäymisessä keskenään ja kaikki onnistuu.”

Dionysos. Literalistinen "oikeaoppinen" kristinusko ei ollut gnostilaisen kristillisyyden edeltäjä, vaan se on myöhemmin kehittynyt, ja se kirjoitti historiaa uusiksi saadakseen literaalinen (kirjaimellisesti tekstejä tulkitsevan) kristillisyyden näyttämään gnostilaisuutta vanhemmalta. Kristinusko on kirjan tutkijoiden mukaan **juutalaistettu versio pakanallisista mysteeriuskonnoista**.

2. Tom Harpur: *The Pagan Christ; Recovering the Lost Light*, Thomas Allen, 2004. ([Harpurin ja hänen tutkimuksensa kuvaus](#))

Tutkimuksen mukaan, viitaten sellaisiin oppineisiin kuten Alvin Boyd Kuhn, kristinuskon keskeiset myytit muotoiltiin Egyptissä tuhansia vuosia ennen evankeliumien kirjoittamista. Harpur kiinnittää huomiota egyptiläiseen Horus-jumalaan, jonka ihmeellisen syntymän sanansaattajana oli tähti itäisellä taivaalla, ja joka kastettiin kastajan toimesta, joka myöhemmin mestattiin (vrt. Johannes Kastaja). Horuksella oli 12 opetuslasta, hän käveli veden päällä, ajoi pois demoneita, paransi sairaan, kirkastui vuorella, ristiinnaulittiin kahden varkaan väliin, haudattiin kallioluolaan ja nousi kuolleista ja lisäksi Horus tunnettiin nimellä KRST tai "se, joka on voideltu" (juutalaisten "messias" ja kreikan Kristus tarkoittavat "voideltua"). Horus oli myös hyvä paimen, jumalan karitsa, elämän leipä, ihmisen poika, Sana ja kalastaja. Harpurin mukaan Horus-myyttiä ei koskaan tarkoitettu kirjaimellisesti otettavaksi ylimaallisesta olennoista nimeltä Horus.

Harpurin mukaan Jeesus ei ole historiallinen henkilö, vaan eräs versio muinaiseen Egyptiin ja kreikkalais-roomalaisiin mysteeriuskontoihin palautuvasta myytistä. Jeesus oli olemassa Harpurin mukaan vain symbolisena esityksenä yleismaailmallisista hengellisistä periaatteista. Harpur haastaa kristikuntaa uudistumaan ja tarjoaa universaalisen hengellisyyden, "kosmisen Kristuksen", ideaa kirjaimellisesti UT:n kertomuksia tulkitsevan selityksperinteen tilalle. Tätä newage-henkistä kosmisen hengellisyyden mainostamistendenssiä voi oikeutetusti pitää ongelmallisena ja lisäksi on perusteltua paikoitellen kysyä, vetääkö Harpur lähteistään liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Horus on symboli ihmisyydelle itselleen Harpurin mukaan. Edustaessaan sekä meidän (kuten gnostilaisuudessa ajatellaan) jumalallista että inhimillistä puoltamme Horus on jokamies ja johanainen. Horuksen tarina on ihmisen tietoisuuden gnostilainen tarina. Legenda Horuksesta nousee pinnalle uudestaan myöhempien vapahtajien/pelastajien myyteissä, kuten Tammuz, Adonis, Mithra, Dionysos, Krishna ja Buddha. Purkamalla palasiksi todisteet historiallisesta Jeesuksesta Harpur rakentaa johtopäätöksensä siitä, että *Jeesus-kertomus on yksinkertaisesti vain yksi muunnelma tästä arkkityyppisestä usein ja useissa uskonnoissa toistuneesta teemasta*.

Tom Harpur on eräs kunnioitetuimpia ja tunnetuimpia Kanadan kristillisistä ajattelijoina. Hän on entinen anglikaanisen kirkon pappi ja hän on toiminut Uuden testamentin professorina Toronton yliopistossa 1964–1971. Harpurin maineen johdosta hänen kirjansa ei ole jäänyt perinteistä kristillisyyttä puolustavilta tahoilta vastausta vaille. Konservatiiviselta evankelikaaliselta suunnalta on tehty Harpurin teosta vastaan kumoamiskirja: Stanley E. Porter Stephen J. Bedard, *Unmasking the Pagan Christ* (2006). Jeesuksen historiallisuus vs. epähistoriallisuus on teema, joka ei jätä helpolla kylmäksi.

3. Robert M. Price: *Deconstructing Jesus*, 2001 ([Tietoa kirjasta ja sen saamia arvioita Amazonista](#))

Pricen (tutkimustyöhön perustuva) väite on, että on hyvä syy uskoa, että **Jeesus ei ole koskaan ollut olemassa historiallisena hahmona** ja että vastuuntuntoisten historiantutkijoiden täytyy jäädä **agnostikoiksi** "historian Jeesuksesta" ja siitä mitä hän edusti. Robert M. Price on raamatullisen kritismin ("*professor of biblical criticism*") professori *Center for Inquiry Institutessa* sekä *Society of Biblical Literature*n ja Jeesus Seminaarin jäsen.

4. Earl Doherty: *The Jesus Puzzle: Did Christianity Begin with a Mythical Christ? Challenging the Existence of an Historical Jesus*, 2000. ([Arviota Dohertyn teoksesta.](#))

Dohertyn tekemien tutkimuksien johtopäätös on, että Jeesus ei ole historiallinen, vaan myyttinen henkilö, ja kristinusko alkoi mytisestä juutalaisesta lahkosta.

5. Dennis R. MacDonald: *The Homeric Epics and the Gospel of Mark* (Yale University), 2000 ([Arvio tutkimuksesta](#))

"Jokaisen kristinuskosta kiinnostuneen pitäisi lukea tämä kirja" ja sen shokeeraavat teesit Markuksen evankeliumista, sillä kirja tulee tekemään usean kirjaa kommentoineen tutkijan mukaan vallankumouksen evankeliumien tutkimisessa ja vaikuttamaan syvällisesti kristikunnan alkuperän ymmärtämiseen.

Lisätietoa tarjoavia uskontokriittisiä ja kulttuurihistoriallisia pdf-tutkimuksia:

Uskonto- ja raamatukritiikki: laaja perustietopaketti etenkin kristinuskon ja Raamatun ja yleisemminkin judeo-kristillis-islamilaisten jumalauskon rationaalista, loogista ja monitieteellistä analyysiä sekä useiden tyyppillisten kristillisten uskoa ja Raamatua puolustelevien väitteiden debunkkausta.

Omannäköinen, vapaa henkisyys sekä itsenäinen totuusprosessi vaihtoehtona kirkolliselle dogmatismille.

http://www.argumentti.fi/kristinuskon_kritiikki/raamattu_kristinusko_uskontokritiikki.pdf

Raamattu ja sumerit: sumerien kulttuuri, uskonto ja kosmologia ja niiden vaikutukset Raamattuun ja sen myyttisiin maailmankuviin. Vedenpaisumus-tarina, Nooan arkki ja niiden myyttinen alkuperä sekä mahdottomuus todellisena historiankuvauksena. Myös muista Raamatun alkukertomuksista ja niiden sumerilaisista juurista.

http://www.argumentti.fi/raamattu_sumerit_sumerien_mytologia/Raamattu_sumerit_kosmologia_maailmankuva.pdf

Jeesuksen ylösnousemus, ihmeet, uskonnollinen maailmankuva ja evankeliumien historiallinen luotettavuus monitieteellisessä analyysissä.

http://www.argumentti.fi/jeesuksen_ylosnousemus/Jeesuksen_ylosnousemus_evankeliumien_luotettavuus.pdf

Kirjallisuusluettelo:

Robert E. Van Voorst: *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence*, 2000

Timothy Freke & Peter Gandy: *The Jesus Mysteries: Was the 'original Jesus' a Pagan god?* 1999

Earl Doherty: *The Jesus Puzzle: Did Christianity Begin with a Mythical Christ? Challenging the Existence of an Historical Jesus*, 2000

Robert M. Price: *Deconstructing Jesus*, 2001

Robert M. Price: *Incredible Shrinking Son of Man: How Reliable Is the Gospel Tradition?* 2003

Dennis R. MacDonald: *The Homeric Epics and the Gospel of Mark* (Yale University), 2000

TIEDE 6/2006 s.52–57: *Sinunkin juuresi ovat Iranissa* (professori Hämeen-Anttila)

Matti Myllykoski: *Jeesuksen viimeiset päivät*, 1994

Rostislav Holthoer: *Muinaisen Egyptin kulttuuri*, 1995

Armas Salonen: *Persian muinaisuus ja kulttuuri*, 1967

Simo Parpola: *Kaksoisvirranmaan uskonto*. Katja Hyry & Juha Pentikäinen (toim.): *Uskonnot maailmassa*. 1999

Juha Pentikäinen, Katja Pentikäinen (toim.): *Uskonnot maailmassa*, 2. painos, 1993

Carl Grimberg: *Kansojen historia*, osa II. 3. uudistettu laitos, 1980

Carl Grimberg: *Kansojen historia*, osa III. 3. uudistettu laitos, 1980

Otavan suuri maailmanhistoria II: *Jokilaaksojen valtakunnat*, 1982

Alf Henrikson: *Antiikin tarinoita I*, 1963

Jaakko Hämeen-Anttila: *Mare nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla*, 2006

Jaakko Hämeen-Anttila (toim.): *Uskontojen risteyksissä: Välimeren alueen uskontojen juurilla*, 2001

Armas Salonen-Rostislav Holthoer: *Egypti ja sen kulttuuri*. 2. uudistettu laitos, 1982

Juha Molari: *Jeesuksen ajan Israelin sosiaalhistoria*, 13.11.2005

Maarit Kaimio, Jaakko Aronen, Juha Sihvola: *Väkivalta antiikin kulttuurissa*, 1998

Reijo Rasinkangas: *Fysikaalisen maailmankuvan kehitys*, 2005

Margaret Barker: *The Great Angel, A Study of Israel's Second God*, 1992

Mark S. Smith, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 109, No. 2 (Summer, 1990)

Diane Wolkstein & Samuel Noah Kramer: *Inanna. Queen of Heaven and Earth. Her stories and hymns from Sumer*, 1983

Stephanie Dalley: *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford World's Classics), 1998

M. Held: *Paralles Between the Gilgamesh Epic and Plato's Symposium*. *Journal of Near Eastern Studies*, 1983

B. Hruška: *Der Mythenadler Anzu in Literatur und Vorstellung des alten Mesopotamiens*, 1975

T. Jacobsen: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*, 1974

Wilson Kinnier: *The Legend of Etana*, 1985

W.G. Lambert: *The Babylonian Man and his God*. F. Rochberg-Halton (toim.), 1987

Simo Parpola: *Assyrian Prophecies*. *State Archives of Assyria* 9, 1992

Simo Parpola: *Monotheism in Ancient Assyria*, SAA IX, 1997

Rudolph Kurt: *Die Gnosis. Wesen und Geschichte einer spätantiken Religion*, 3 p., 1990

Bart D. Ehrman: *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*, 2005

Jonas Gardell: *Jumalasta*, 2006

Kari Kuula: *Helvetin historia. Pohjalta pohjalle Homeroksesta manajaan*, 2006